

המזרח החדש

רבעון החברה המזרחית הישראלית

חוברת 4 (40)

תש"ד / 1960

כרך י'

ה ת ו כ

מאמרים

- הקומונות הסיניות — השלב האחרון במהפכתו החברתית של
מאן טסה-דונג צבי שיפרין 287
תעלת סואץ כגורם בכלכלת מצרים יורם בן-פורת 304

רשימות

- ההסכם על חלוקת מי הנלוס בין מצרים לסודאן י. שילד 320
לקט כלכלי (אפריל-יוני 1959) יוסף גבאי 326
קורות הימים (אפריל-יוני 1959)
המזרח התיכון — כללי (א. שכטר) 338 — קצ"ם (ח. מנדל, נ. אתיאל)
339 — סודאן (י. אלישיב) 362 — ירדן (נ. בן-דב) 366 — עיראק (ש.
דיין) 372 — לבנון (י. ליפשיץ) 383 — חצי-האי ערב (א. מגדון) 387 —
לוב (ד. אשבורן) 393 — תורכיה (ב. גלעד) 394.

- תרבות, ספרות ואמנות (אפריל-יוני 1959) אולגה קפליוק 397

- ספרים 403

אסלאם (א. אשתור, מ. י. ק., ח. לצרוסייפה) 403 — המזרח-התיכון,
כללי (י. הרשלג, א. בארי) 405 — תורכיה (מ. פרלמן, ב. גלעד,
ג. פרנקל, מ. ארציאלי) 407 — פרס (ח. ז. הירשברג, י. ושיץ, צ.
רפיה) 410 — הודו והמזרח הרחוק (י. שמעוני, מ. רדר, ח. ז. הירשברג)
413 — לשון (י. בלאו, מ. פימנטה) 416 — קבצים (ח. רבין, ג. פרנקל,
י. מ. לנדאו) 418 — ביבליוגרפיה (ל. קופץ, מ. שורץ) 421 — סקירות
קצרות (י. בן-מיכאל, י. קרמון, מ. וינטר, י. מ. ל., חו"ה) 425.

- ידיעות החברה 428

HAMIZRAH HEHADASH THE NEW EAST

QUARTERLY OF THE ISRAEL ORIENTAL SOCIETY, JERUSALEM

Vol. X

1960

No. 4 (40)

CONTENTS

ARTICLES

- The Chinese Commune — the Last Stage in Mao Tse-tung's
Social Revolution Zvi Schiffrin 287
The Suez Canal as a Factor in Egypt's Economy
Yoram Ben-Porat 304

NOTES

- The Accord between Egypt and Sudan on the Division
of the Nile Waters Yonah Shilo 320

- ECONOMIC ROUND-UP (April-June 1959) Y. Gabai 326

- CURRENT AFFAIRS (April-June 1959) 338

Middle East, General (A. Shechter) 338 — U.A.R. (H.
Mandel, N. Itiel) 339 — Sudan (Y. Elyashiv) 362 —
Jordan (N. Ben-Dov) 366 — Iraq (Sh. Dayan) 372 —
Lebanon (Y. Lifshitz) 383 — The Arabian Peninsula (A.
Megidon) 387 — Libya (D. Ashboren) 393 — Turkey (B.
Gilead) 394.

- CULTURAL SURVEY (April-June 1959) Olga Kapeliuk 397

- BOOKS 403

Islam (E. Ashtor, M. J. K., H. Lazarus-Jaffe) 403 — The
Middle East, General (Y. Hershtag, E. B'eri) 405 — Tur-
key (M. Perlmann, B. Gilead, G. Fraenkel, M. Artzieli)
407 — Persia (H. Z. Hirschberg, Y. Waschitz, Z. Rafiah)
410 — India and the Far East (Y. Shimoni, M. Reder, H.
Z. Hirschberg) 413 — Language (Y. Blau, M. Piamenta)
416 — Memorial and Jubilee vols. (H. Rabin, G. Fraenkel,
J. M. Landau) 418 — Bibliography (L. Kopf, M. Schwarz)
421 — Short Reviews (Y. Ben-Michael, Y. Karmon, M.
Winter, J.M.L., H.Z.H.) 425.

- ISRAEL ORIENTAL SOCIETY NEWS 428

- SUMMARY IN ENGLISH I

המזרח החדש

חוברת 4 (40)

תש"ד / 1960

כרך י'

הקומונות הסיניות – השלב האחרון במהפכתן

החברתית של מאו טסה-דונג

המגמות המונחות ביסודה של תכנית הקומונות

צבי שיפריין

מטרתו המוצהרת הסופית של הקומוניזם הסיני היה עיצוב-מחדש של החברה הסינית לפי הדמות של החזון המרקסיסטי, אותו שלב התפתחות אנושית אשר שורטט רק באורח מעורפל ע"י נביאיו, ואשר טרם הושג באף אחת מארצות העולם. עתה, קצת יותר מעשר שנים אחרי עליית הקומוניסטים לשלטון, טוען משטרו של מאו טסה-דונג שהצליח לפתח יחידה חדשה של ארגון חברתי, אשר מהווה בסיס לבנין הקומוניזם⁽¹⁾. אם כי התיאורטיקנים של הקומוניזם הסיני מכריזים שהקומונה תואמת את רוח המניפסט הקומוניסטי⁽²⁾, הרי שבראש ובראשונה הם רואים בה פרי התנאים האובייקטיביים של החברה הסינית והנהגתו של מאו טסה-דונג, אשר גדולתו טמונה, לדבר ריהם, בכושרו לסגל את העקרונות האוניברסליים של המרקסיזם-לניניזם לתנאים מיוחדים אלה.

חוקרים רבים, אשר ליוו את שלביו הראשונים של הקומוניזם הסיני, חזו, ואף קיוו, שהוא יסטה מדגם ההתפתחות הסוציאליסטית אשר התגבש בכרית המועצות. אולם תחזיות ותקוות אלה, שהושתתו על הנפעותיה של המפלגה בתקופה שקדמה ל-1949, שיערו צורה שונה בתכלית של סטיה מהדגם הלניניסטי-סטאליניסטי. הקומוניזם הסיני, אשר ימותן על-ידי קשריו ההומניסטים עם המסורת התרבותית הסינית ואשר אפקיו יורחבו על-ידי הלהט הלאומי אשר אפיין את מאבקו המאוחד והרב-מעמדי בעת הפלישה היפנית, נראה כיישום פחות חמור של הקו המרקסיסטי, פחות דוגמטי ויותר מתון בנסיונו לעצב מחדש את המבנה החברתי של סין. הקומוניסטים הסינים נראו בראש ובראשונה כמתקנים אגרריים

(1) כדברי ליו שאו-צ'י, נשיא הרפובליקה העממית הסינית: "יש יסוד להאמין שצורה זו של ארגון חברתי, הקומונה העממית, תוכל לשמש כתא יסודי של החברה גם אחרי שארצנו תגיע לשלב הקומוניזם". (Peking Review, 1 באוקטובר, 1959, ע' 15)

(2) סזן ג'ה-יואן, סגן-יו"ר המועצה הכלכלית הלאומית, הצהיר כדלקמן: "אנו יודעים שהרעיון הנשגב של שלוב התעשייה והחקלאות חסול הדרגתי של התבדלים שבין כפר ועיר, שורטט עוד לפני זמן רב במניפסט הקומוניסטי". (Peking Review, 24 בנובמבר, 1959, ע' 16)

ורק אחר-כך כמרקסיסטים-לניניסטים נאמנים. משקיף אחד הגדירים כקרוכים יותר לסוצי-אליוז של קייר הרדי מאשר לבולשביזם של סטאלין⁽³⁾.

בשנים הראשונות אחרי הקמת המשטר הקומוניסטי נראו עדיין הנחות אלה כבנות-תוקף, לפחות בתחום המדיניות הפנימית. אומנם סין נקטה עמדה קיצונית בזירה הבינ-לאומית, בהתייבה ללא-היסוס לצד הגוש האנטי-קפיטליסטי המונהג ע"י מוסקבה, אולם עמדה זו היתה יכולה להיות מוסברת במונחים של לאומיות טהורה או מדיניות-כוח, אשר אין בה כדי לחייב השלטת משטר פנימי טוטליטרי. תנופת הרפורמה האגררית, אשר קדמה לנצחון הקומוניסטי והקלה עליו, נמשכה גם אחרי 1949, ומאידך, נשמר העקרון של חזית עממית מאוחדת. כל זה הגביר את הרושם של ביצוע מדיניות גמישה, הנוטה להמנע מהפעלת כפייה.

אולם עד מהרה שונה רושם זה — והקומוניזם הסיני הופיע בדמות נוקשה ודוגמטית יותר. בשנים 52—1951 אורגנו מיבצעי "שלשה-נגד" ו"חמשה-נגד"⁽⁴⁾, אשר כוונו בעיקר נגד יסודות מהמעמד הבינוני, וב-56—1955 בוצע מסע מזורז לקולקטיביזציה של החקלאות. התפתחויות אלה, אשר מבחינות רבות מקבילות למדיניותו של סטאלין בתקופה שאחרי 1928, איכזבו את אוהדיו הליברלים של הקומוניזם הסיני. אולם הצעדים אשר ננקטו ב-1958, עם הופעת הקומונות, עוררו מורת-רוח דוקא אצל האפטרופסים-כביכול של מאו במוסקבה אשר החלו אף לגלות (מסיבות אחרות, כמוכן) סימני דאגה נוכח גילויי הייחוד של הסינים⁽⁵⁾.

דפוסי האירגון הקומונלי אינם, לדעת הסינים, אמצעי בעל-חשיבות זמנית וחולפת. האופייני לשלב הנוכחי של ההתפתחות בסין, אלא, כפי הנראה, מסגרת לבנית הסוציאליזם בתנאים שכוחם יפה גם בארצות אחרות, ביחוד באזורים האגררים, הנחשלים ורוויי-האוכ-לוסין, של אסיה. על כך רמז בר-סמכא כמו ליו שארצ'י, באומרו⁽⁶⁾:

"ברור הוא שלמהפכה ולבניה בסין יש תכונות אופייניות לארץ זו. אולם, מאידך, אפשרי הדבר שאחדות מתכונות חשובות אלה תופענה גם בארצות אחרות. במובן זה הנסיון הסיני הוא, מבחינות מסוימות, בעל משמעות בינלאומית".

שיטות חדשות אלה לרתימת האוכלוסיה החקלאית והעמדת הפרט בתנאי אטומיזציה חסרת תקדים נוצרות בסין דוקא בעת שדפוסים מתונים יותר של קולקטיביזציה חקלאית אינם מצליחים בארצות הקומוניסטיות של מזרח אירופה ושעה שבברית-המועצות עצמה נסוג חרושצ'וב ממורשת המדיניות החקלאית הנוקשה של קודמו. עובדה זו הנה בעלת משמעות עצומה לגבי היציבות העתידה של הציר מוסקבה-פקינג והמאבק הפנימי להגמוניה רעיונית, הנטוש בתוככי הגוש הקומוניסטי. לפי שעה אף אחד משני הצדדים אינו יכול להרשות לעצמו לצאת למאבק אידיאולוגי גלוי. אולם אין ספק שמציאותו של תחליף אסיאני לדגם הרוסי מחלישה את מעמדה וסמכותה של מוסקבה במחנה הקומוניסטי, ופותחת פתח לתחרות על עמדת-מנהיגות בקרב העמים הנחשלים של אפריקה ואסיה⁽⁷⁾.

(3) הערה זו, האופיינית מאד להערכה החיובית של הקומוניסטים הסינים ע"י גורמי-חוץ בתקופת מלחמת העולם השנייה, מיוחסת לסר ארציבלד קלרק-קר, השגריר הבריטי בסין בתקופת המלחמה. ראה Edgar Snow, *The Battle for Asia*, Cleveland, 1944, ע' 290.
(4) Harold C. Hinton in *Major Governments of Asia*, George Mc. Kahin (editor), (Ithaca, 1958), ע' 55.
(5) ראה G. F. Hudson: "Mao, Marx and Moscow", *Foreign Affairs* (יולי, 1959).
(6) *Peking Review*, 1 באוקטובר 1959, ע' 15.
(7) G. F. Hudson, שם.

אחר שהצבענו על אחדות מהמשמעויות הרחבות, הבינלאומיות, של תכנית הקומונות, ננסה לעמוד בהמשך הדברים על סיבותיה ולהעריך את התוצאות. ניתוחנו יביא בחשבון את אותם "התנאים האובייקטיביים המיוחדים", אשר פקינג מדגישה אותם בלי-הרף, ואת המטרות ושיטות-הפעולה האופייניות להנהגה הקומוניסטית הסינית.

המכשולים בדרך לפיתוח עוצמה לאומית

במלים פשוטות, מטרתו הראשונית של הקומוניזם הסיני היא ליצור במהירות עוצמה לאומית, אשר תהיה תואמת את הגודל הפיסי של הארץ ואוכלוסיתה. בהקשר זה עלינו להעיר שהאינטרנציונליזם המרקסיסטי לא זו בלבד שלא הקהה את חודה של הלאומיות הסינית, כי אם להיפך, הוא אף עודד את פריחתה. כפי שראשוני הלאומיים בתחילת המאה שאפו לחדש את גדולתה של סין ע"י קליטה מהירה של הידע והטכניקה של המערב, כך גם הקומוניסטים הסינים אינם רוצים לפגר אחרי אף אחת ממדינות העולם. דברי מאו טסה-דונג על "הקפיצה הגדולה קדימה" ו"המהפכה הבלתי-נפסקת" לא רק מזכירים את סיסמאותיו החובקות-זרועות-עולם של סון יאט-סן מלפני חמשים שנה⁽⁸⁾, אלא משקפים גם את אותה התודעה הלאומית שנתעוררה במאה התשע-עשרה כאשר ההתנגשות עם תרבות המערב המריצה גורמים מסוימים מבין המשכילים הקונפוציאנים להתריע ש"לפגר אחרי הנוולת היא הגדולה בבושות העולם".

המטרה של פיתוח עוצמה לאומית נמדדת ע"י הסינים במונחים של תעשייה כבדה. גידול מהיר של תפוקת התעשייה הכבדה, מתכות, מכונות, כח חשמלי וכו', נראה כתנאי ראשון להשגת מעמד של מעצמה בזירה הבינלאומית. כל מטרה כלכלית אחרת, לרבות העלאת רמת החיים הכללית במונחים של רמת הצריכה לגולגולת, משועבדת למאמץ זה המכוון ליצור בהקדם בסיס של תעשייה כבדה, אשר יאפשר לסין למלא תפקיד אסטרטגי-צבאי עצמאי במדיניות העולמית.

הקומוניסטים הסינים נתקלו בשני מכשולים רציניים בדרךם למימוש מטרה זאת. המכשול הראשון נעוץ בעובדה שבשנת 1949 עמד לרשותם בסיס תעשייתי מצומצם ביותר, קטן, יחסית, מהבסיס התעשייתי של רוסיה בשנת 1913⁽⁹⁾. גם בשנת 1952, כאשר פתחה סין בתכנית החומש הראשונה שלה, היתה התפוקה של מחצבים ומוצרי-חרושת נמוכה מזו של רוסיה ב-1913. המכשול השני, והיסודי יותר, היה אופיה של החברה הסינית — אוכלוסיה צפופה, חקלאית ברובה המכריע, המנצלת באופן אינטנסיבי כל שעל אדמה הניתן לעבוד, והמסוגלת בקושי להבטיח רמת-קיום שהיתה מן הנמוכות בעולם. עוד נחזור אחר-כך לבעיית האוכלוסיה, אולם נוסיף כאן עוד קרה-שואה עם רוסיה שלפני המהפכה, אשר ישמש רקע להמשך דיוננו. מנת שטח המעובד לגולגולת ברוסיה בשנת 1913 הגיעה ל-1.1 הקטר (11 דונם); בסין בשנת 1956, בשנה השביעית של מאמץ הפיתוח הקומוניסטי, הגיעה מנה זו ל-0.2 הקטר (2 דונם) בלבד. יותר מזה — בעוד שאוכלוסית רוסיה גדלה במשך השנים 1913—1956 ב-50 מיליון נפש, איפשרה הרחבת השטח המעובד לשמור ב-1956 על אותה מנה של 1.1 הקטר אדמה מעובדת לגולגולת. בסין, לעומת זאת, אם

(8) ראה מאמרי "Sun Yat-sen's Early Land Policy", *The Journal of Asian Studies* (אוגוסט 1957), ע' 550.
(9) Oleg Hoefding, "State Planning and Forced Industrialization", *Problems of Communism*, נובמבר-דצמבר 1959, ע' 40.
האפדינג מנסה להראות מדוע נסיון התיעוש הרוסי אינו יכול לשמש דוגמה לסין ולארצות אסיה האחרות.

אשר כה הצליחה בבסיסי הגרילה שלהם בצפון. עד שנת 1951 חוסל מעמד בעלי-האחוזות "נעדרים" ויותר מ-60% של האיכרים זכו תוך כדי כך בקרקע. אולם המשטר של פקינג לא יכול להסתפק במתכונת זו של ריפורמה, אשר אפיינה לדעת הקומוניסטים את תקופת המהפכה הדמוקרטית. עדיין הקרקע היתה בבעלותם ובעיבודם של בעלים זעירים. כפי שציין מאוחר יותר ליו שאו-צ'י: "אילו היינו בולמים את המהפכה בשלב הריפורמה האגררי, נותנים לכוחות הספונטניים של הקפיטלים הכפרי להתפתח ומאפשרים קיטוב האיכרות. היינו נתקלים בהתנגדות חזקה ובקשיים רבים בבואנו לבצע את הקואופרציה החקלאית מאוחר יותר"¹². למען קידום המטרה הכפולה של פיקוח חברתי-פוליטי על הכפר והגברת היצור החקלאי, המתכננים הקומוניסטים לא ראו אפשרות אחרת אלא לארגן מחדש את החקלאות הסינית על בסיס שיתופי. הבסיס השיתופי הבטיח שמוש רציונלי יותר של כוח-אדם. נכונות-קליטה רבה יותר של מיכון ושיכלולים טכניים, חיסול מחיצות ושכילים מתבזבזים בין מיליוני חלקות זעירות, ומעל לכל — אפשרות טובה יותר לפקח על היצור החקלאי ועל הקצאת מוצריו. ע"י כך נחשבה הקולקטיביזציה כתנאי הכרחי לביצוע תכנית החומש הראשונה של 1953—1957, כפי שהיתה הקולקטיביזציה בברח"מ לגבי תכנית החומש הרוסית הראשונה של 1928—32.

ייחודה של תכנית הקולקטיביזציה של מאו טסה-דונג, וההבדל בינה ובין התכנית הרוסית, נעוצים, מצד אחד, באופיה ההדרגתי, ומצד שני, בהצלחתה הרבה בהשגת שליטה ופיקוח מרכזי על היצרנים החקלאיים, במקביל להישגים רבי-רושם בממדי היבולים. השלב השני של התיקונים האגרריים עמד בסימן צוותות של עזרה-הדדית. תוך כדי שמירה על בעלות פרטית של קרקע, בהמות וציוד, הומצו האכרים להתארגן בקבוצות קטנות (על-פירוב, ארבע או חמש משפחות שכנות) במטרה לתאם ביניהם את השמוש בכוח העבודה, בהמות וכלים על בסיס עונתי. אחר-כך הורחב הבסיס לשנתי. השלב הבא, הקמת קואופרטיבים יצרניים "ראשוניים", נחשב כסוציאליסטי-למחצה. הקרקע והעבודה עדיין נחשבו כתשומות פרטיות, וכל חבר הקואופרטיב קיבל גמול בהתאם לתרומתו בקרקע ובעבודה. מצורת ארגון זו עברו הסינים לקואופרטיבים יצרניים "מתקדמים", אשר פרושם למעשה קולקטיביזציה של קרקע, ציוד ובהמות, תוך תשלום לחבר בהתאם לתשומת ימי העבודה. הבעלים לשעבר לא פוצו עבור הקרקע אשר נכנסה למסגרת הקולקטיב (הנורכב, בדרך כלל, מפחות מ-200 משפחות המעבדות חווה של 50 אקר, לעומת יחידה קודמת של כ-2.5 אקר). אולם לעתים שולם ערך הבהמות והכלים, על בסיס של תשלומים בשעורים, תוך תקופה של שלש שנים. חלקות-גן זעירות הותרו עדיין להחזקה פרטית, וכן גם מקנה בהיקף מסוים, בעיקר חזירים¹³.

היקפו של מבצע-ענקים זה יובן במלואו אם נזכור שבשנת 1950 רק 10.7 אחוזים של האוכלוסיה החקלאית היו מאורגנים בצוותות של עזרה-הדדית, הצורה היחידה של קואופרציה חקלאית אשר היתה קימת. שבע שנים אחר-כך, בסוף 1956, 96.3% של האוכלוסיה החקלאית, למעלה מ-116 מיליון משפחות הכוללות יותר מחצי מיליארד נפש, השתיכו למסגרות שיתופיות¹⁴.

יימשך שיעור הריבוי הנוכחי, הרי גם אם המשטר יצליח לבצע תכניתו בדבר הוספת 33 מיליון הקטרים תוך עשר שנים, ל-112 המיליונים הנמצאים כיום במעגל העיבוד, תנצית רק הוספה זו את המנה הנוכחית של קרקע מעובדת לגולגולת. "בתנאים אלה יעמדו אז לרשותה של סין שני שלישים בלבד של השטח המעובד כיום בברה"מ לצרכי אוכלוסיה הגדולה פי ארבע"¹⁵.

נוסף לזה האיכרים הסינים, שהם למעלה מ-80% מהאוכלוסיה, היוו גרעין נוקשה של מסורתיות. האכר הסיני היה מהפכן במידה שהיה צמא-קרקע, ולכן אפשר היה להפעילו במאבק שתכליתו חלוקה שיוונית יותר של האדמות. אולם בהתיחסויותיו המקומיות והמש"פחתיות, בדבקותו בפולחן-אבות ובפיוס הכוחות האליילים של "רוח ומים", אפיין האכר את הנחשלות המהותית של החברה הסינית. גם בתקופה הקודמת התקשה השלטון המרכזי בהטלת שליטתו על פני רבבות היחידות הכפריות. בתנאי הכלכלה האופייניים לסין המסורתית — משק אגררי קופא על שמריו — השלטון הסתפק באמצעי פקוח בלתי-ישירים. אולם כאשר הועלתה המטרה של תעוש מואץ, התברר מיד שמידת ההצלחה מותנית ביכולתה של ההנהגה הקומוניסטית להתמודד ישירות עם אותו משקע של מסורתיות ולשנותו בהתאם לצרכיה. מבחינה פוליטית היה צורך להכשיר את הקרקע להפעלת האיכרות למטרות המשטר ע"י שבירת המחיצות של המשפחה, השבט והכפר. מבחינה כלכלית המטרה היתה השגת גידול עצום בתפוקה החקלאית.

השלבים הראשונים של התיקונים האגרריים

נסכם בקצרה את ההתפתחות ההיסטורית של המדיניות האגררית של הקומוניסטים הסינים. הקומוניסטים עלו לשלטון כמתקנים אגררים, במובן המקובל של מושג זה. המשטר האגררי של סין הטרור-קומוניסטית הצטיין בהתחלוקות בלתי-שיוונית של הרכוש הקרקעי, אשר היתה אפיינית לתקופות ממושכות של ירידה שושלתית בסין המסורתית. בתקופה האחרונה המצב הוחמר ע"י הרס המלאכות הכפריות, אשר שימשו מתמיד השלמה להכנסה מחקלאות. רוב המועסקים בחקלאות היה נטול-קרקע, או בעל חלקות בלתי מספיקות. לפי אומדן, 81% של שטח הקרקע המעובדת התרכז בידי 13% מהאוכלוסיה החקלאית. בעלי האחוזות השתלטו על 45 עד 70% מהיבולים¹⁶. כשלונו של משטר ג'יאנג קאי-שק נקוט באמצעים מתאימים לתיקון המצב האגררי בשנים 1929—1948 היתה סיבה מרכזית להתמוטטותו.

הקומוניסטים, לעומת זאת, לפני 1949, ביצעו בשטחים שבפיקוחם מדיניות מתונה של חלוקה שיוונית יותר של הקנין הקרקעי ופיקוח על הרגשות, על חשבון בעלי-האחוזות העשירים ביותר. יחד עם זאת, הם נמנעו מלפגוע במבנה המסורתי של החקלאות, המבוסס על שיטת העבוד המשפחתית. ע"י ניצול מרידות האכרים, המפלגה הקומוניסטית, אשר בראשה עמדה שכבת משכילים, הצליחה להקים כוח צבאי אשר מיגר את ג'יאנג קאי-שק ואת הקואומונינג. כל זה בבחינת "חילופי שושלת" לפי המסורת הסינית העתיקה, אלא שהפעם ההנהגה היתה בידי הקומוניסטים, ולא המשכילים הקונופוציאניים.

בשנתיים הראשונות לשלטונם, 1949—1951, אשר הוגדרו כתקופת שיקום וביצור, הרחיבו הקומוניסטים לכל חלקי הארץ את אותה המתכונת של ריפורמה אגררית מתונה

(12) *Peking Review*, 1 באוקטובר 1959, ע' 9.

(13) סיכום זה מבוסס על גירסת תהליך הקולקטיביזציה המופיעה בפירסום סיני רשמי: Tung Ta-lin, *Agricultural Co-Operation in China* (Peking, 1959).

(14) Choh-ming Li, *Economic Development of Communist China* (Berkeley and Los Angeles, 1959), ע' 243.

(10) ש"ס, ע' 43.

Harold Isaacs, *The Tragedy of the Chinese Revolution*, (revised edition, 1951).

(Stanford, 1951), ע' 26.

הלוח שלהלן מבטא את קצב ביצוע הקולקטיביזציה ואת היקף-ביצועה.
קולקטיביזציה של המשקים החקלאיים⁽¹⁵⁾
(באלפים)

	1950	1952	1953	1954	1955	1956	1956
מספר היחידות המשקיות	105,536	113,683	116,324	117,331	119,201	120,000	121,480
יחידות במסגרת צוותות עזרה-הדדית	11,313	45,364	45,637	68,478	60,389	—	—
יחידות במסגרת קואופרטיבית	—	59	275	2,297	16,921	110,000	116,980
מזה — קואופרטיבים "ראשוניים"	—	57	273	2,285	16,881	10,000	10,320
קואופרטיבים "מתקדמים"	—	2	2	12	40	100,000	106,660

נצבות לפנינו שתי שאלות: כיצד בוצעה תמורה זו בסקטור החקלאי, ומדוע מצאו לנכון שלטונות פקינג, שנתיים לאחר ביצועה, לצעוד צעד ללא-תקדים, אשר אפילו הרוסים לא ניסוהו, והפכו את הקולקטיבים החקלאים ליחידות חקלאיות כלכליות-פוליטיות חדשות. הקומונות?

התשובה לשאלה הראשונה קשורה בעובדה שעם עליית הקומוניסטים לשלטון בשנת 1949, היה בידיהם נסיון של למעלה מעשרים שנות שליטה באזורים כפריים. הם הצליחו לא רק להקים מפלגה בת מיליונים וכוח צבאי החזק ביותר בסין, כי אם גם לפתח שיטות של ארגון המוני שבעזרתן יכלו לגייס, לחנך ולהפעיל מאות אלפי איכרים ומשכילים צעירים, אשר היוו את גרעין המנהיגות בקרב ההמונים. הקומוניסטים הסינים לא הוכרחו לעמוד במלחמת אזרחים ממושכת ומפרכת, כדוגמת מלחמת האזרחים הרוסית אחרי מהפכת אוקטובר. ההתמוטטות המוחלטת של המתנגדים בתוך הארץ איפשרה להם לעבור מיד למבצעי ביצור וארגון שלטונם. בעית הבטחון החיצוני אף היא הוקלה בזכות ההישענות על ברית-המועצות.

עיקר המבצע האירגוני היה טיפוח "הקאדרים", גאן-בו, המכשיר הקומוניסטי הבסיסי להפעלת שלטון⁽¹⁶⁾. קצב הקולקטיביזציה בחקלאות הוכתב בעיקר ע"י יכולת המפלגה לאמן סגל זה. "הקאדרים" גויסו מהיסודות הבאים: (1) משכילים צעירים; (2) שכבות דמוקרטיות (אוהדים, אשר עד כה לא היו חברי מפלגה); (3) פעילים מבין האיכרים. באופן זה הסגל המפלגתי המקורי, אשר ליווה את הצבא האדום בנצחונותיו וריכוזו בידי את התפקידים המדיניים, הצבאיים, השיפוטיים והטכניים גדל בקביעות ע"י תוספת יסודות איכריים, עם גבור התנופה של הרפורמה האגררית. בזמן קצר, יחסית, הצליחה המפלגה הקומוניסטית להקים, תוך הישענות על מנגנונה האירגוני שלפני 1949,

עליית כפרית חדשה. הדבר הושג ע"י פתיחת שערים בפני אותם איכרים אשר גילו התלהבות בביצוע המדיניות המפלגתית הכללית, הבנה של כוונות המפלגה בעניני קואופרציה חקלאית, ויזמה בהקמת יחידות-הארגון החדשות, אם בצורה של צוותות עזרה-הדדית ואם בצורת קואופרטיבים "ראשוניים" או "מתקדמים". איכרים אשר לפני שנים ספורות טרם ידעו קרוא-וכתוב גילו שהיה בידם להגיע לעמדות מנהיגות ב"אגודי האיכרים" או למשרות-הנהלה ביחידות היצור החדשות, אם רק ידעו להפיק התלהבות כה רבה ביחס למדיניות הכללית של המפלגה, שלעתים המפלגה עצמה נאלצה לרסנם. במשך הזמן הנהגת המפלגה גילתה שעלית חדשה זו, המורכבת מאיכרות ספוגת-אידיאולוגיה, ראויה לאימון יותר מהאזרחים המשכילים אשר הצטרפו לשורות המפלגה בעקבות אכזבתם מהקואמינטנג, אך עדיין החזיקו ברעיונות פוליטיים עצמאיים ויכלו תמיד להציע פתרונות אלטרנטיביים לבעיותיה הכלכליות והמדיניות של סין. האיכר, לעומת זאת, למד לדעת שבהפכו ל"פעיל", בעמדו בראש המסע נגד בעלי-האחוזות בשנת 1950, בהקימו צוותות עזרה-הדדית ב-1951 ובמלאו תפקידים דומים בשלבים השונים של הקולקטיביזציה, היה ביכולתו להיקלץ בשורות המפלגה באופן קל יותר מאשר ניתן לאבותיו להגיע למעמד של בעלי-האחוזות או המשכילים של סין המסורתית.

ברם, מובן שרוב האיכרים לא יכלו להגיע למעמד העלית. לגביהם הופעל שיכנוע, אשר מדי-פעם נסתייע בכפייה. יש לזכור שעם היעלם מעמד בעלי-האחוזות, הפכה המדינה למקור האשראי העיקרי בכפר. האיכרים נוכחו לדעת שבהתארגנם כצוותות ובצורות משוכללות יותר של קואופרטיבים יכלו לזכות בהעדפה מצד השלטונות בהענקת אשראי וציוד חקלאי.

תהליך הקולקטיביזציה והתפתחות הייצור החקלאי והתעשייתי

האופי ההדרגתי של תהליך הקולקטיביזציה איפשר למדינה להאיט את הקצב ולהתאימו להיצע ה"קאדרים". בכל שלב ושלב השלטונות יכלו לאתר, לבודד ולחסל את כיסי ההתנגדות. במסגרת הקואופרטיבים הופעלו אמצעי אפליה כלפי איכרים עשירים-לשעבר, או אנשים אשר הוגדרו כאנטי-מהפכניים, עד אשר הוכיחו עצמם כחוזרים-בר-שובה⁽¹⁷⁾. מוסדות מיוחדים הוקמו לטיפול באנשים אשר תודעתם הפוליטית לא היתה מפור-תחת די-היצור, ויש להניח שאלפי קרבנות נפלו בדרך. על רבים אחרים הוטלו ענשים חמורים פחות, כגון "תיקון באמצעות עבודה", שם נדרף לעבודת-כפיה. העובדה ש-14,000 משבויי מלחמת קוריאה העדיפו להשאר בטאיוואן במקום לחזור ליבשת, מעידה על ההתנגדות לתהליך ה"רגימנטציה" של הכפר הסיני. מעיד על כך גם זרם הפליטים הרצוף למקאו והונג-קונג. יחד עם זאת, ידוע שהקולקטיביזציה בוצעה תוך כדי הזדקקות פחותה לכות ולפחות קרבנות אדם מאלה אשר ציינו תהליך דומה בברית המועצות, עשרים שנה לפני-כן.

אולם מדוע הופיעו הקומונות? תשובה לשאלה זו יש לחפש בכושרם של הדפוסים החברתיים-כלכליים הסיניים להיענות לאמצעים שננקטו על-ידי המשטר לשם השגת תיעוש מואץ. המטרה הכלכלית הראשית של הקולקטיביזציה אשר ליוותה את תכנית החומש הראשונה (1953—1957) היתה גידול התפוקה החקלאית. יש חילוקי-דעות על הממדים

(17) ראה, למשל, את ה"תקנון לדוגמה עבור קואופרטיב חקלאי יצרני מתקדם" בעבודתו של טונג, כנ"ל, (נספחות).

(15) שם ע' 243. ראה גם ע"ע 74—53.

(16) על ארגון הקאדרים ותפקידיהם, ראה G. William Skinner, "Peasant in Rural China", The Annals (ספטמבר 1951), ע"ע 93—92.

יותר, מהאשראי הסוביטי אשר ניתן לסין בתקופת 1953–1957. אין זאת אומרת שיש לבטל לחלוטין את משקל הסיוע הסוביטי. מ־7,000 עד 10,000 מדענים וטכנאים רוסים שוהים בסין, וכמויות גדולות של חומרים (בעיקר חומרים צבאיים) יוצאו לסין על-ידי הגוש הקומוניסטי. אולם רובו של יבוא זה משולם על-ידי הסינים בחשבון שוטף. האשראי לזמן ארוך אשר ניתן על-ידי הרוסים מגיע ל־430 מיליון דולר בלבד, סכום המהווה רק כ־5% מסך היבוא הסיני מארצות הגוש הקומוניסטי בתקופת תכנית החומש הראשונה⁽²²⁾. על-ידי כך רוב היבוא הסיני, הכולל כ־40% מתוצרת המכונות, כ־2/3 מתוצרת הנפט והדשנים וכמעט כל תוצרת הגומי, שולם על-ידי היצוא. חשיבות היצוא החקלאי מודגשת על-ידי העובדה ש־75% מיצוא זה הם מוצרי חקלאות, או מוצרים המכילים תשומות חמרי גלם חקלאיים. אולם חשיבות היצוא החקלאי אינה מייצגת את תחום היצוא. הבעיה היסודית יותר ניתנת לסכום כדלקמן⁽²³⁾:

“... פוטנציאל התיעוש של משק עני וחקלאי־רובו תלוי בעיקרו בעודף ייצור המזונות מעל תוצרת האוכלוסיה הכפרית. כאשר מחצית ויותר מההכנסה הלאומית מופקת מהחקלאות, המזון שאינו נצרך מהווה מרכיב חשוב של החסכון הלאומי. יותר מזה — התעוש והעיור מותנים בהספקת מזון ולבוש לכוח העבודה הבלתי חקלאי ולתלויים בו, ועל החקלאות לספק “מוצרי־שכר” אלה.”

במלים אחרות, סין, כמו שאר ארצות אסיה הצועדות בדרך התיעוש, נתונה במרוץ בין גידול היצור החקלאי וריבוי האוכלוסיה. אם היצור החקלאי המוגדל ישמש לקיום האוכלוסיה החקלאית המתרבה במהירות, כיצד אפשר יהיה לקיים את המספר הגדל של עובדים תעשייתיים־עירוניים, בפרט שבסין, כמו בכל מקום אחר, מלווה העיור בעליה ברמת הביקוש לנכסי צריכה וכיצד אפשר יהיה להקצות עודפים מסוימים ליצוא?

כאשר אנו סוקרים את הנתונים הדמוגרפים בתשומת־לב, מסתבר לנו מדוע פקינג לא יכלה לראות בסיפוק תפוקת חצי טון גרעינים לגולגולת ב־1958, לפי הנתונים שפורסמו, ושואפת להשיג תפוקה של “טון עד טון וחצי, בתקופה קצרה באופן יחסי”.

המשק וריבוי האוכלוסיה

אוכלוסית סין, הנאמדת עתה ב־660 מיליון נפש, גדלה בשעור שנתי של 3%–2%; פירוש הדבר שמדי שנה מתווספים 20–13 מיליון נפש, הדורשים מזון נוסף על דרישות נוספות בתחום השיכון, הלבוש ונכסי־צריכה אחרים. על אף המאמץ העל־אנושי, כמעט, אשר הושקע בשיקום אדמות־בר, לווה הריבוי הטבעי בשעור שנתי של 3%–2% בעליה שנתית של השטח המעובד בשעור של 1% בלבד. באופן זה מצטמצם והולך השטח המעובד לגולגולת והוא יוסיף בהכרח להצטמצם אם סין תגביל עצמה לגבולותיה הנוכחיים. נוסף לזה, ההשקעות הכבדות בתעשייה וגידול היצור התעשייתי לא שינו באופן ניכר את היחס בין האוכלוסיה הכפרית והעירונית, על אף גידול כוח העבודה העירוני. במשך תקופת תכנית החומש הראשונה, כ־8 מיליון נפש עברו מהכפר אל הערים. אף־על־פי־כן יותר מ־80% מאוכלוסית סין הם עדיין כפריים. תחילתו של התיעוש לא לווה עיור המוני, והמתכננים שבפקינג חייבים להתחשב בעובדה שעוד זמן רב מאוד למעלה מחצי מיליארד סינים יישארו בכפר. הנסיון של תכנית החומש הראשונה הוכיח שהערים אשר גדלו הן באוכלוסיה והן במספר (כיום יש בסין 13 ערים בעלות אוכלוסיה של למעלה ממיליון

של הגידול שהושג ואף שלטונות פקינג בעצמם מודים שהשיטות הסטטיסטיות הנקוטות בידם לחישוב התפוקה בחקלאות זקוקות לשיפורים רבים⁽¹⁸⁾. משלחת מומחים הודיים כבר גילתה פגמים רבים בשיטות אלה, והמידה הניכרת בה צומצמו בשנת 1959 האומדנים המוקדמים לשנת 1958 מראה ש־“הקאדרים” המקומיים נוטים לגלות להיטות מופרות בדיווח תוצאות חיוביות לדרגים הגבוהים יותר⁽¹⁹⁾. בעוד שהשלטונות טוענים שהתפוקה החקלאית הגלמית עלתה בשנים 57–1953 בשעור שנתי של 4.8%, מטיל ספק באמיתותה של הערכה זו כלכלן סיני־אמריקאי⁽²⁰⁾. בכל זאת, כל המשקפים תמימי־דעים שהתפוקה החקלאית הגלמית עלתה בשעור ניכר, שאלמלא־כן היתה הארץ נתונה לרעב המוני, לרגל הגידול הרצוף של האוכלוסיה ועלית היקף היצוא החקלאי. השאלה היחידה היא האם היצור החקלאי לגולגולת יוכל להוסיף לגדול בשעור שיספיק לקידום הצרכים של ההתרחבות התעשייתית. בנקודה זו נדון אחרי שננתח את תוצאות תכנית החומש בתחום התעשייה.

גידול זה של היצור החקלאי, יהיה מה שיהיה היקפו, הוא אשר איפשר, על רקע הצריכה המרוסנת, את גידול רב־הרושם של התעשייה הכבדה. במונחים של עליה בתפוקה התעשייתית הגלמית, הישגי 1957–1953 הם ניכרים ביותר, ואף עולים על הישגים דומים של ברית־המועצות. שיעור גידול שנתי ממוצע של 24% בענפי התעשייה הכבדה העלה תפוקתו של סקטור זה כמעט פי שלש. לא היתה מדינה בעולם אשר זכתה לקצב דומה של התפתחות תעשייתית. בתום תקופת החומש, בסוף 1957, עלה היצור הסיני של מוצרי התעשייה הכבדה העיקריים פי־2 ופי־3 על היצור ההודי, והתקרב לתפוקה היפנית בסוף שנות ה־30. ראשי המשטר מקווים שתוך 15 השנים הבאות תשיג סין את התפוקה של התעשייה הכבדה של בריטניה ותבנה “מערך שלם של תעשייה כבדה, אשר יהיה ביכולתו ליצר את כל הציוד והמכונות הדרושים לתעשייה ולהגנה הלאומית”⁽²¹⁾.

הצלחה זו בהתרחבות התעשייתית יש לזקוף לזכות ההשקעות הענקיות בתעשייה, אשר הגיעו לשיעור של כמעט 50% מסך ההשקעה הממלכתית בהון קבוע, ואשר מקורותיהן גויסו בעיקר מהסקטור החקלאי. החקלאות, לעומת זאת, זכתה רק ב־10% מההשקעה הממלכתית, ומסתבר שעיקר ההשקעה בסקטור זה נעשתה על-ידי החקלאים עצמם.

כאן יש לציין שהסיוע מחוֹל היה בעל חשיבות משנית לגבי התפתחויות אלה. האשראי הסוביטי הגיע לפחות מ־3% מההשקעה הנקיה הכוללת. לאמיתו של דבר, האשראי המערבי אשר ניתן לברית המועצות בשנים 32–1928 לא היה קטן, ויתכן שהיה אף גדול

(18) לי, ש. מ., ע' 65 מצטט את מנהל הלשכה הסטטיסטית הממלכתית, אשר הודה באקטובר 1957 ש־“אומדן גדול התפוקה החקלאית מוסיף להיות חוליה חלשה מאד בעבודתנו הסטטיסטית”. חולשה סטטיסטית זו הובלטה בזמן האחרון, כאשר שלטונות פקינג נאלצו לערוך מחדש את אומדניהם המקוריים של התפוקה החקלאית והתעשייתית לשנת 1958. במקום האומדן המקורי של 375 מיליון טון גרעינים, הופיע נתון מתוקן בסך 250 מיליון טון. ראה *Problems of Communism*, (ספטמבר–אוקטובר 1959), ע' 14.

(19) לי, ש. מ., ע"ע 64–62.

(20) ש. מ., ע"ע 74–71. גם השעור הרשמי של הגידול אינו רב־רושם בשל רמת התפוקה הנמוכה שהושגה במשך השנים שקדמו לעלית הקומוניסטים לשלטון. למעשה הקומוניסטים החזירו את התפוקה החקלאית לרמתה בשנות ה־30. ראה Richard Moorsteen, “Communist China's Economic Prospects”, *World Politics*, (ינואר 1959), ע' 213.

(21) לי, ש. מ., ע' 217. המנהיגים הסיניים מקוים עתה לעלות על בריטניה בתפוקה גלמית של מוצרי התעשייה העיקריים עד סוף העשור הנוכחי. ראה את דברי ג'ו אן־לאי *Peking Review*, 13 באוקטובר 1959, ע' 16.

(22) ראה לי, ש. מ., ע"ע 195–169; מורסטין, ש. מ., ע"ע 196, 201.

(23) האפדינג, ש. מ., ע' 43.

תושבים; ב-1950 היה מספרן 8 בלבד) הן בעלות כושר קליטה מוגבל של אוכלוסיה המתרבה. (כך, בעוד שהקשיים הגוברים של חייהם כפרי עוררו נהירה העירה, הוכחה המדינה לנקוט אמצעים להגבלת בריחה זו.)

שיעור הריבוי הטבעי של האוכלוסיה העירונית הוא 4.9%, בעוד שבכפר השיעור הוא 2% (סיבת ההפרש נעוצה בשיעור התמותה הנמוך יותר בערים). לפי אומדנים, יגיעו מדי שנה לגיל העבודה, בשנים 1958-62, 5 מיליון צעירים: 1.3 מיליון בערים, ו-3.7 מיליון בכפר. מפעלי התעשייה והמסחר במרכזים העירוניים יקלטו, לפי הערכה, מיליון עובדים לשנה, מספר רב-רושם כשלעצמו, אולם גם הוא נמוך עדיין מהגידול הטבעי בכוח העבודה העירוני בלבד. מדוע אין להעלות את היקף קליטת העבודה בערים? הסיבה היא פשוטה: שיעור היווי ההון אשר, כפי שהסברנו, תלוי בראש ובראשונה ביצור החקלאי, אינו יכול להדביק את הצרכים של האוכלוסיה הגדלה. היצור הכללי וההשקעה הכללית גדלים, אבל "כוח העבודה הפוטנציאלי גדל בקצב מהיר יותר" (24).

אין אפשרות לצמצם בשיעור ניכר את הצריכה לגולגולת. נהפוך הוא — המשטר נתקל בקשיים במאמציו להחזיקה ברמה מינימלית, והוא יאלץ, כנראה, להעלותה כתמריץ לפירוק מוגדל. השפעת העירור על הביקוש לנכסי הצריכה וההיקף המצומצם של סיוע חוץ להשקעות צוינו אף הם.

פתרון אפשרי נעוץ בהתעלמות מאיבת המרקסיות לתורה המלטיאנית, ובהזלת פיקוח על הילודה. פעולה מסוג זה הוכתרה בהצלחה מדהימה ביפן. ואמנם בשנים 1955-57 הקו הרשמי של פקינג התבטא בתמיכה נמרצת בפיקוח על הילודה. לצורך זה אף נוסחה "תורת אוכלוסיה חדשה", אשר היתה צריכה לבוא במקום התורה הניאור-מלטיאנית. תכניות אלה הוצעו מאוחר יותר, כנראה בשל קשיי ביצועם בקנה-מידה גדול ובקצב אשר יבטיח הקלה מידית (כפי שנאמר ע"י מישוהו — קל יחסית להפוך את היצור הכלכלי לצבורי, אולם היצור הביאולוגי עדיין נשאר פרטי). אולם אין זה מן הנמנע שתכניות הגבלת הילודה תעלינה על סדר היום מחדש. הדבר מסתבר ע"י העובדה שהנציג הראשי של כיוון זה, הנשיא המכובד של אוניברסיטת פקינג, מוסיף להביע בפומבי את דעתו בענין זה, דעת המיעוט (25).

ברם, בפרוס שנת 1957 נוכחו לדעת המנהיגים הסינים שהגבלת הילודה היא, במקרה הטוב, תהליך אטי בלבד והפתרון המידי של הבעיה הדמוגרפית מצוי בהגברת המאמצים להגדלת היצור החקלאי, תוך כדי החמרת הפיקוח על ההקצאה והצריכה. כאן עלינו לציין שאחת התוצאות השליליות הכרוכות בביצוע הקולקטיביזציה היתה, שעם היעלם הכפריים העשירים אשר חלשו על מערכת השווק, התגברה בקרב היצרנים נטיה לצרוך חלק גדול יותר מהיצור החקלאי, במקום להפנותו לשווקים העירוניים. פרץ זה היה יכול להסתם רק ע"י ארגון חמור יותר של סקטור היצור החקלאי.

כמרכן התברר בשנת 1957 שהשקעה מוגדלת בחקלאות היא דבר הכרחי. אף כי רמת היבולים היתה די גבוהה, הרי העובדה שיבולי האורז ליחידת שטח ביפן היו גבוהים

(24) לי, ש. ש. ע' 204. (25) ש. ש. ע' 218, הערה מס' 68.
(26) מא יין-צ'י, הכלכלן הסיני אשר התחנך באוניברסיטת ייל, חידש בזמן האחרון את תמיכתו ברעיון הפיקוח על הילודה, על אף העובדה שהקו הרשמי מתנגד לכך. ראה *New York Times* (International edition), 18 בינואר, 1960, ע' 4. לפי עתון זה פוטר מא יין-צ'י מתפקידו באוניברסיטה בעטייה של הביקורת הקשה שהוא מתח על המדיניות הכלכלית של הממשלה.

כפליים מהיבולים הסינים של סוף תקופת תכנת התומש הראשונה, הצביעה על ההכרח לשפר את שיטת העבוד, בעיקר ע"י הגברת תשומת הדשנים (27). כל זה העלה את הצורך של מאמץ חדש ונועז בתחום החקלאי. במקום לנסות לקלוט את האוכלוסיה המתרבה בתעשייה העירונית, כדוגמת המערב ויפן, קבעה המדיניות הרשמית, כפי שבוטאה ע"י ג'ו אן-לאי ביוני 1957, ש"היעד העיקרי (של העסקת המתווסס-פים לכוח העבודה) יהיה עוד לאורך זמן בחקלאות, כאשר המלאכות והשרותים ימלאו תפקידים משניים" (28). באוקטובר אותה שנה החליטו גם המועצות הממלכתיות לכלכלה ולתיכנון להגדיל את ההשקעה הממלכתית בחקלאות (29).

ע"י כך הוחל בחיפוש הפתרון לא בפיקוח על ריבוי האוכלוסיה, כי אם בניצול המלא של האוכלוסיה במקום הימצאה, כלומר בכפר. במקום להגדיל את הפרולטריון העירוני, החליטו שלטונות פקינג להרחיב את כוח העבודה הכפרי ולהפעילו, בצורה גמישה, בתחום היצור החקלאי, במבצעים טכניים אדירים (המוכרים את השימוש בעבודת כפיה בבניית התעלה הגדולה ומבצעים הנדסיים אחרים בתקופת הקיסרות הביורוקרטית) ובהקמת תעשיות ביתיות זעירות. לצרכים אלה היה הקולקטיב יחידה קטנה מדי, מקומית יתר-על-המידה, בייחוד שבפקינג דובר על ההכרח להגיע לשיעור גידול שנתי של 10% בתפוקה החקלאית, הגבוהה כפליים משיעור הגידול (המוטל עדיין בספק) של 57-1953.

המעבר לקומונות

הוחל בתכנון יחידה יצרנית-חברתית חדשה. יחידה זו הופיעה לראשונה בקיץ 1958 בדמות הקומונה, יישום חדש של שיטות המרקסיות-לניניות ע"י מאו טסה-דונג לתנאים האובייקטיביים של סין.

מאו טסה-דונג ראה את היתרונות שבהפעלה המונית של כוח אדם באזורים הכפריים ב-1957, כאשר מאות אלפי משכילים עירוניים וסטודנטים הועברו לכפר, לביצוע מפעלי השקאה ויצור ולהושטת עזרה לחקלאים. בתקופה זו הורגש מחסור בידים עובדות בחקלאות, מאחר והשלטונות הפנו מיליוני איכרים לעבודות הקשורות במפעלי-מים, הנחוצים להעלאת פירון הקרקע. בשנת 1958 התברר למעלה מכל ספק שיש לעצור את זרם העירור, ושהמאבק על תיעוש מואץ יוכרע בראש ובראשונה באזורים הכפריים.

לגבי מאו טסה-דונג, העברת הדגש אל הכפר אינה מהווה חידוש בתולדות הקומוניזם הסיני. השתלטותו על סין באה, כדוגמת מיסדי השושלות בהיסטוריה הסינית, ע"י יצירת בסיס אגררי, כלומר, הענקת קרקע לאיכרים וארגונים בהנהגת משכילים בלתי-מרוצים. תכנית לכיבוש הארץ, אותה הגה באופן עצמאי ולעתים נוכח התנגדותה של מוסקבה, התבססה על "הסתערות על הערים" בעזרת האיכרות המגויסות. כך גם ב-1958 התחיל מאו להסתייג מהדוגמה הרוסית של "גיגנטים" בפיתוח תעשיית, ושוב פנה אל הכפר כמקור כוחו. אם אפשר להפוך את האכרים לפועלי-בניה, כשם שהנם חקלאים, הרי שאפשר להפכם גם לפועלי-תעשייה חלקיים, בעיקר בתקופת החורף, המהווה עונה מתה בחקלאות. גם דבר זה היה ידוע בסין הקודמת, בה האכר התקיים לעתים רחוקות על חקלאות בלבד, ובדרך כלל נהג להשלים הכנסתו הזעומה ע"י אריגה ומלאכות אחרות. עתה, בהנהגת המפלגה הקומוניסטית והקאדרים שלה, יפוזרו בכפר כבשנים זעירים ותעשיות אחרות. וכך, בעוד שבמנצ'וריה הקימו הסינים את הכבשן הגדול ביותר בעולם, כאלפי קומונות

(27) מורטיין, ש. ש. ע' 212.
(28) מצוטט ע"י לי, ש. ש. ע' 204.
(29) לי, ש. ש. ע' 221.

כבשנים קטנים ופרימיטיביים מפיקים פלדה, אמנם בעלת איכות ירודה, אך מסוגלת לספק את הצרכים המקומיים של החקלאות. בדרך זו מיוצרים גם דשנים ומוצרים אחרים. יתרונן של יחידות תעשייתיות זעירות אלה נעוץ בחסכון בהון, בתקופת הקמתם הקצרה יחסית, בחסכון בתובלה ובציוד הפשוט בתכלית. הקומוניסטים מצאו שכוח העבודה הנו גורם שבשפע וניתן להפעלה בנקל, ומשום כך ישנה לעתים תופעה של שמוש בזבזני בגורם העבודה. תכנית החומש הראשונה העלתה את בעית האבטלה הסמויה בערים. התברר שהסגל התעשייתי נוטה להשיג את מכסות הייצור ע"י הגדלת מספר העובדים, במקום העלאת הפרייון. הדבר תוקן ב-58-1957, ע"י העברה המונית של קאדרים לכפר. עם הקמת הקומונות, נקלטו בהן בעבודה חלקית וזמנית רוב הקדרים אשר הועברו על-ידי משרדי הממשלה המרכזית והארגונים המפלגתיים של פקינג⁽³⁰⁾.

שנת 1958 התאימה להפעלת תכנית הקומונות. המסע שנוהל בשנה שקדמה לה סתם פרצות בתודעה הפוליטית אשר נתגלו בין הבורגנות "הבלתי משוקמת", אופרטוניסטים ימניים וקונטר-מהפכנים למיניהם, אשר המדינה הודתה בקיומם מאז. המתיחות סביב איי החוף (קאמוי, מטצו) סייעה ליצור הלך-רוח רווי מתח, אשר הקל על גיוס העם למאמץ חדש, לשם סיכול מזימות האימפריאליסטים האמריקנים התוקפניים, "כלבי השרת" שלהם שבטאיוואן, והמחבלים אשר על היבשת. נוסף לזה נראה באופק יבול-שיא, אשר הבטיח מלאי גרעינים מספיק לקידום כל מחסור העלול להתהוות בעקבות תגובות עוינות של האיכרות.

הקומונות הופיעו בקיץ 1958 בגל של ספונטניות מתוכננת, אשר אפינה כה רבים מחידושי פקינג. אולם בפקינג מודים שתכנית "ספונטנית" זאת היא פרייהגותם של מאו טסה-דונג והמנהיגות שסביבו. הכל נזקף לזכות המנהיגות שידה בכל, של המפלגה הקומוניסטית, אשר לדברי אחד מתעמלני המשטר "חודרת לכל מקום ומקשרת הכל. אף כשלוש מקומי אינו סופי. הוא מאותה מנותח ומשמש קרש-קפיצה להצלחות בעתיד"⁽³¹⁾. אף בצורה פשוטה יותר — "המנהיגות הנכונה של המפלגה הקומוניסטית הסינית היא כוח הקובע הכל".

לפניכן הורה מאו את חבריו מה תהיה משימת "מנהיגות נכונה" זו⁽³²⁾: "הטלתם של יותר מ-500 מיליון איכרים בתהליך טרנספורמציה סוציאליסטית הוא מבצע בעל ממדים המזעזעים אשיות ארץ ושמים. מבצע מסוג זה אינו יכול להתממש באווירת ים שקט ורוח קלילה. הוא דורש מאתנו, הקומוניסטים, לחנך בסבלנות את המוני האכרים... אשר עדיין נושאים מטען של הרגלים ורעיונות רבים שמקורם בחברה הישנה... ולהסביר להם הכל באופן חי, הניתן להבנה על נקלה".

כך הופעלה שוב המדיניות המשולבת של עידוד וכפייה, אשר הוכיחה הצלחתה במסע הקולקטיביזציה. עשירי הכפר ואותה שכבת איכרות אשר פולה לעבר עשירים אלה חוסלו או חונכו מחדש במבצעים קודמים. יחידות משק משפחתיות-פרטיות חוסלו זה מכבר. כל מה שהיה מוטל על הקאדרים, אשר שורותיהם המובחרות הוסיפו לגדול ולהתחשל בכל שלב נוסף של קולקטיביזציה, היה להפיץ את דבר התכנית ולעורר התמזגות "ספונטנית" של הקולקטיבים ליחידות גדולות יותר. במקרים מסוימים התברר שהספונטניות לא כוונה

נראה. כך, למשל, תוך אחד ממיווגי הקולקטיבים בשנסונג, האכרים אשר חיפשו יחידת ייצור רחבה יותר, החליטו להתארגן כחווה ממלכתית. מאו טסה-דונג החזירם לנתיב הנכון בהודיעו להם ש"חווה ממלכתית מוגבלת לחקלאות בלבד, וזה לא מה שהם (הועד המרכזי) רוצים. הם רוצים להקיף לא רק חקלאות, כי אם גם תעשייה מקומית ומסחר. לכן המדובר הוא בקומונה עממית, ובה יש לפתח גם חינוך והגנה מקומית"⁽³³⁾.

למען להציג בפני חצי מיליארד איכרים מה בדיוק "הם" דורשים, ובאותו זמן גם להעמיד את הרעיון של מאו בתנאי נסיון, הופנו כל העיניים לדגם נסיוני, לקומונות-הספוטניק של הונאן⁽³⁴⁾. באפריל 1958 התחילה ההתמזגות הספוטנית ועד ה-7 באוגוסט התארגנו ארבע עיירות. הכוללות 9,300 משפחות או 43,000 נפש, במסגרת קומונות-הספוט-ניק, אשר תקנונה היה לדוגמה למדינה כולה. השלטונות המרכזיים התרשמו מהנסיון, ודאגו לכך שהתרשמות זו תהיה גם מנת חלקם של מאות אלפי מבקרים מכל רחבי סין. במשך השבועות הנותרים של אוגוסט קיבלו ועדי המפלגה המחוזיים את הנחיותיהם, ועד ה-29 לחדש הצטרפו לקומונות 30% מהאכרים, כלומר, מעל ל-150 מיליון נפש. כל זה ארע עוד לפני שהועד המרכזי של המפלגה העביר את ההחלטה על הקמת הקומונות (29 לאוגוסט).

במשך כל אותה תקופה מאו טסה-דונג סייר אישית ברחבי המדינה לשם בחינה בלתי-אמצעית של התגובות לפעולות המיזוג. ביוני 1958 הוא והועד המרכזי קבעו את השם "קומונה" בשביל היחידה החדשה והגדירו באופן מדויק את תפקידיה (התעסקותו הגוברת של מאו בענייני-תאוריה, והנחיותיהם הממושכים ופתרונן של הסתירות המתהוות בתהליך ההתפתחות העובר על סין והמודגם בשלב זה ע"י הקומונות, מסבירים את ויתורו על תואר המנהיגות הפוליטית של המדינה לטובת ליו שאו-צ'י, שנה לאחר-מכן). כושרה של המפלגה הקומוניסטית לממש החלטותיה מופגן בעובדה שנדרשו רק חודשים מועטים (עד נובמבר 1958) לארגון 99% של האכרים, אשר השתיכו לפניכן ל-740,000 קולקטיבים, ב-26,500 קומונות אשר נועדו להיות את היחידות הבסיסיות של ייצור וניהול באזורים הכפריים (מספר הקומונות צומצם לאחרונה ל-24,000 בעקבות תהליך של ליכוד בקרבן). תאורי הקדחת ההמונית אשר אחזה את הארץ במשך שלשה חודשים אלה, מלווה הלמות תופים ומצלתיים ורעם פיצוצי-יזיקין מהוים תעודה רבת-אימה לעצמתו הארגונית של המנגנון הקומוניסטי. מסתבר מזה עד כמה הטיהורים הקודמים ומבצעי חינוך-מחדש אשר ננקטו בשלבים השונים של הקולקטיביזציה היו יעילים באיתורם וחיסולם של מוקדי ההתנגדות. כך, לדוגמה, המחוז המרוחק קאנסו, בצפון-מערב סין, אשר כמעט כל אוכלוסיתו מוסלמית, שימש זירה לארבע התקוממויות עקובות-דם מאז 1956. באחת מהתקוממויות אלה נהרגו כמאה אנשי סגל המפלגה, בנסותם לכפות קולקטיביזציה על האכרים. מאידך, ב-1958 היה מחוז קאנסו אחד מ-15 המחוזות הראשונים בהם הגיעה ההתארגנות בקומונות ל-100%⁽³⁵⁾.

קשה להגיע להגדרה מדויקת של הקומונות. בשל השוני הקיים ביניהן. באזורי-מישור פוריים מצויות קומונות בנות 10,000 משפחות. יותר מ-50,000 נפש, לעומת אוכ-לוסיה של פחות מ-2,000 משפחות באזורים הרריים. נוסף לזה, המבנה של מוסד הקומונה

Anna Louise Strong, *The Rise of the Chinese People's Communes* (Peking, 1959), ע"פ עמ' 25-26.

(34) ש, ע"פ עמ' 26-27, ואילך. (35) Stanley Rich, "Mao's Big Family", *New Republic* (ינואר 1959), ע' 15.

(30) *Peking Review*, 4 בינואר 1960, ע' 4. נוהג קבוע הוא לגבי כל הסגל הממשלתי והמפלגתי, לרבות הדרג הגבוה ביותר, להקדיש חלק מהזמן לעבודה גופנית, לשם מניעת התפתחות "תכונות בירוקרטיות".

(31) טונג, ש, ע' 91. (32) ש, ע' 90.

עדיין לא עוצב סופית. שלטונות פקינג משוכנעים שהקומונות מהוות את הצורה המשוכללת ביותר של התפתחות חברתית אשר הושגה עד כה ע"י האנושות. אולם הם שואפים להבטיח שהקומונות לא תהפכנה ליחידות סגורות בתוך עצמן ובלתי-מתואמות, אשר מן הנמנע יהיה להפעילן לצרכים העליונים של תיעוש מואץ. מאידך, השלטון אינו רוצה לחרוג מהגבולות הנוכחיים של תיעוש האזרחים, ואינו מעונין להישען על כפייה בלבד. אי-לכך, נבחנו בהקפדה במשך השנה שחלפה התוצאות של התארגנות הקומונות, והמדיניות הות' אמה לאיזון בין צרכי המדינה ועצמת התנגדות האזרחים. על קוי מדיניות חדשה זו נדון להלן.

מהותה של הקומונה

ננסה להגיע להגדרה כללית ושימושית של הקומונה, בהתחשב בהטרונגיות של מוסד זה, ובעובדת היותו נתון בשלב של שינוי וגיבוש. "בקצרה, הקומונה הוא מיצרף המתהווה ע"י מיזוג מספר חוות קולקטיביות, בצרוף מפעלים יצרניים אחרים (בלתי-חקלאיים) והמנגנון הממשלתי המקומי. ע"י כך הקומונה מאחדת, במסגרת אחת, אחריות לייצור התעשייתי והחקלאי, לתחבורה, לסחר ולשרותים הצבוריים אשר בתחומיה"³⁶). התיאוריה העומדת מאחורי הקומונה קובעת שהתמורה בשיטת היצור, שחוללה ע"י המדינה (פיתוח כוחות התעשייה הכבדה), מביאה לידי התנגשות בין שיטה זו ובין מסגרת הקולקטיבים החקלאיים הועירים. ניגוד נוסף נוצר בין יחידת היצור הבסיסית והמוקד הבסיסי של השלטון הממלכתי, העיר. הקומונה פותרת ניגודים אלה ע"י הקמת יחידת יצור חדשה, גדולה וגמישה, הקולטת מספר עיירות, וע"י כך היא גם הופכת ליחידת מנהל רחבה יותר. נשאר לתיאורטיקנים המרקסיסטים את ההחלטה האם הקומונה "תואמת את החוק האובייקטיבי שיחסי היצור חייבים להלום את האופי של כוחות היצור"³⁷).

תכלית הקומונה ברורה, אם נזכור את היעד של תיעוש מואץ ואת התנאים הפיסיים והדמוגרפים של סין בהם דנו. הקומונה מהווה נסיון מצד המדינה ליצור התאמה בין היעד ובין התנאים.

ראשית — שיטת הקומונות יוצרת מאגר עצום של כוח עבודה, הניתן לתמרון והעברה לשימוש בחקלאות, תובלה, מפעלי הנדסה או תעשייה. הזכרנו כבר את היתרונות שביחידות תעשייה זעירות ומפוזרות. אומנם הקומונה תשרת בעיקר את הצרכים החקלאיים, אולם בידי המתכננים האפשרות להרחיב את הסקטור התעשייתי בכפר, בהתאם לרצונם. נוצרת כאן האפשרות לפתח באופן מקביל חקלאות ותעשייה, או בלשון שלטונות פקינג, "לצעוד על שתי הרגלים".

שנית — מבחינה מנהלית, השיטה מעניקה למדינה אפשרויות פיקוח הדוק יותר על התפוקה החקלאית, ע"י מניעת עיכוב התוצרת ע"י החקלאים לשימוש פרטי, וצמצום הצריכה וסטנדרטיזציה שלה באמצעות מטבחים שתופיים (בקומונות הגדולות — מספרם מגיע לכמה מאות). קומונות אחדות הנהיגו סטנדרטיזציה מוחלטת ברכישת נכסי תצרוכה, למשל, ע"י הנהגת לבוש אחיד. כמרכן יכולה הקומונה להוות יחידת מיליציה, אף כי השלטונות גילו שבשלב הנוכחי מוטב להפקיד נשק רק בידי הפעילים המובהקים שבין האיכרים.

לבסוף — יש לראות את הקומונה כשלב לקראת שינוי מבנה החברה, ע"י טפוח

(36) מורסטין, ש. מ., ע' 215.

(37) Peking Review, 1 בדצמבר 1959, ע' 8.

פולחן "המשפחה הגדולה" — המדינה, במקום המשפחה הביאולוגית המסורתית. מטבחים שיתופיים, בתי-ילדים ובתי-אבות מופיעים ככלים לשבירת הסולידריות של המשפחה המסורתית. כוח העבודה עלה ב-100 מיליון נפש ע"י שיחרור הנשים מתפקידי הבית. אולם אין זו שאלה של גידול כוח העבודה בלבד. מטרה חשובה היא, חיסול המוקד האחרון של התנגדות לפיקוח המדינה והמפלגה על הפרט. הדפוס החדש של קיום חברתי, המאופיין ע"י "חמשת כללי צוותא" (אכילה בצוותא, חיי-צוותא, עבודה בצוותא, לימוד בצוותא ומשחק בצוותא) הנו הכרחי לשם מתן אפשרות למדינה ולמפלגה לפקח ולחלוש באופן טוטאלי על הפרט, ולחסל את תפקיד-הביניים של המשפחה.

התיאורטיקנים הקומוניסטים ביטאו מטרתם זו כדלקמן³⁸): "עלינו לערער את הדפוס הקפיטליסטי של חיים חברתיים, המושתת על שיטת הניצול המעמדי, ובמקביל לכך עלינו לערער את המשפחה הבנויה על בסיס של שיטת הניצול המעמדי... צורה זאת של משפחה אשר קיימה את היצור הפרטי, במסגרת משק הבית... לא היתה אלא כלוב עלוב בשביל העמלים...; העבודה הביתית הפרטית... היא שריד של המשפחה בתנאי היצור הפרטי".

הנסיון במבחן

התיאורטיקנים שואלים: "האם ההמונים התרגלו לחיים החדשים? יסודות בורגניים ואימפריאליסטים, מבית ומחוץ, חושבים שאין זה כך. אולם העובדות מוכיחות את ההיפך. מחוץ לבעל אחוזות לשעבר, איכרים עשירים וחלק מהאיכרים הבינוניים האמידים, הרוב המוחלט התרגל במהירות לחיים החדשים. הם מברכים על חיים אלה ומוצאים בהם אושר ממש; מאחר ובמשפחתם המשותפת הגדולה מצוי הכל, חוץ מכבלי-משפחה"³⁹).

קשה לשפוט האם אמנם היתה התמורה קלה, כפי שטוענת פקינג. רוב המבקרים הזרים רואים רק את הקומונות לדוגמה. סוציולוג הודי אחד מצא שהקומונות מפגינות יצור אינטנסיבי ויעילות, אולם בחייהן מצוי פחות אושר ושמחת חיים מאשר בכפר ההודי השקוע בעוני⁴⁰). העובדה שחלה נסיגה מסוימת מצד המפלגה אחרי הגל הראשון של הקמת הקומונות עלולה אף היא לשמש עדות להתמרמרות האיכרים.

נסיגה זו באה בדצמבר 1958, פחות מחודש לאחר סיום התארגנותו של הכפר הסיני בקומונות. החלטת המפלגה מחודש זה קראה למידה מסוימת של מתינות: עובדי הקומונות זכאים לפחות לשמונה שעות שינה (לעתים הם עבדו למעלה ממחצית היממה, 28 יום בחודש); הותר להם להחזיק מקנה בהיקף מסוים (התפוקה מן החי הצטמצמה תוך כדי מסע הקולקטיביזציה), וכן הותרו צורות אחרות של קנין פרטי בחצרות הבתים, כגון, עצים וכלי עבודה. משפחות, שרצו בכך, הורשו להיות יחד עם הילדים וההורים. אולם הקו הכללי של המפלגה ביחס למשפחה לא השתנה — הנסיגה היתה רק ויתור זמני לפיגורים בתודעה הפוליטית של האיכרים, והקאדרים הוחרו לא להגשים בקצב, הסיסמא היתה "חינוך, הסדר וביצור, באמצעות ביקורת ותיקונים מתמידים". שוב אנו רואים את שיטת ההתקדמות בשלבים, השיטה אשר הוגדרה "שני צעדים קדימה, צעד אחד אחורה"⁴¹).

(38) רייץ, ש. מ., ע' 12. ציטוט מהבטאון התיאורטי של המפלגה הקומוניסטית הסינית, הדגל האדום (ספטמבר 1959).
(39) Peking Review, 1 בדצמבר 1959, ע' 12.
(40) Stripati Chandrasekhar, New York Times (International edition), 17 במאי 1959, ע' 7.
(41) H. F. Schurmann, "The Communes: A One-Year Balance Sheet", Problems of Communism, ע' 12.

בעיה חשובה הקיימת בקומונות היא בעית התגמולים. נראה שקרו מקרים בהם הסגל המפלגתי נלהב יותר מדי ביישום העקרון הקומוניסטי "כל אחד לפי יכולתו, לכל אחד לפי צרכיו", ובמשך הזמן התברר שהייצור לא יוכל לגדול ללא תמריצים לעבודה נוספת. מאמרים תיאורטיים רבים התפרסמו על נושא זה בעתונים וכתבי-עת סינים. הקו הכללי היה שמאחר וסין עדיין לא הגיעה לשלב הקומוניזם — ההכרה הפוליטית של העם טרם השיגה שלב זה — יש לשמור על העקרון הסוציאליסטי "לכל אחד לפי עבודתו". המדיניות המכוונת נגד שוויונות בוטאה ע"י ג'ו אן-לאי באפריל 1959, ויש לצפות להמ"ש כיתה. כיום השכר ברוב הקומונות משתלם על בסיס של ימי עבודה. ימי-העבודה מושווים לפי שיטת נקודות, כאשר עשר נקודות מהוות את מיכסת העבודה של עובד ממוצע. ערך יום העבודה משתנה בהתאם לסוגי העבודה השונים. ההקצאות החפשיות, אשר בשלב הראשון היו רחבות למדי וכללו שירותים, כגון תספורת, וכו', צומצמו עתה עד ל-30%—20% מתקציבו של העובד. תגמולי השכר משתלמים בהתאם לתשומת העבודה.

יש להדגיש עוד שברוב הקומונות עדיין לא הושג שיתוף מלא ביצור. הקומונות עדיין מחולקות לחטיבות-עבודה החופפות לקולקטיבים המקוריים אשר התמזגו בהן. במרבית הקומונות מפיקות חטיבות אלה את רוב התוצרת, והעודפים מועברים, לאחר הצריכה העצמית, לקרן ההשקעות המשותפת של הקומונה. המגמה היא, כמובן, להרחיב את המפעלים הכלל-קומונאליים, תוך כדי צימצום תפקידיהן של החטיבות. כיום קיימים הפרשי הכנסה ניכרים בין החטיבות השונות של אותה קומונה. ההפרשים בין ההכנסות יכולים להיות בסדר גודל של 30%—20%, ולעתים אף 70%⁴².

מה היתה ההשפעה של אירגון הקומונות על היקף הייצור, אשר בחשבון אחרון מהווה את הדאגה הראשית של המדינה? הנתונים, גם אלה שנערכו מחדש ע"י משקיפים אובייקטיביים יותר, מלמדים שהקו החדש הוכתר בהצלחה גדולה, לפחות עד עכשיו. הייצור התעשייתי והחקלאי כאחד גדלו בשנים 1958 ו-1959, על אף פגעי הטבע אשר פקדו את החקלאות בשנה האחרונה. בשנת 1959, השנה הראשונה של התארגנות כללית בקומונות, גדלה התפוקה התעשייתית בשיעור של 39.3%, והייצור החקלאי עלה בשיעור-שיא של 16.7%⁴³. יותר מכל מרוצים המתכננים הסיניים מהעובדה שהפער בין שיעורי הגידול של הייצור החקלאי והתעשייתי צומצם. בשנות תכנית החומש הראשונה, התעשייה גדלה פי ארבע יותר מאשר החקלאות. ב-1959 היחס צומצם ל-1:2.35⁴⁴.

כל זה פירושו שהמדינה מתכוונת להתמיד בצורת הקומונה. במונחים של ייצור השיטה הצדיקה את עצמה⁴⁵. המדינה בטוחה שיש בידה אמצעי להתגברות על הבעיות הדימוגרפיות והפיסיות העומדות בינה ובין מטרת התיעוש המזורז. עם זאת עומדים השלטונות על המשמר בפני סכנות הדצנטרליזציה והאידיאולוגיה השווינונית.

מאו טסה-דונג מאמין שהפיקוח החברתי אותו מפעילה מפלגתו יאפשר לו להתגבר על כל המכשולים, ולהכניע את הכלכלנים הבורגניים, חסרי ההבנה בשיטות המקרסיוז-לניניזם. עד כה — האירה לו ההצלחה פנים. הוא שינה את שיטות הייצור ועתה הוא מעצב מחדש את דפוסי האירגון החברתי. ייתכן שמקור בטחונו הוא הנסיון אשר רכש בענייני איכרים. נראה שמאו טסה-דונג מאמין שהוא יודע מה אפשר לדרוש מהם, ומהו קצב

הפעולה הנכון. האם הבעיה הדימוגרפית תוכל לו בעשור הבא — זאת עדיין שאלה פתוחה. בינתיים עלינו להכיר בעובדה שבתחירתה המהירה לעצמה לאומית נאלצה סין לרתום את הפרט במידה שכמותה לא ראתה ההיסטוריה.

אמונתו של מאו בדבר יכולתה של המפלגה להפעיל את האכרות מצאה ביטוייה בדברים הבאים:

"הגורם המכריע, פרט להנהגת המפלגה, הם שש מאות המיליונים של בני עמנו... בין שאר קווי-אופיים, שש מאות המיליונים של סין הם ראשית כל עניים מרודים, ושנית — הם בבחינת "לוח חלק". לכאורה זהו דבר רע, אך למעשה הוא טוב. אנשים עניים שואפים לתמורה, שואפים למעשה, שואפים למהפכה. גליון ניר נקי הוא מחוסר כתמים, ואפשר לכסותו במלים החדשות והנפלאות ביותר, בתמונות החדשות והנפלאות ביותר"⁴⁶.

כיום רק אדם כג'ורג' אורוול יוכל לתאר מה נכתב על הניר החלק של סין. איש זולתו לא יוכל לשרטט דמות חברה בה נכתבים חרזי ילדים כדוגמת זה⁴⁷:

"מתוק הסוכר, אך מתוק ממנו דבש.

חם הכותן, אך חמה ממנו פרווה.

רבה אהבתם של אבא ואמא;

אך אהבתו של הנשיא מאו רבה יותר".

42. *Peking Review*, 1 לדצמבר 1959, ע' 10.

43. *Peking Review*, 26 בינואר 1960, ע' 3.

44. שם, ע' 6.

45. התחלת ארגון הקומונות העירוניות בחדשים האחרונים מוסיפה תוקף לאמונם של הסינים במכשיר זה של התארגנות כלכלית וחברתית.

46. מצוטט ב-*Peking Review*, 6 באוקטובר 1959, ע' 27.

47. סטרונונג, שם, ע' 72.

2. הנהלה: הפירמאן המקורי שניתן ללספס ב-1854 קבע שמנהל החברה יתמנה ע"י הממשלה המצרית (סעיף 2). הזכויות שניתן ב-1856 השאיר בידי הממשלה המצרית את הזכות למנות בהנהלת החברה נציב מיוחד שייצג את האינטרסים שלה⁽²⁾. ב-1937 הסכימו הממשלה המצרית והנהלת החברה על מינוי נציב ושני חברי הנהלה מצריים⁽³⁾. בשנת 1949 הוסכם שעד 1964 יועלה מספר החברים המצרים בהנהלה ל-7⁽⁴⁾ (וזאת בשים לב לכך שלגבי חברות זרות קבע חוק מ-1947 שלפחות 40% מחברי ההנהלה יהיו מצרים). בשנים האחרונות היתה ההנהלה מורכבת מ-11 צרפתים, 9 אנגלים, 5 מצרים, הולנדי אחד ואמריקאי אחד⁽⁵⁾.

3. בעלות: את 176,602 המניות שהיו בבעלותה מכרה מצרים לאנגליה כבר ב-1875 תמורת כ-4 מיליון ליש"ט ובכך אבדה את חלקה בבעלות על החברה.
4. שמוש בתעלה: חשיבותה של מדינה כלקוחה של חברת התעלה היתה גורם ראשון במעלה בקביעת מדת השפעתה על מדיניות החברה. אך האניות המצריות היו טפה קטנה בזרם התנועה בתעלה — בשנת 1950 היה הנפח של האניות המצריות 0.2% מכלל נפח האניות שעברו בתעלה. עובדה זו קבעה לא פחות מאחרות את יחסה של הנהלת החברה למצרים, כפי שאפשר לראות גם מהכרזות דוברי החברה: "הפירמאנים של הזכויות ... העניקו לחברתכם מעמד בינלאומי, למרות העובדה ששדה פעולותיה של החברה נמצא מבחינה גאוגרפית במצרים, הרי מכלל הבחינות המעשיות מצרים לא תרמה מאומה לתנועה"⁽⁶⁾.

מסתבר שהדרכים האפשריות להשפעה על התעלה היו חסומות בפני הממשלה המצרית. לצדן של הטענות המשפטיות והאחרות של חברת התעלה מחד, והמצרים מאידך לגבי שאלת האופי המצרי או הבינלאומי של התעלה, הועלו גם מספר טענות כלכליות. חברת התעלה הסתמכה, בין השאר, על האופי הבינלאומי של התחלקות המניות. המצרים מצדם הסתמכו על הקרבנות שמצרים הביאה בקשר להקמת התעלה. הפרסומים המצריים שהופיעו בעקבות ההלאמה⁽⁷⁾ מדברים על 100—120,000 פועלים מצריים שמתו בזמן חפירת התעלה ועל עשרות אלפי פועלים שהוצאו ממעגל היצור החקלאי בתקופה של מחסור בכח אדם. מצרים העניקה לחברת התעלה זכויות לניצול עבודת כפיה (תוך הבטחה ש-80% מהפועלים יהיו מצרים) ולניצול מכרות באזור התעלה, וכן העניקה לחברה אדמות מדינה ללא תמורה (סעיפים 3, 10, 13, מהזכויות שניתן ב-1856). כשרצתה מצרים לבטל חלק מזכויות אלו, שילמה לחברה פיצויים ניכרים. מאידך, טענו המצרים, לא מילאה החברה חלק מהתחייבויותיה, כגון הקמת נמל באגם תמסאח ועוד.

2 נוסח הפירמאן והזכויות נמצא בין השאר ב: Republic of Egypt, Ministry for Foreign Affairs, *White Paper on the Nationalization of the Suez Maritime Canal Company* (Government Press, Cairo, 1956)

Hugh J. Schonfield: *The Suez Canal* (Penguin Books), p. 131 (3)

Overseas Economic Surveys *Egypt* (Oct. 51), p. 81 (4)

Le Canal De Suez. Documents Statistiques. Compagnie Universelle du Canal Maritime de Suez, 1950 (5)

Universal Co. of the Suez Maritime Canal: *General Meeting of Shareholders*. (6) 25.6.1957

The Suez Canal: Facts and Figures (without dates); *The Suez Canal: Facts and Documents* (without dates); *White Paper on the Nationalization of the S.M.C.C.* (Government Press Cairo, 1956). גם בספרים של עיסאווי, רפעת ביי, מחמוד כאמל ואחרים מהתקופה שלפני ההלאמה אפשר למצוא רבות מהטענות הללו.

תעלת סואץ כגורם בכלכלת מצרים

יורם בן-פורת

במשך השנים האחרונות היתה תעלת סואץ אחד מן הנושאים החשובים שהעסיקו את דעת הקהל בעולם. ההתענינות בתעלה נבעה משני גורמים: —

1. ערכה האסטרטגי — גורם שירד בחשיבותו בשנים האחרונות אך עמד בראש דאגות המערב בזמן פינוי הכחות הבריטים ממצרים והנסיגות לכוונן ברית הגנה ים תיכונית;
2. התפקיד שהתעלה ממלאת במסחר הבינלאומי ועובדת היותה עורק תחבורה ואספקה חיוני, בעיקר למערב אירופה.

נושא שזכה לתשומת לב מועטת בלבד הוא זיקתה של התעלה לכלכלת מצרים. הסבה להעדרו של נושא זה מהעיתונות ומהספרות העוסקת באזור היא שזיקה כזו כמעט ולא היתה קיימת עד הלאמת התעלה ביולי 1956. יש לציין שעד תקופה מאוחרת יחסית לא העסיק נושא זה גם את המצרים. דאגת התנועה הלאומית המצרית היתה נתונה, בעיקר, לבעיות המדיניות הברורות, והיא לא התפתחה למאבק על בעיות כלכליות שהיו בעלות חשיבות משנית יחסית. רק עם סיום המאבק נגד הבריטים והפניית המאמצים לפיתוח הכלכלה הלאומית בא גם תורו של נושא זה.

להלן נסקור את המצב לפני ההלאמה, ואת השינוי שבא עם ההלאמה, וכן ננסה לתאר כמה מהגורמים שיקבעו את חשיבותה של התעלה בעתיד.

1. התקופה שלפני ההלאמה

"אין כמעט טעם להזכיר את תעלת סואץ בספר העוסק בכלכלת מצרים משום שהשפעתה על חיי הארץ היתה קטנה ביותר"⁽¹⁾.

על קביעה חד-משמעית זו אין עיסאווי חוזר במהדורה השניה של ספרו, אך היא נראית נכונה במדה רבה ומאפיינת את המצב ששרר עד ההלאמה. הממשלה המצרית לא זכתה כמעט להכנסות ישירות וכל הנאה כלכלית שמצרים הפיקה מהתעלה באה אגב פעולות תיה השגרתיות וההכרחיות של החברה. העובדה המשפטית שחברת התעלה היתה חברת מניות מצרית לא השפיעה במאומה על מדיניותה ועל יחסיה עם הממשלה המצרית ועל יחסה אל המשק המצרי.

א. זיקת התעלה למצרים

ההשפעה המצרית על החברה היתה יכולה לבוא דרך כמה אפיקים אך נראה שאף

אחד מהם לא היה אפקטיבי, לפחות במרבית התקופה הנדונה: —

1. הכח המדיני: הממשלה המצרית לא היתה מסוגלת לפעול כלפי החברה מתוך עמדת כח, לא לפני הכרזת העצמאות הפורמלית של מצרים ולא אחריה, עד לפינויים של הכחות הבריטיים ממצרים.

של 7% (שהועלה כעבור זמן קצר ל-10%) על הרוח. הסכם חדש שנחתם ב-1949 העניק למצרים 7% מהרוח הגלמי של החברה, תוך הבטחת מינימום שנתי של 300,000 ל"מ. סעיפי ההכנסות של תקציבי הממשלה המצרית כוללים בשנת 1950 730,000 ל"מ, ובשנת 1951 850,000 ל"מ כחלקה של הממשלה ברוחי חברת התעלה. לכך יש להוסיף תשלומים עקיפים, כגון מכס על יבוא של חברת התעלה ועוד⁽¹²⁾. סכומים אלו לא היו גדולים בהשוואה לסך הוצאות הממשלה שהיו פחות מ-200 מיליון ל"מ באותן שנים. אף כי במשך שנות ה-50 חל גידול בסכומים הללו לא חל שינוי בחשיבותם היחסית בתקציב.

ג. התעלה ומאזן התשלומים

תרומתה של התעלה למאזן התשלומים המצרי היתה בסדר גודל אחר. ההכנסות שנגבו כדמי מעבר עלו, במקביל לגידול התנועה, מ-9.7 מיליון ל"מ ב-1945 ל-18.4 מיליון ל"מ ב-1948, 26.7 מיליון ל"מ ב-1950 ו-31.8 מיליון ל"מ ב-1955. סכומים אלו התקבלו במטבע חוץ. אף כי הם מופיעים בין שאר התקבולים במאזן התשלומים של מצרים, הרי התרומה הנקיה של עסקות חברת התעלה לתקבולי מטבע החוץ של מצרים היתה קטנה יותר, והיא מוצגת בלוח 1.

לוח 1: השפעת התקבולים במט"ח מדמי מעבר בתעלה על מאזן התשלומים המצרי, 1951–1956 (במיליוני ל"מ).

	1956	1955	1954	1953	1952	1951
התקבולים מדמי מעבר במטבע חוץ	22.0	31.8	30.6	29.1	26.6	26.4
התשלומים של חברת התעלה במטבע-חוץ	—	—	—	—	—	—
דיוידנדות, רבית ופדיון מניות ואג"ח	—	10.1	9.9	9.9	9.7	9.7
השקעות חוץ	—	4.0	3.6	2.4	3.1	3.6
פצויים לעובדים ופנסיות	—	1.4	1.3	1.3	1.1	1.2
יבוא של חברת התעלה	—	3.6	3.3	3.3	2.5	1.8
סה"כ	12.0	19.1	18.1	16.9	16.4	16.3
השפעה נקיה על מאזן התשלומים	10.0	12.7	12.5	12.2	10.2	10.1

מקור: U. N., *Economic Developments in the Middle East 1955–1956*, New York, 1957, p. 102.

סכומים אלו אפשר להשוות לסך התקבולים בחשבון שוטף בשנות ה-50 שהיו כ-230–220 מיליון ל"מ או לסך התקבולים משרותים בלבד שהיו 82.4 מיליון ל"מ ב-1954 ו-94.2 מיליון ל"מ ב-1955⁽¹³⁾. ההפרש בין התקבולים לבין התשלומים במטבע חוץ

גם ביחס למימון חפירת התעלה טענו המצרים שהוא נעשה ברובו בכספים מצריים. במאמר של קולונל עבד-אלקאדר חאתם נאמר שההון העצמי של החברה הגיע רק לחצי מיליון ליש"ט בעוד שההוצאות היו 16 מיליון ליש"ט וההפרש כוסה ע"י מצרים⁽⁸⁾. מובן שיש הגזמה בהערכה זו. מרלו מסכם את ההשתתפות המצרית בהוצאות ב-11.5 מיליון ל"מ (מתוכם 3¼ מיליון ל"מ במניות) אך אין ספק שגם זה הינו חלק נכבד. יש לזכור שאת הסכומים הללו לותה הממשלה המצרית ברבית גבוהה שהכבידה עליה מאד. נעשה חישוב המראה שעד ספטמבר 1873 שלמה הממשלה המצרית 6 מיליון ל"מ כרבית על הלוואות שקבלה בקשר לתעלה⁽⁹⁾.

כדאי אולי להזכיר הוצאה נוספת שקשה לבטא אותה במונחים כמותיים; הכונה להכנסות שמצרים היתה יכולה לקבל לולא חפירת התעלה. דרך היבשה שקשרה בין ים-סוף והים התיכון, דרך קהיר ותעלת מחמודיה (overland route), היתה כבר בימי מוחמד עלי מקור הכנסה חשוב. יש מקום לסברה שגם לולא התקיימה התעלה היה עובר במצרים עורק תחבורה בינלאומי, נתיב לצינור נפט (תכנית להנחת צינור כזה הועלתה ע"י אונסיס לפני זמן לא רב) ועוד, שיכולים היו להביא הכנסות ניכרות למצרים. על אף האופי הספקולטיבי של טענות מסוג זה הרי יש לזכור שהתעלה היתה והינה רק תחליף טוב לעורק תחבורה אחר שהיה מוכרח להתפתח במקום. תהיה אשר תהיה ההערכה לגבי הממדים של ההשקעה המצרית בתעלה, הרי בתקופה הנדונה היא לא זיכתה את מצרים בהנאה כלכלית רצינית.

ב. הכנסות הממשלה

הכנסותיה הישירות של הממשלה המצרית מהתעלה נועדו לבוא משני מקורות: לפי תנאי הזכיון היתה מצרים צריכה לקבל 15% מהרוח הנקי של החברה כתמלוג על מניות הבכורה שברשותה; נוסף לכך היו בבעלותה 44% מהמניות הרגילות. היו אלו מניות של 500 פרנק כל אחת נושאות רבית של 5%, מלבד דיוידנדה. שני מקורות הכנסה אלו אבדו למצרים.

הזכות ל-15% מהרוח נמכרה ב-1880 לחברה צרפתית ה-Credit Foncier de France ב-800 אלף ל"מ (זו העבירה את הזכות תמורת 22 מיליון פרנק לחברה הידועה כ-Société Civile). הסכום שחברה זו קבלה כבר ב-1938 היה 137 מיליון פרנק שהם כ-5.3 מיליון ל"מ⁽¹⁰⁾. המניות נמכרו לבריטניה תמורת 4 מיליון ליש"ט; ערכן ב-1939, לפי מקור מצרי⁽¹¹⁾, היה 28 מיליון ליש"ט. אף כי בהתאם לתנאים ששררו אז היתה מכירת המניות עיסקה מוצלחת למדי הרי הגידול העצום, הבלתי צפוי, ברוחי החברה הביא לשינוי ההערכה לגביה. החברה חילקה את רווחיה באופן זה: 15% חלקה של הממשלה המצרית, 10% למיסדי החברה, 2% למנהליה, 2% לקרן פנסיה ו-71% לבעלי המניות. עד 1937 לא הש"ת תפסה הממשלה המצרית ברוחי החברה באופן ישיר. באותה שנה נחתם הסכם לפיו החלה לקבל 300,000 ל"מ לשנה. בטול הקפיטולציות איפשר להטיל, החל מ-1938, מס הכנסה

⁽⁸⁾ The Suez Canal: Facts and Documents op. cit., p. 122 (8 John Marlowe, *Anglo-Egyptian Relations 1800–1953* (The Cresset Press, 9 London, 1954), pp. 71–72
⁽⁹⁾ *Royaume D'Egypte: Annuaire Statistique, 1937–1938*, p. 288 (10 הרשמי היה אז 25.9 פרנק = 1 ל"מ.
M. Rifaat Bey, *The Awakening of Modern Egypt* (Longmans, Green and 11 Co., London, 1947), p. 135

⁽¹²⁾ The Suez Canal, Facts and Documents, op. cit., p. 11 (12 מצריה, 1950–1951, ע' 10.
National Bank of Egypt, *Economic Bulletin*, Vol. X, No. 2, 1957 (13

כולל את התשלומים לממשלה בצורת הקצבה ומסים ואת ההוצאות המקומיות של חברת התעלה שכללו בעיקר שכר לעובדים מקומיים וקניות. נוסף להוצאות אלו של חברת התעלה שלגביהן קיימים נתונים היו תקבולים נוספים במטבע חוץ שלא נרשמו בנפרד אך גם הם נבעו מהתעלה. הכונה לשרותים שונים שסופקו לאניות כגון מזון, מים, דלק וכו'. וכן להכנסות מהתיירות שהיתה קשורה בתנועה בתעלה. ההוצאות המקומיות של האניות והנוסעים העוברים בתעלה יחד עם קניות של חברת התעלה ותשלומיה לממשלה המצרית היוו בסיכום תרומה של ממש למאזן התשלומים.

ד. ישוב אזור התעלה

נראה שדוקא אותן השפעות הנתנות פחות למדידה הן בעלות החשיבות היסודית יותר. הזכרנו קניות סחורות ושרותים של אניות העוברות בתעלה, אך יש לזכור שעצם ישובו של אזור התעלה נובע מקיום התעלה. "העושר האמיתי שמצרים הפיקה מהתעלה היה הפיכתו של האזור ממדבר ובצה למושב בני אדם, לשטח חקלאות ותעשייה, ערים מודרניות וכו'. רוחיה של מצרים עולים על ההפסד שנגרם לה כתוצאה ממכירת מניותיה"¹⁴). כך מעריך אחד מהאנשים שעסקו בנושא זה את תרומת אזור התעלה למצרים. חברת התעלה הקימה באזור שומם זה את פורט סעיד, אסמאעיליה, פורט פואד, פורט-תופיק ופיתחה את העיירה סואץ. הפעילות הכלכלית של חצי מיליון תושביו של האזור קשורה במישרין או בעקיפין בתעלה (לפי הערכת החברה היו באזור ערב ההלאמה כ־6000 פירמות מסחריות ו־3000 פירמות תעשייתיות)¹⁵.

מובן שהחיים באזור התעלה הושפעו באופן מכריע מהחשיבות האסטרטגית של התעלה. הצבא הבריטי הופיע כצרכן גדול של סחורות ושרותים, כשעיקר חשיבותו בתחום התעסוקה. מקורות הפרנסה שנבעו באופן ישיר מהתעלה יחד עם אלו שנבעו מנוכחותו של הצבא הבריטי, עשו את ערי התעלה למקום משיכה ואוכלוסיתן גדלה בקצב מהיר מאלו של קהיר ואלכסנדריה, ביחוד במשך שתי מלחמות העולם¹⁶.

כאן נוגעת התעלה בבעית רבוי האוכלוסיה שהיא מבעיות היסוד של מצרים. כידוע, אין גידול התפוקה בחקלאות מדביק את גידול האוכלוסיה. דבר הגורם לתנועת אוכלוסיה מן הכפר אל העיר. האורבניזציה יכולה להיות פתרון לבעיה רק אם העיר מסוגלת לקלוט את האוכלוסיה הזורמת אליה ולספק לה מקורות פרנסה יציבים. אם העיר אינה מתפתחת בקצב מקביל לגידול כח-האדם בה, יש תופעה של נדידה בשני הכוונים — מן הכפר אל העיר וחזרה. על רקע זה יש להעריך את עובדת התפתחותו של אזור עירוני (רק 7% מהתושבים הם חקלאים) משגשג אשר לולא קיומה של התעלה ספק אם יכול היה לשמש לישוב.

ה. השקעות החברה במצרים

מן הראוי לבדוק כיצד התייחסה התעלה לבעית יסוד נוספת של מצרים — הצע ההון. בראשית המאה היוו הון המניות ואיגרות החוב של חברת התעלה קצת פחות מחצי מהון המניות ואיגרות החוב של כל החברות במצרים שהשתתף בהן הון זר (18.350.000 ל"מ)

Hugh J. Schonfield, *The Suez Canal in World Affairs*, Constellation Books, (14 London, 1952, p. 79
The Suez Canal Co. and the Decision taken by the Egyptian Government, (15 (Published by the Canal Co., October 1956)
National Bank of Egypt, *Economic Bulletin*, Vol. VIII, No. 3, 1953 (16

מתוך 43 מיליון ל"מ¹⁷). חברת התעלה שעברה בשנים הראשונות לקיומה משברים קשים עלתה במהרה על דרך המלך, הכנסותיה הלכו וגדלו במהירות עם גידול התנועה. חישוב שנעשה לגבי התשואה (rate of return) על הון לגבי כמה ענפים בכלכלה המצרית בשנים 1928—1939 מראה שלחברת התעלה היה שעור התשואה הגבוה ביותר מבין הענפים שנבדקו — 67.2% על ההון המשולם¹⁸.

עם גידול ההכנסות גדלו נכסיה של החברה במקביל לגידול ברורבות, בקרנות וברוחים-שלא-חולקו. להלכה יכול היה גידול זה להיות גורם חשוב בצד ההצע בשוק ההון של מצרים. גורמים מדיניים וכלכליים (מניע הבטחון, ואולי מחסור בהודמנויות השקעה הולמות לפי קריטריונים של רוחניות) צמצמו עד למינימום את השקעותיה של חברת התעלה במצרים. בדיקת מאזנה של החברה מראה שמתוך 83.6 מיליון ל"מ, סך נכסי החברה בסוף שנת 1955, היה ערך הבנינים 19.5 מיליון ל"מ, ומהם למעלה מ־95% במצרים, אך מתוך ההשקעות לזמן קצר בסך 19.0 מיליון ל"מ היו רק 9% במצרים (לעומת 22% בצרפת, 68% בבריטניה ו־1% בארה"ב). שלא לדבר על 16.3 מיליון ל"מ השקעות לזמן ארוך וסכום דומה שהוחזק בניירות-ערך לצרכי קרן הפנסיה¹⁹). בעת חתימת הסכם הפצויים עם החברה המולאמת העריכו את נכסי החברה במצרים ב־28.3 מיליון ל"מ²⁰.

גם חברות זרות אחרות הפועלות באזור, הכונה בעיקר לחברות הנפט, אינן מרבות להשקיע מרווחיהן באזור. אך השוואה עם חברות הנפט הזרות חייבת להיות מסוייגת. חברת התעלה היא חברת מניות מצרית ואפשר להבין שהמצרים ציפו ממנה לתרומה יותר גדולה לכלכלת הארץ. אפשר אולי גם להוסיף ששוק ההון במצרים היה מפותח יותר מאשר בארצות הנפט והציע יותר הודמנויות להשקעות. הגורם המכריע היוותה כנראה העובדה שהמשטר החדש במצרים הקדיש תשומת לב מרובה לבעיות פתוח. החסכון הפרטי לא היה מסוגל לספק את ההון הדרוש להשקעות. התקוה שהרפורמה האגררית תביא להגדלת ההשקעות הפרטיות בתעשייה נכזבה ונראה שהמקורות שנתפנו שמשו לקניית נכסי דלא נייד בעיר. יתר-על-כן, ההשקעה הפרטית בשנות החמישים היתה נתונה לירידה בולטת (מ־112 מיליון ל"מ ב־1950, ל־54 מיליון ל"מ ב־1955)²¹). השקעות זרות פרטיות שגם קודם לא זרמו למצרים, קבלו בשנת 1947 מהלומה ע"י החוק שחייב שמירת 51% מהמניות של חברות חדשות לנתינים מצריים. שנוי החוק ב־1952 שנטל ממנו את עקצו שוב לא יכול היה לתקן בהרבה את המצב משום שהאזירה המדינית בכללה היתה בלתי נוחה להשקעות כאלו. אין פלא, איפוא, שהממשלה המצרית שנאלצה להגדיל את ההשקעה הצבורית (לעתים תוך הסתכנות ביצירת לחץ אינפלציוני) היתה רגישה ביותר ביחס למדיניות ההשקעות של חברת התעלה.

ביוני 1956 התחייבה החברה להשקיע במצרים עד סוף 1956 — 10 מיליון ל"מ, עד

A. E. Crouchley, *The Investment of Foreign Capital in Egyptian Companies and the Public Debt* (Ministry of Finance, Cairo, 1936), p. 106
Dr. M. Hamdy, *Statistical Survey of the Development of Capital Investment in Egypt Since 1880, 1943*
National Bank of Egypt, *Economic Bulletin*, Vol. IX, No. 3, 1956 (19
Middle East Economic Digest, 2.5.1958 (20
U.N., *Economic Developments in the Middle East, 1956-1957*, N.Y., 1958 (21

להחרים את התעלה, ורק באמצע מאי החיר "איגוד המשתמשים", שהוקם בזמן המשבר, לחבריו להשתמש בה⁽²⁹⁾. הממשלה המצרית סרבה להסכים לכל הסדר פשרה ביחס לאופן תשלום דמי המעבר (כגון ההצעה שחלק מדמי המעבר ישולם לידי גוף בינלאומי⁽³⁰⁾). ההוראות המצריות חייבו את המדינות המשתמשות בתעלה לפתוח חשבונות לזכותה (חסא-באת תשגיל אלספן). כל אניה חויבה בתשלום לפי הדגל תחתיו היא מפליגה ולא לפי הלאומיות של החברה בעלת האניה. ע"כ הושג תשלום בדולרים ע"י כל האניות המפ-ליגות תחת דגלי ליבריה, פנמה והונדורס⁽³¹⁾. התשלום בפרנקים צרפתיים ובליירות שטרלינג עוכב במקצת עד שהושג הסכם ביחס לצורת התשלום. בעית כסוי יתרת הוצאות פינוי התעלה, שהגיעה לסך 8.4 מיליון דולר, נפתרה ע"י החלטת האו"ם לגבות הטל של 3% תוספת על דמי המעבר, החל מספטמבר 1958⁽³²⁾.

הבעיה האחרונה שנותרה כתוצאה מההלאמה היתה הסדר הפיזיווי עם בעלי המניות של חברת התעלה המולאמת. בגלל הפער הרב בין השקפות הצדדים היה המו"מ ממושך ומייגע. הממשלה המצרית היתה מוכנה לשלם את ערך המניות לפי מחירן בבורסה ערב ההלאמה. החברה מצדה טענה שהממשלה המצרית הורידה את ערך המניות בבורסה מ-120 אלף פרנק ל-92 אלף פרנק המניה⁽³³⁾, על ידי יצירת צפיות והפצת שמועות. בעלי המניות דרשו פצוי על נכסי החברה במצרים וכן על הרווחים שהיו צריכים לקבל במשך 12 שנים נוספות עד 1968 (באותה שנה היתה התעלה צריכה לעבור לידי מצרים לפי תנאי הזכיון). לפי ההסכם שנחתם לבסוף התחייבה מצרים לשלם 28.3 מיליון ל"מ כפצוי עבור נכסי החברה במצרים. מתוך סכום זה נוכו 5.3 מיליון ל"מ שהיו כבר בידי החברה מדמי המעבר שגבתה אחרי ההלאמה; נוסף לכך נשארו בידי החברה נכסיה בחו"ל. תשלום של 23 מיליון ל"מ המוטל על מצרים נועד להפרע ב-6 תשלומים שנתיים, לפחות 40% בליש"ט והשאר בפרנקים שווייצריים⁽³⁴⁾.

לאור תאור קצר זה של ההתרחשויות יש לשאול מהו השינוי שהביאה ההלאמה במידת חשיבותה של תעלת סואץ בכלכלה המצרית. יש לזכור שהלאמת התעלה באה ששה ימים לאחר בטול התמיכה האמריקאית בתכנית סכר אסואן. בנאום ההלאמה שנשא עבד א-נאצר ב-26.7.1956 הוא עשה את החישוב שהתעלה מכניסה 35 מיליון ל"מ, שהם כמאה מיליון דולר, לעומת מלוה של כ-70 מיליון דולר לחמש שנים המוצע ע"י האנגלים והאמ-ריקנים⁽³⁵⁾. חוגים מצריים חזרו והדגישו בהרבה הזדמנויות את הקשר בין הכנסות התעלה לבין תכניות הסכר הגבוה ותכניות פתוח אחרות.

עד לפני כשנה לא היה כל קשר טכני בין הכנסות התעלה והוצאות הפתוח. יצירת קשר כזה היתה מחוסרת משמעות, שהרי אין שום הבדל אם הכנסות מטבע החוץ ממקורות אחרים משמשות למטרות פתוח והכנסות מטבע חוץ מהתעלה משמשות ליבוא שוטף או להיפך. מלוות שנתקבלו מרוסיה וכן המלוות שנתנו ע"י גרמניה המערבית, גרמניה המזרחית

(28) פלסטין, 10.5.57.

(29) אל-ג'יהאד, 9.2.57.

(30) *The Middle East Economic Digest* 11.4.57; אל-ג'יהאד, 12.4.57; אל-ג'יהאד.

(31) 10.5.57.

(32) *Petroleum Press Service*, September, 1958 (31).

(33) אל-ח'יאת, 10.10.57.

(34) *M.E. Economic Digest* 2.5.58; *P.P.S.*, Aug. 58; *The Economist* 3.5.58 (33).

(35) *Documents on International Affairs* 1956 (Royal Institute of International Affairs, (Oxford U. P. 1959), p. 111.

סוף 1957—13 מיליון, עד סוף 1958—15 מיליון, ועד סוף 1963—20 מיליון ל"מ⁽²²⁾. עד ההלאמה הספיקה החברה להעביר למצרים 8 מיליון ל"מ במסגרת הסכם זה⁽²³⁾. קשה לערוך את חשבון-הרווח וההפסד של מצרים מהתעלה בתקופה זו. לקיומה של התעלה לא היתה השפעה חזקה על המשק המצרי או על סקטור חשוב בתוכו. הפסקת התנועה בתעלה, והכונה להפסקת התנועה בלבד ולא למה שאירע בשנת 7—1956, היתה מפחיתה את התקבולים במטבע חוץ, אך הן כל התרומה של התעלה במטבע חוץ אינה גדולה בהרבה מהשוויים משנה לשנה בתקבולים עבור יצוא כתנה, והרי גם בעית התעסוקה שהיתה נוצרת עם אבטלתם של ארבעת אלפים פועלים וכמה מאות פקידים איננה, עם כל חשיבותה, בקנה מדה של שאר הבעיות של המשק הלאומי. התוצאה הממשית היחידה של הפסקת התנועה בתעלה היתה פגיעה בבסיס הכלכלי לפעילותו של אזור התעלה, אך גם כאן נראה שאין להגזים משום שהתפתחו באזור ענפי תעשייה שתלותם בתעלה היא רופפת ביותר.

11. ההלאמה ותוצאותיה הכלכליות

להלאמת התעלה ביולי 1956 היתה משמעות כלכלית ומדינית כאחת. הגורם הפוליטי הביא לכך שההלאמה היו תוצאות חריפות ביותר ביחוד בזמן הקצר. התנועה בתעלה כמעט לא נפגעה עד מבצע סואץ אם כי היו קשיים מסוימים. מצרים קבלה בתקופה זו כ-4 מיליון ל"מ מתוך 10 מיליון ששולמו כדמי מעבר (השאר הופקד בחו"ל). מדינות המערב הגיבו על ההלאמה בהקפאת הנכסים המצריים שהיו בידיהן. על אפשרויות מימון היבוא השפיעה בעיקר סגירת חשבון השטרלינג מס. 1, שהיה ב-המרה לרוב המטבעות, חוץ מאלו של אזור הדולר. על הקשיים במאזן התשלומים התגברה מצרים בעיקר בעזרתן של מדינות מזרח-אירופה ואסיה. יפן, הודו ואינדונסיה העמידו לרשותה אשראי מסחרי והסכימו לקבל תשלום בל"מ עבור חלק מהיצוא שלהן למצרים. סין העמידה לרשות מצרים חשבון בסך 40 מיליון פרנקים שווייצריים, שהם 4.5 מיליון ל"מ; יתרה של 9.6 מיליון ל"מ עמדה לזכותה של מצרים בחשבונות הסילוקין שלה עם מדינות מערב אירופה; סעודיה הלוחה לה 15 מיליון דולר, וסכום זהה הוציאה מצרים מקרן המטבע הבינלאומית.

בעזרת גורמים אלו הצליחה מצרים לשמור על יתרות מטבע החוץ שלה⁽²⁴⁾. התוצאה ארוכת הטוח של מאורעות אלו היתה ריאוריינטציה של סחר החוץ המצרי כלפי מזרח-אירופה ומדינות בנדונג. (חלקן של אסיה ומדינות מזרח-אירופה ביבוא המצרי עלה מ-6.4% ל-21.6% וביצוא מ-19.4% ל-38.0% מ-1955 ל-1957⁽²⁵⁾).

המאורעות שהביאו לחסימת התעלה וכל הכרוך בכך ידועים. בראשית ינואר 1957 נחתם הסכם בין האו"ם לבין הממשלה המצרית על התחלת העבודות לפינוי התעלה; ארה"ב הקציבה 5 מיליון דולר שהיו אז חצי מאמון ההוצאות⁽²⁶⁾. בסוף מארס 1957 נפתחה התעלה לאניות בעלות משקע של 28 רגל ונפח של 10,000 טון⁽²⁷⁾. באפריל נפתחה התנועה לאניות בעלות משקע של 33 רגל. בסוף יוני הגיעה התנועה לרמתה הנורמלית. השימוש בתעלה התעכב לא רק מסבות טכניות אלא גם בגלל קשיים מדיניים. מדינות המערב נטו בתחילה

N.B.E., *Economic Bulletin*, Vol. IX, No. 3, 1956 (22).

U.N., *Economic Developments in the Middle East*, 1955-1956, p. 103 (23).

The Economist, 22.9.1956; 6.10.1956 (24).

U.N., *Economic Developments in the M.E.*, 1957-1958, p. 74 (25).

אל-אהראט, 4.1.1957 (26).

אל-אהראט, 29.3.1957 (27).

ויפן, היו קשורים לתכניות פתוח מסוימות (בעיקר למימון הסכר הגבוה ותכנית החומש של פתוח התעשייה שהחלה ב-1957), וניתנו ע"י אותן מדינות בעיקר בצורה של מכוניות וציוד במסגרת אשראי. טבעי, איפוא, שההכנסות מהתעלה שהיו במטבע קשה ברהמרה שמשו לצרכים אחרים, בעיקר למימון יבוא שוטף. עובדה זו אינה מפחיתה מחשיבותם של תקבולים אלו. יש לכן, לראות כמחזה תעמולתי גרידא את התקנה לפיה טעונה כל הוצאה מתוך הכנסות התעלה במטבע חוץ אישורו של נשיא הרפובליקה ואת ההכרזה שהוצאה כזו תאושר רק למטרות פתוח⁽³⁵⁾.

הגורם הקובע הוא גודלו המוחלט של הסכום נטו המתקבל במטבע-חוץ: התנועה בתעלה חזרה למדידה הנורמלית בערך ביוני 1957, ומאז המשיכה לגדול. הממוצע היומי של אניות שעברו בתעלה עלה מ-44.6 במחצית הראשונה של 1956, ל-47.8 במחצית הראשונה של 1958, ול-49.2 בתקופה המקבילה ב-1959. התפוסה הנקיה של האניות שעברו בתעלה בתקופות אלו היתה 65 מיליון טון, 74 מיליון טון, ו-82 מיליון טון, בהתאמה⁽³⁶⁾. גידול זה התבטא גם בהכנסות שעלו מ-17.9 מיליון ל"מ במחצית הראשונה של 1956, ל-20.2 מיליון ל"מ במחצית הראשונה של 1958, ו-22.2 מיליון ל"מ באותה תקופה ב-1959⁽³⁷⁾.

ההכנסות בשנים אלו בשלמותן היו 43 מיליון ל"מ ב-1958 ו-44.5 מיליון ל"מ ב-1959. כדי לעמוד על ההשפעה הנקיה של התנועה בתעלה על מאזן התשלומים יש לנכות מהסכומים הללו את הוצאות רשות התעלה במטבע חוץ. מושג זה על גולן של הוצאות אלו נוכל לקבל מהנתונים על הוצאות במטבע-חוץ של חברת התעלה הקודמת. מתוך סעיפי ההוצאה ברור שהסעיפים דירידנות ופדיון אגרות חוב והשקעות חוץ כבר אינם קימים, כך שמתוך 19.1 מיליון ל"מ ב-1955 נשארה הוצאה של כ-5 מיליון ל"מ. יתכן שהגברת התנועה והצורך לשקם ציוד שנפגע במשבר סואץ הגדילו במדה מסוימת את היבוא של רשות התעלה. מאידך ברור שההנהלה המצרית השתדלה ומשתדלת לצמצם את הוצאותיה במטבע חוץ ע"י החלפת עובדים זרים במצרים, הפנית קניות למצרים, סגירת המשרד בפריס⁽³⁸⁾ ועוד. אין להניח בכל אופן שההוצאות הללו עברו סכום של 7–6 מיליון ל"מ. אם נעריך, איפוא, את ההכנסות הנקיות במטבע חוץ הנובעות מהתעלה ב-40–35 מיליון ל"מ לשנה ונשווה סכום זה לסך התקבולים מיצוא סחורות ב-1958—161.0 מיליון ל"מ, לתקבולים מיצוא סמוי שהיו 89.2 מיליון ל"מ, או לגרעון בחשבון השוטף באותה שנה שהיה 20.1 מיליון ל"מ⁽³⁹⁾, נראה את החשיבות של הכנסות התעלה במאזן התשלומים המצרי, ואת השנוי שחל בהשואה למצב שלפני ההלאמה (ראה לוח 1).

השנוי שחל בהכנסות הממשלה היה עוד יותר גדול. בשנת הכספים 1957/8 ו-1958/9 (שנת הכספים של רשות התעלה מסתיימת ב-30 ביוני) היו ההכנסות מהתעלה כ-41 מיליון ל"מ ו-45 מיליון ל"מ, בהתאמה. בתוך ההוצאות שהגיעו ל-19 מיליון ל"מ נכללו כ-7 מיליון ל"מ מס הכנסה ותמלוגים לממשלה המצרית (התמלוגים מהווים 5% מההכנסות ברוטו). נוסף לכך קיבלה הממשלה כ- $\frac{2}{3}$ מהרווח הנקי. הכנסות הממשלה הגיעו, איפוא, בערך ל-22 מיליון ל"מ בשנה. זהו כבר סכום ניכר בהשואה לסך הכנסות הממשלה בתקציב הרגיל שהיו 280.7 מיליון ל"מ בשנת הכספים 1958/9, או להוצאותיה שהיו 271.5

35 אל-ח'יאת, 26.4.1959.

National Bank of Egypt: *Economic Bulletin* Vol. XII, no. 2, 1959 (36)

International Financial Statistics, April 1960 (37)

1 מיליון ל"מ, לפי אל-אחראם 10.5.58.

National Bank of Egypt: *Economic Bulletin* Vol. XII, no. 3, 1959 (38)

מיליון ל"מ בתקציב הרגיל ו-46 מיליון ל"מ בתקציב הפיתוח. כדי להגיע לחשבון מלא של ההכנסות במטבע חוץ והן של הכנסות הממשלה, היה צורך להתחשב בתשלומי הפיצויים לבעלי המניות של החברה המולאמת (המשולמים ע"י הממשלה ולא ע"י הרשות) ובהוצאות על תכניות הפיתוח (ראה להלן). אך שני סעיפי הוצאה אלה הינם חולפים, נוסף לעובדה שלא מוצדק להתחשב באותה צורה להוצאות שוטפות ולהשקעות בתעלה.

111. הגורמים הקובעים את ההתפתחות בעתיד

השאלה לגבי הזמן הארוך היא מה תהיינה המגמה הרמה המוחלטת של ההכנסות ושל הרווחים מהתעלה בעתיד. רמת ההכנסות תלויה בהיקף התנועה ובגובה דמי המעבר. על גובה דמי המעבר בעתיד קשה להתנבא. בעבר לא היו תנודות חריפות בדמי המעבר ואין לדעת כיצד הם יושפעו בעתיד על ידי גורמים שונים.

להלן נדון בכמה גורמים הקובעים את היקף התנועה בתעלה מצד ההצע ומצד הבקוש.

א. תכניות הפתוח של התעלה

מבנה ההוצאות של התעלה הוא כזה שיש בו אחוז גבוה של הוצאות קבועות—הוצאות מימון, רבית על השקעות, נקוי הדפנות ואחזקה, חלק נכר מהוצאות האדמיניסטרציה ועוד. בגלל חלקן הנכר של הוצאות אלו בסך ההוצאות יש מקום לסברה שבזמן הקצר התעלה נמצאת בתחום של הוצאות ממוצעות יורדות לטון סחורה העוברת בתעלה. אינדיקציה מסוימת לכך מהוה מגמת הירידה של דמי המעבר במשך השנים, עם גידול התנועה. (דמי המעבר ירדו מ-36.6 PT ב-1935 לכ-28 PT ב-1938. ב-1941 הועלו דמי המעבר בעקבות פרוץ מלחמת העולם השנייה ל-39 PT. מאז ירדו דמי המעבר ל-34 ב-1954⁽⁴⁰⁾). אלא שהחל מנקודה מסוימת המציינת את הקבולת המכסימלית של התעלה, אין שום אפשרות להגדיל את נפח הסחורות העוברות החלץ של הבקוש יביא רק לעליה בדמי המעבר. הדרך היחידה לאפשר תנועה יותר גדולה בתעלה היא להכניס בה שנויים ושיפורים.

חברת-התעלה הקודמת הכניסה שפורים בתעלה בשנים 1876, 1901, 1908, 1912, 1921 ו-1948. ב-1955 הוחל בבצוע "התכנית השמינית". מטרת התכנית היתה להעמיק את התעלה עד 44 רגל על מנת לאפשר לאניות בעלות משקע של 36 רגל לעבור בתעלה (לעומת 35 רגל קודם לכן). להרחיב אותה מ-153 מטר ל-160 מטר (בגובה פני המים), לחפור שתי תעלות משנה (מדרום לפורט סעיד ובין האגמים המרים), ועוד⁽⁴¹⁾. ההתפתחויות המהירות בורקף התנועה ובגודל המיכליות הביאו להכנת תכנית נוספת, "התכנית התשיעית". מטרתה של זו היתה להעמיק את התעלה עד 49 רגל כדי לאפשר מעבר אניות בעלות משקע של 40 רגל ונפח של 60–55 אלף טון, להרחיבה עד 250 מטר ולחפור מעבר משני שיקשר את שני אלה שתוכננו ב"תכנית השמינית". בצוע התכנית היה צריך לעלות 100–90 מיליון ל"מ ולהסתיים ב-1968. עם סיומה היתה התעלה מאפשרת מעבר של 275 מיליון טון לשנה והממוצע היומי של האניות היה מגיע ל-83⁽⁴²⁾.

עם הלאמת התעלה היה חשש בחוגים מסוימים שהשלטונות המצריים של התעלה

Compagnie Universelle du Canal maritime de Suez, *Le Canal de Suez* (39)
Document Statistiques, 1950, p. 10
Relieving the Suez Bottleneck. P.P.S., June 1956; Cie. Universelle du Canal
Maritime de Suez, *Rapport du Conseil d'administration*, Exercices, 1954, 1955
Bringing M. E. Oil to the West. P.P.S., June, 1957 (41)

העולמי מיועדת לכסות את מרכיב מטבע החוץ של פעולות הפיתוח שביצוען חל בתקופה שבין ראשית 1958 וראשית 1961, כלומר, חלק מהפעולות שכבר בוצעו במסגרת התכנית השמינית ו"תכנית נאצר". סך ההוצאה על התכנית הזו, כולל הוצאה במטבע מקומי, הוא 37.6 מיליון ל"מ. ביולי 1960 תוכל מיכלית בנפח של 38,000 טון כשהיא מלאה לחלוטין (36,800 טון) לעבור בתעלה ומיכלית בנפח של 47,000 טון תוכל לעבור כשהיא נושאת לא יותר מ-43,600 טון.⁵¹ עם סיום כל התכנית הזו תוכלנה לעבור בתעלה אניות בנפח של 46,000 טון ומשקע של 37 רגל. התכנית בשלמותה מאפשרת, איפוא, הגדלת נפח המיכליות היכולות לעבור בתעלה בעשרת אלפים טון. באשר לשלבים האחרים של "תכנית נאצר" הרי ביצועם יהיה תלוי בהתפתחות בתנועה בשנות ה-60 הראשונות.

ההכרזה של מחמוד יונס והנתונים הקיימים על מצבה הכספי של רשות התעלה מעוררים את השאלה האם היתה זו זקוקה בכלל למלוה של הבנק העולמי. הרווח השנתי הנקי של הרשות, אחרי תשלום מס הכנסה ותמלוגים לממשלה המצרית ואחרי הפרשת הוצאות פחת, מגיע ל-25—20 מיליון ל"מ ויותר. כלומר, הרווח השנתי הנקי הוא גדול יותר מאשר כל סכום המלוה של הבנק העולמי שהוא 19.7 מיליון ל"מ, והרווח של שנתיים דיו לכסות את ההוצאות של התכנית כולה ואף יותר. (אפשר להניח שעובדה זו קבעה לא במעט בשיקולי הבנק להעניק את המלוה). אלא, שאם רשות התעלה היתה מממנת את תכניות הפיתוח מתוך רווחיה היא, היה נגרע חלקה של הממשלה ברווחים אלה. מתן המלוה מאפשר לממשלה להנות מרווחי התעלה ולכן מותר לראות במלוה למעשה מלוה לממשלה המצרית, אף כי הוא ניתן להלכה לרשות התעלה וממשלת קע"ם משמשת כערב בלבד. בקשר לכך יש להעיר שאם תנאי הערבות הם בהתאם לתקנות הבנק הרגילות, וקשה להניח שהבנק חרג מתקנות אלו, הרי תנאי הערבות נותנים בידי הבנק מידה מרובה של פיקוח על המשק של קע"ם בכללו (וזאת משום שהערבות היא בנכסי המשק הזה) ובמיוחד על מאזן התשלומים ועל התחייבויות חוץ של המדינה. הסכמתו של נאצר לתנאים אלה יש בה כדי להראות עד כמה חשוב למשק המצרי מלוה זה, המאפשר לממשלה לממן תכניות פיתוח בתחומי המשק האחרים מבלי לצמצם את ההוצאות השוטפות.

ב. הצפיות להכנסות

ברור שהשקעות אלו בתכניות הפיתוח נעשות על סמך צפיות להכנסות. יש המצפים לכך שההכנסה השנתית במשך חמש שנים תסתכם ב-200 מיליון ל"מ ותגיע בשנה החמישית ל-70 מיליון ל"מ בשנה. מתוך ההכנסות הללו יוצאו 130 מיליון ל"מ על תכניות הפיתוח והפיצויים לבעלי המניות של החברה הישנה⁵². מקור מצרי אחר העריך את ההכנסה הנוספת כתוצאה מתכנית הפיתוח ב-10 מיליון ל"מ. כלומר הרווח יגיע ל-30 מיליון ל"מ בשנת 1962⁵³.

הצפיות לגידול בהכנסות מסתמכות בודאי על השערות מסוימות לגבי גידול הבקוש לשרותי התעלה. להלן נסקור כמה מן הגורמים המשפיעים על הבקוש הזה:
א. הבקוש של כל אחד מהאזורים הנמצאים משני עברי התעלה לסחורות וחמרי גלם של האזור השני.

(51) אל-אהראם, 2.12.59 ; The Economist, 26.12.1958
(52) Journal du commerce et de la Marine, Alexandrie, 14.5.1959
(53) אל-אהראם, 26.12.59

יוניחו את פיתוחה ויעדיפו ניצול מכסימלי של התעלה כלי לצפות לעתיד. דוברים מצריים האשימו מצדם את ההנהלה הקודמת של התעלה בתשומת לב מועטה מדי לפיתוח. מחמוד יונס, מנהל הרשות המצרית, טען שמ-1876 עד ההלאמה הוציאה החברה רק 21 מיליון ל"מ לפיתוח⁴². אחת הטענות של המצרים היתה שחברת התעלה נמנעה מלהכניס שפורים שיתנו פירות אחרי 1968⁴³. קיומן של התכנית ה-8 וה-9 וההכנות לבצוען יש בהם כדי להזים את הטענה לפחות בחלקה.

עם חדוש התנועה בתעלה הכריזה מצרים על כוונתה להגשים את התכנית ה-8 וה-9 ולהקדיש 25% מההכנסות השנתיות של התעלה למימון תכניות הפתוח⁴⁴. בחדשים הראשונים אחרי הפעלת התעלה הוציאו המצרים כשלושה רבע מיליון ל"מ על פתוח, אך לא ברור אם הוצאה זו אינה קשורה בתוצאות משבר סואץ.

בסוף 1957 הוחל בבצוע התכנית השמינית⁴⁵. תוך כדי בצוע הוחלט להרחיב את ממדיה, להעמיק את התעלה ל-45 רגל, דבר שנועד לאפשר מעבר אניות בעלות משקע של 37 רגל, ולהרחיבה ל-190 מטר. ההשערה היתה שבצוע התכנית יוסיף 15% להכנסות התעלה. השלב הראשון בבצוע התכנית שהיה בעקר חפירה על פני הקרקע, נמסר לידי קבלנים מקומיים שהעסיקו 30—20 אלף פועלים. בקשר לשלב השני נחתם באמצע 1958 הסכם עם 3 חברות אמריקניות לבצוע התכנית במשך שנתיים בהוצאה של 8.5 מיליון ל"מ⁴⁶ (70% בדולרים, השאר בל"מ). במסגרת שלב זה החליטו להרחיב את התעלה ב-30 מטר לכל אורכה.

במקום בצוע "התכנית התשיעית" החליטו המצרים על מה שכינו "תכנית נאצר" שאינה שונה בהרבה מ"התכנית התשיעית". בבצוע תכנית זו הוחל ברבע האחרון של 1959 עוד לפני סיום התכנית ה-8. למעשה מוגזג השלב האחרון של "התכנית השמינית" עם השלב הראשון של "תכנית נאצר". התכנית תאפשר תנועה דו-סטרית, מעבר אניות בעלות משקע של 45 רגל ונפח של 70,000 טון; כמרכן תותקן רשת של תחנות טלויזיה וראדאר לפקוח על התנועה. אמדן ההוצאות היה 90 מיליון ל"מ או כ-270 מיליון דולר. בצוע התכנית מחולק ל-5 שלבים ויימשך כ-10 שנים⁴⁷. במכרז לבצוע השלב הראשון זכו שתי חברות בלגיות וחברה הולנדית שיצטרכו לסיים את העבודה עד סוף 1960 תמורת כמיליון ל"מ (40% בדולרים ו-60% במטבע מקומי⁴⁸).

מחמוד יונס מנהל לרשות התעלה הודיע בשעתו שבצוע התכנית אינו תלוי במימון מן החוץ והצורך במימון זר יתעורר רק במדה שיוחלט לבצע את התכנית בקצב מזורז⁴⁹. אך בחדשים הראשונים של 1959 החל המגע עם הבנק העולמי ובסוף השנה נחתם ההסכם לפיו קבלה מצרים מהבנק העולמי (בשיתוף עם 8 בנקים אמריקניים ובנק יפני) מלוה בסך 56.5 מיליון דולר ברבית של 6%, לפרעון בשנים 1962—1974⁵⁰. ההלוואה של הבנק

(42) אל-אהראם, 30.4.58. ר' גם הצהרה של ק. עבד-אלקאדר חאתם באל-אהראם 2.4.57.
Dr. Mohamed Ibn-Nosseir: *Reasons Behind the Nationalization of the Suez Canal* (The Suez Canal Facts and Documents), p. 91
(44) אל-ג'יהאד, 27.4.57. (45) אל-אהראם, 1.12.57.
(46) אל-אהראם, 27.3.58, 10.7.58, 26.10.58. לפי מקור אחר ההוצאה היא 6,368,656 ל"מ.
(47) אל-אהראם, 25.4.59. בהודמות אחרת דיבר מחמוד יונס על הוצאה של 120 מיליון ל"מ ונראה שכלל גם את ההוצאה לסיים התכנית ה-8. ר' אל-אהראם, 8.5.58.
(48) אל-אהראם, 21.7.1959.
(49) דברי מחמוד יונס, אל-אהראם, 8.5.58.
(50) אל-אהראם, 2.12.59 ; The Economist, 26.12.1959

באשר לנפס גלמי הרי המצב שונה בתכלית. ממדי גידול תפוקת הנפט במזרח התיכון בשנים האחרונות היו ללא תקדים. במקביל לכך גדלו כמויות הנפט העוברות בתעלה וגדל חלק הנפט בסך המטענים העוברים בתעלה. לדעת משקיפים ברור שלפחות במשך עשרים השנים הבאות תלויה התפתחותה הכלכלית של אירופה בכמויות גדולות והולכות של נפט. תחזיות שנערכו לפני מבצע סואץ העריכו שתפוקת הנפט של המזרח התיכון שהיתה ב-1955 160 מיליון טון, תגיע ב-1965 ל-310 מיליון טון וב-1975 ל-650 מיליון טון. (תחזית אחרת אומדת את התפוקה ב-400 מיליון טון ב-1965 ו-900 מיליון טון ב-1975⁽⁵⁴⁾). בתחזית שהכינה חברת Ebasco Services Inc. בשנת 1956 עבור חברת התעלה הקודמת נאמר שתנועת הנפט בתעלה, שהיתה בשנת 1955 69 מיליון טון תגיע בשנת 1968 ל-254 מיליון טון, ובשנת 1972 ל-335 מיליון טון⁽⁵⁵⁾.

כיום נראה שתחזיות אלו היו אופטימיות מדי. קצב הגידול של כל תפוקת הנפט עלול להיות קטן משחשבו. וזאת, הן בגלל ירידה בקצב הגידול בצריכה של אנרגיה בכלל ושל נפט בפרט בשוקים שקבלו את הנפט שלהם מהמזרח התיכון, הן בגלל ההגבלות על יבוא נפט לארה"ב והן בגלל ניצול שדות נפט חדשים וניצול מוגבר באזורים אחרים (סהרה, לוב).

לכך יש להוסיף שבין מדינות אירופה קיימת ההכרה שיש להמעיט במדת האפשר את התלות באספקת נפט ממקור אחד. סוגיה זו העסיקה גם את הארגון האירופי לשתוף פעולה כלכלי⁽⁵⁶⁾. לאור זאת אפשר גם להבין את מדת הענין הרבה שמגלה דעת הקהל האירופאי בשדות הנפט הצרפתיים בסהרה. הדבורים על צוואר הבקבוק באמצעים לשווק הנפט המזרח-תיכוני שוב אינם נשמעים יותר אחרי שהוגדלה הספיקה של הטפליין ע"י תוספת תחנות שאיבה, ואחרי שתכניות הפתוח של התעלה נמצאות בשלב מתקדם. גורם אחרון הם המחירים היחסיים של אמצעי ההובלה המתחרים והמשלימים לתעלה.

חישובים שונים מראים שהובלת נפט בצנורות היא יותר כדאית מאשר הובלה במיכליות (החישובים נעשו לגבי התנאים המציאותיים של המזרח התיכון בהתחשב באורך הצנורות בהשוואה לדרך-הים ובהתחשב בדמי-המעבר וכו'). לגבי מרחקים שונים קיימת גם טענה שמיכליות זולות יותר⁽⁵⁷⁾. ברור שכדאי לנצל את הצנורות הקיימים במלוא ספיקתם ולעשות מה שאפשר להגדלת ספיקה זו, אך לאחר שמגיעים לניצול מלא של הצינורות הקיימים מתעוררת שאלת הנחתו של צינור חדש, שאלה שלגביה קיימים שיקולים אחרים. כדאיות הנחת צנור חדש תלויה שוב בסכויים לגידול בתפוקה משום שרק סכוי להזרמת כמויות גדולות יצדיק הנחת צנור כזה. כשקיימת אלטרנטיבה בין צנור חדש לבין תוספת מיכליות יש להתחשב בעובדה שצנור מחייב השקעה חד פעמית גדולה הנתונה בתנאים המדיניים של האזור, בסכנה להיחפך להשקעת סרק. ההשקעות במיכליות נתונות לחלוקה כך שהמאמץ הכספי הוא קטן יותר; נוסף לכך אין אורבת להן הסכנה המתמדת שהן תהפכנה לחסרות-ערך משום שיש תמיד אפשרות להעביר מיכליות להובלה בנתיב אחר.

חשיבותה של בעיה זו הודגמה בזמן מבצע סואץ עם פצוץ הצנורות בסוריה ונראה שלקח זה, יחד עם המצב בשוק הנפט, הריחיק את הסכנה של התחרות צנורות נפט חדשים

ב. שיקולים מדיניים ואסטרטגיים העלולים לקבוע, לאור לקח העבר, את מדת התלות הרצויה בעורק תחבורה יחיד, וזאת באופן בלתי תלוי בשיקולי היעילות הכלכלית. ג. המחירים היחסיים של דרכי הובלה אלטרנטיביות המתחרות עם התעלה ושל שירותים ימיים המשלימים לה.

בבדיקת השנויים בתנועה בתעלה מוטב להפריד בין תנועת נפט גלמי לבין תנועת מוצרים אחרים. בדיקת התנועה בלי נפט גלמי בשני הכוונים (צפון-דרום, דרום-צפון) אינה מראה מגמה של עליה בשנים האחרונות, ובמוצרים מסוימים קיימת גם ירידה ברורה. נראה שעל תנועת סחורות אלו פועלים גורמים מנוגדים. מאמץ התעווש של מדינות רבות באסיה מגדיל את הצרכים שלהן בציוד ובמתכות. התפתחותה של תעשייה מקומית קלה, הזוכה בדרך כלל להגנה ע"י מכס ואמצעים אחרים, מקטינה את הצורך ביבוא סחורות צריכה מאירופה, אך מאידך גידול בהכנסה הלאומית של מדינות אלו וגידול בתקבולי מטבע חוץ שלהן (ביחוד במדינות הנפט) מגדילים את הבקוש שלהן ליבוא. הירידה ביבוא מוצרי נפט משקפת את הגידול בכושר הויקוק של האזור. זאת באשר לתנועה מצפון לדרום. התנועה בכוון השני מורכבת בעיקר ממוצרים ראשוניים. על אלו משפיעים: א. התחליפים המלאכותיים שייצורם הולך וגובר עם ההתקדמות הטכנולוגית.

ב. התפתחותו של הסחר החפשי בין ארצות אירופה המקשה על אותן מדינות אסיה שאינן קשורות באופן מיוחד עם מדינות אירופה בשיוק מוצריהן. ג. לכך יש להוסיף את ההשפעה הכללית של מחזורי העסקים הגורמים לזעזועים קשים במיוחד בבקוש למוצרים ראשוניים.

לוח 2 — תנועת נפט וסחורות אחרות בתעלת סואץ, 1946—1958. (באלפי טון)

נפט (1)	סחורות אחרות בכוון דרום-צפון (2)	סחורות אחרות צפון-דרום (3)	ס"ה סחורות [(2)+(3)] (4)
1946	8,371	7,560	13,555
1947	13,846	8,921	16,742
1948	28,937	10,716	20,432
1949	36,976	11,051	24,079
1950	47,526	12,942	25,083
1951	42,873	16,460	33,880
1952	45,933	15,514	37,515
1953	49,420	18,461	40,979
1954	56,978	17,533	39,903
1955	66,893	20,533	40,615
1956	65,777	17,099	35,206
1957	54,051	13,168	27,272
1958	94,300	20,130	45,073

מקור: "The Suez Canal Under Egyptian Administration", *The Egyptian Economic and Political Review*, April-May 1959; *Le Canal De Suez: Documents Statistiques*, op. cit.

(*) כולל מוצרי נפט.

Signposting the Future, Petroleum Press Service, August 1956 (54)
Bringing M. E. Oil to the West, P. P. S., June 1957 (55)
Europe's need for oil. Implications and Lessons of the Suez Crisis. OEEC, (56)
Paris 1958
Signposting the Future, loc. cit. (57)

סכום

הדברים שנאמרו לעיל באו להראות שבעוד שלפני הלאמתה לא מילאה תעלת סואץ כמעט כל תפקיד בכלכלת מצרים הרי ההלאמה הפכה אותה לגורם נכבד המשפיע בעיקר על מאזן התשלומים ועל הכנסות הממשלה, ומקל בכך על המשק במאמץ הפיתוח שלו. ההכרה של מצרים בחשיבות התעלה בהווה ובעתיד משפיעה על נכונותה להשקיע בפיתוחה, אך העזרה שהיא מקבלת מהבנק העולמי מאפשרת לה להמשיך ולהנות מההכנסות השוטפות של התעלה ולנצלן בתחומים אחרים של המשק.

אף כי פיתוחה של התעלה נחוץ גם בהיקפי התנועה הנוכחיים הרי בעיקרו הוא מבוסס על תחזיות לגידול בביקוש לשרותיה. גידול התנועה בתעלה תלוי בגורמים שהם מחוץ לתחום השפעתה של מצרים, כשהחשובים ביותר הם: מצב שוק הנפט העולמי, היקף תפוקת הנפט במזרח התיכון⁽⁶³⁾ והתחרות הצפויה מדרכי תובלה אלטרנטיביות. אין כמעט ספק שהתנועה בתעלה תמשיך לגדול בשנים הבאות ויחד אתה יעלו גם ההכנסות והרווחים של רשות התעלה. ראינו גם שהסכנה של התחרות מצד דרכי תובלה אחרות אינה חריפה כיום, אך רוב הגורמים האחרים שסקרנו מראים שהגידול בתנועה יהיה יותר מתון מאשר אפשר היה לצפות בשנים הקודמות.

גם אם הדבר לא ישתקף בהיקף התנועה הרי יש סימנים לכך שהתלות של המערב בתעלה כיום היא פחותה מאשר בזמן משבר סואץ. מסקנה זו מתבססת על מציאות עורפיים בשוק הנפט בעולם, על פיתוח שדות נפט באזורים שאינם תלויים בתעלה, על המצב בצנף המיכליות, ועל העובדה שכתוצאה ממשבר סואץ נקטו מדינות המערב צעדים שכוונתם להפחית את התלות בתעלה, כגון ריכוז הזיקוק באירופה, גיוון בשווקים, ועוד. אין לשער שבתנאים הנוכחיים תסבול אירופה מהפסקת התנועה בתעלה כפי שסבלה בזמן מבצע סואץ ואחריה. מאידך, דוקא העובדה שתעלת סואץ הפכה לגורם בעל חשיבות במשק המצרי יוצרת תלות של מצרים בתנועה הסדירה בתעלה. בעוד שבתנאים שלפני ההלאמה הפסקת התנועה לא היתה מביאה כמעט נזק למצרים, הרי כיום ההפסד שלה מכל תקלה הוא ברור ביותר ואפשר לכן להניח שמצרים תימנע מכל צעד שיביא לתקלה בתנועה ואפילו יהא זה כרוך בקרבנות מצדה בתחומים אחרים.

בתעלה. מידת האקטואליות של התכנית להנחת צינור ענק דרך פרס ותורכיה ושל תכניות אחרות נראית כיום פחותה.

נקודה שניה שיש להזכיר בענין זה היא הוצאות הובלה במיכליות. ההשפעה של מחירי ההובלה במיכליות על הבקוש לשרותי התעלה תלויה באפשרויות הטכניות של התעלה. בשנים האחרונות חלה התקדמות רבה בבניית מיכליות, כשהסופרטנקרים החדשים גורמים לירידת הוצאות ההובלה הממוצעות לטון, כפי שמראה המדד⁽⁶⁴⁾:

נפח המיכלית	מדד	נפח המיכלית	מדד
הוצאות לטון	הוצאות לטון	הוצאות לטון	הוצאות לטון
16.600 (T-2)	100	45.000	51
19.000	90	70.000	43
30.000	63	85.000	40

בטכניקה הקיימת של בנין אניות נראה שיתרונות הגודל של המיכלית נפסקים בערך בגודל של 70,000 טון⁽⁶⁵⁾. מובן שיש מגבלות מסוימות על גודל המיכלית מבחינת צרכי השווק. במדה שיש צורך לשווק את הנפט בהרבה מקומות, יש להתחשב בכך שנמלים רבים לא יהיו מסוגלים להגיש את השרות הדרוש למיכליות או ששרות כזה יהיה בלתי יעיל ויגרום לתוספת הוצאות. בעיה זו נפתרת ככל שהזיקוק מתרכז קרוב לשוק ואז נתן להוביל את הנפט בכמויות גדולות למקומות הזיקוק ולשווק משם את הנפט המזוקק בצנורות או במיכליות קטנות.

כיצד משפיע גודל המיכליות על התעלה? בזמן ההלאמה היו יכולות לעבור מיכליות מלאות לגמרי בעלות נפח של כ-35—34 אלף טון⁽⁶⁶⁾. אם לא היה חל שנוי בכשרה של התעלה, יתכן והיה מגיע שלב שבו היתרונות של מיכליות הענק היו משנים, לטובת מיכליות אלה. את שקולי הכדאיות של הובלת נפט דרך התעלה בהשוואה להובלתו מסביב לכף התקוה הטובה. התוספת למרחק מהמפרץ הפרסי לאנגליה ע"י השמוש בדרך השניה היא כ-4,700 מיליון. התוספת בדרך מהמפרץ לחוף המזרחי של ארה"ב היא 3,600 מיליון⁽⁶⁷⁾. תוך חישוב שבכוון שני, כשהן ריקות, יכולות המיכליות לחזור דרך סואץ, ובהתחשב בחסכון של דמי המעבר בתעלה, נידונה האפשרות של שימוש בסופרטנקרים מסביב לכף התקוה, ביחוד להובלת הנפט המיועד לחוף המזרחי של ארה"ב. איום זה על התעלה נראה היום פחות אקטואלי.

משבר סואץ הביא להזמנות גדולות של מיכליות. לעומת הגידול שנגרם ע"י כך לנפח צי המיכליות, חל רפיון מסוים בשוקי הנפט. שני גורמים אלו הביאו לירידת מחירי ההובלה במיכליות, ירידה שלא נפסקה ממשבר סואץ עד היום⁽⁶⁸⁾. מצפים שיעברו שלש עד חמש שנים עד שיושג מחדש שווי המשקל בענף זה. למגמה זו יש תוצאה כפולה: — א. היא גורמת לדחית הסכנה של הגדלה רצינית בשעור נפח המיכליות שאינן מסוגלות לעבור בתעלה מכלל נפח המיכליות. ב. היא מוזילה את הוצאות הובלת הנפט דרך התעלה.

P.P.S., August 1959, p. 308 (58)

P.P.S., November 1957, p. 407 (59)

P.P.S., October 1956 (60)

P.P.S., January 1956 (61)

P.P.S., March, June, August 1959 (62)

(63) נסיון לאמוד באופן כמותי את תנועות הנפט בעולם ב-1965 מתוך שימת לב מיוחדת לנפט המזרחי מצוי במאמרו של ד"ר הרולד לובל, "Middle East Crisis and World Oil Movements", *Middle Eastern Affairs*, November 1958

ההסכם על חלוקת מי הנילוס בין מצרים לסודאן

י. עשילן

שנת המחקר	שטח מעובד (במ פדאנים)	שטח גידול (במ פדאנים)	אוקסידה (במיליונים)	יחידת שטח מעובד לנסש (בפדאנים)	יחידת שטח גידול לנסש (בפדאנים)
1897	5.09	6.85	9.63	0.53	0.71
1907	5.4	7.6	11.3	0.48	0.67
1917	5.3	7.8	12.8	0.41	0.61
1927	5.5	8.6	14.2	0.39	0.61
1937	5.3	8.5	15.9	0.33	0.53
1947	5.8	9.2	19	0.3	0.48
1958	6.2 ^(‡)	10.1 ^(*)	24.5 ^(**)	0.25	0.41

ההסכם על חלוקת מי הגילוס בין מצרים לסור
דאן נחתם ב־8.11.59 לאחר מר"מ שנמשך כ־6
שנים. המניע לפתיחת המו"מ היה העלאת התכ-
נית להקמתו של מאגר אסואן הגבוה בסוף 1952
(6.5 ק"מ דרומית למאגר אסואן הקיים). המו"מ
בין מצרים לסודאן היווה המשך לימקוח בין מצ-
רים לבין הבריטים על הקצאת מים לסודאן. כאשר
האמריקניסטיצה הבריטית בסודאן ניגשה לבצע
מעצלי השקיעה באזור אל־ג'זירה שבסודאן.

בעיית המחסור במי השקיה
במצרים

כבר בסוף המאה ה־19 הועמדה מצרים בפני הבעייה של מחסור במי השקיה. כדי להתגבר על הבעייה מוצו כל אפשרויות ניצול מי הנילוס גם בעונת השפל באמצעות סכרי וסות (barrages), וכן אופשרה הגדלת השטח המעובד ע"י הקמת המאגרים האוגרים מים מעונת הגאות לעונת השפל. המאגרים הם: מאגר אסואן (הישן) בדרום מצרים שהוקם ב־1902 וקיבולו כיום 5.4 מיליארד מ"ק¹) ומאגר ג'בל אוליא על הנילוס הלבן בסודאן (דרומה לח'רטום — הוקם ב־1937), שממנו מקבלת מצרים כיום 2 מיליארד מ"ק²). תוספת מים זו איפשרה להגדיל את השטח המעובד מ־5 מיליון פראן בסוף המאה ה־19 ל־6 מיליון היום (מזה 5.3 מיליון פראן בהשקיה מתמדת בתעלות) ואת "שטח הגידול"³) מ־7 מיליון פראן בסוף המאה שעברה לכ־10 מיליון פראן היום.

אולם הרחבה זו לא הדביקה את גידול האוכר
לוסיה ויחידת השטח המעובד ושטח הגידול לנפש
הוא בירידה מתמדת כפי שמסתבר מהנתונים של
המיפקדים למן 1897:

(1) לראשונה היה קיבולו 1 מיליארד מ"ק. ב־1912 הוגבה והקיבול הוגדל ל־2.4 מיליארד מ"ק, וב־1933 שוב הוגבה וקיבולו הגיע למספר הנוכחי.

(2) קיבולו כיום הוא 3.3 מיליארד מ"ק.
(3) "שטח גידול" (crop area) — השטח המעורב + השטחים עליהם מגדלים 1—3 יבולים נוספים לשנה. במקרה זה פדאן נחשב ל־2, 3, 4 פדאנים בהתאם.

מאגר אסואן הגבוה, שטכס התחלת בנייתו נערך בתחילת ינואר 1960, נועד לשמש כמאגר רב שנתי שיאגור את כל עודף המים מעונת הגאות — 30 כ"מ מיליארד מ"ק — הגשפכים כיום ליס-התיכון ולאפשר הגדלת השטח המעובד ל-1.5 מיליון פדאן בהשקיעה מתמדת והנהגת השקיעה שמתדת של 700 אלף פדאן במצרים העליונה המושקים כיום בשיטת הבריכות. כמות המים הנוספת למצרים ממאגר זה תגיע, לאחר הפרשת חלקה של סודאן והחסרת התאדות, ל-7.5 מ"מ מיליארד מ"ק. ברוש שכמות זו לא תדביק את גידול האוכלוסיה ויש בה רק כדי להקל את המצב ליזון מצר.

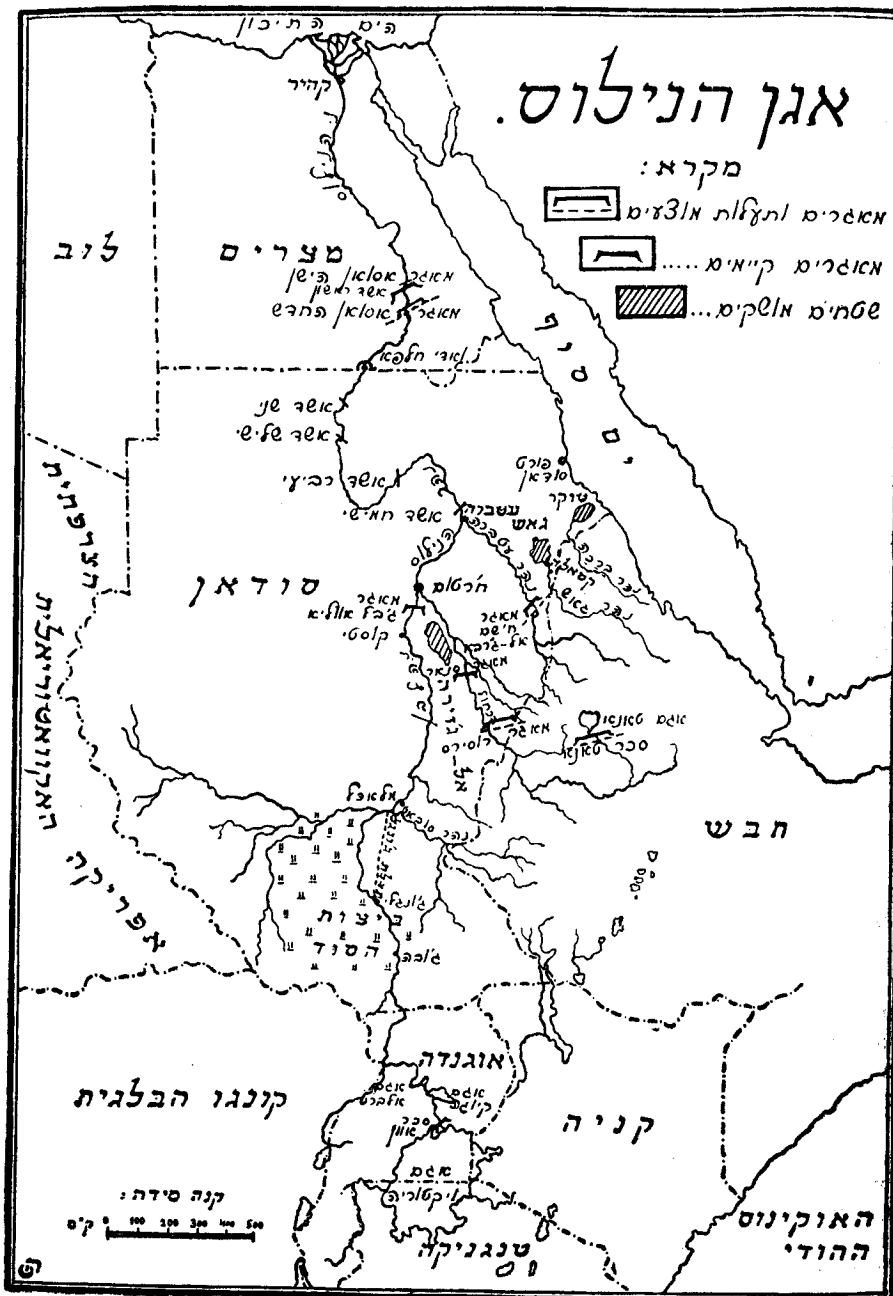
פיתוח ההשקיה ממי הנילוס בסור-
דאן

בסודאן הוחל בניצול שיטתי של מי הגילוס

U. N., *Economic Developments in לִפְי (†*
the Middle East 1957–1958 (New York
1958), p. 9

(* לפי טבלת הגידולים החקלאיים שפורסמה ב-1959 ב-*Economic Bulletin, National Bank of Egypt*, Vol. XII (1959), No. 3, pp. 316-317.

(*) לפי אומדן של מחלקת הסטטיסטיקה המצרית מנתה האוכלוסיה ב־24 מיליון נפש. הריבוי הטבעי לשנת 1958 מחושב לפי 2.2%. ראה את אחצא אס־סני לג'יב לאקלים מצר 1957 שיצא ב־1958, עמ' 1.

של האזור, המשתרעת על שטח של 800 אלף פדאן. השטח המושקע כיום בסודאן מהנילוס הוא 2.2 מיליארד יון פדאן. מזה 1.2 מיליון פדאן בתעלות באזור אל-ג'זירה וכמיליון פדאן באמצעות משאבות באזורים אחרים. עוד כ-200 אלף פדאן מושקים בהצפה מנהרות גאש וברכה על גבול אריתריאה. השטח הכללי הניתן להשקיה באזור אל-ג'זירה נאמד ב-5 מיליון פדאן, וכן 500 אלף פדאן נוספים באזור ח'שם אל-קירבה במעלה נהר עטברה, על גבול חבש.

בסודאן החלו להשמע קולות נגד הסכם 1929. במאי 1951 הודיע במועצה המחוקקת תת-השר להשקיה בממשלת סודאן, שהסכם 1929 אינו מספק יותר את צרכי ההשקיה של סודאן. לשם הקלת המצב הוגבהו מאגרי סנאר וג'בל אליא וכך נת-הוספו לסודאן 548 מיליון מ"ק¹). אולם היה צפוי שלקראת סוף שנות ה-50 תגיע סודאן לנקודת קפאון לגבי אפשרויות פיתוח ההשקיה.

בשלב זה כבר הועלתה תכנית המאגר הגבוה הרב שני באסואן²) ע"י ממשלת ההפיכה במצרים אשר עם עלייתה לשלטון (יולי 1952) נקטה במדיניות גמישה יותר הן לגבי הסטטוס המדיני של סודאן והן לגבי חלוקת מי הנילוס. תוך כדי המו"מ עם הסודאנים הבריטים שהחל בספטמבר 1952 על מתן אפשרות של הגדרה עצמית לסודאנים נחתם הסכם על שתוף פעולה להגדלת כמויות המים וחלוקתם ומצרים הכירה בעקרון שעליה לקבל את הסכמת סודאן לכל מפעל אגירה שהיא תקים³). המו"מ על חלוקת המים בקשר לתכנית מאגר אסואן הגבוה החל בספטמבר 1954. שיחות נוספות התקיימו באפריל 1955, בדצמבר 1957 – ינואר 1958 ולבסוף באוקטובר–נובמבר 1959 – מלבד חילופי תזכירים בומני הבינים. היה זה מו"מ ממושך ומייגע. נקודות המחלוקת העיקריות היו:

1. אם כי המו"מ נפתח על יסוד הנחה שמאגר אסואן הגבוה יוקם, יסתה סודאן לערער על עצם התכנית וטענה שיש להעדיף את הקמתו של מאגר קטן יותר במצרים ומספר מאגרים קטנים בסודאן (כמו מאגר על האשד הרביעי, 750 מ"ק דרומה מואדי הלפא), אשר ישרתו באותה מידה את עניין הגדלת כמויות המים לשתי הארצות בעונת השפל ואת מניעת סכנת השטפונות בשנים של

(7) 148 מיליון מ"ק מהגבהת מאגר סנאר ב-1951. (8) 400 מיליון מ"ק מהגבהת מאגר ג'בל אליא ב-1954 ו-1955.

(8) התכנית הוצעה לראשונה ע"י אדריאן דינגוס בחוברת שפורסמה בנובמבר 1951. המאגר תוכנן לקיבול של 130 מיליארד מ"ק.

(9) Sir Harold MacMichael, *The Sudan* (London 1954), p. 149

הנילוס למטרות השקיה מ-7.5.1929⁴). הנקודות החשובות בהסכם הן:

1. מוחמד מחמוד קובע שממשלתו מסכימה אמנם שאין לדחות את הסדר ענייני ההשקיה עד שיושג הסכם בנוגע לסטטוס של סודאן אך היא רואה עצמה חפשיה להעלות בעייה זו בכל הזדמנות אחרת. לורד לוי אשיר באיגרתו שאין להסכם כל שייכות לסטטוס של סודאן.
2. מצרים מכירה שסודאן זקוקה לכמות גדולה יותר של מים והיא חסכים לכל תוספת לסודאן בתנאי שהדבר לא יפגע בזכויותיה הטבעיות וההיסטוריות וצרכיה של מצרים למי הנילוס לשם הרחבת חקלאותה. יחד עם זאת הוסכם, לפי דרישתה של מצרים, להכניס תיקון בד"ח ועדת הנילוס מ-1925 המכוון להאיט את קצב הגדלת כמות המים לסודאן.

3. שום מפעל השקיה או כוח (חשמלי) או מתקנים אחרים שיש בהם כדי לפגוע בזכויות המים של מצרים לא יוקמו על הנילוס בלי הסכמת ממשלת מצרים, לא בסודאן ולא בארצות שהן באדמיניסטרציה בריטית. לעומת זאת על מצרים לקבל את הסכמת השלטונות הסודאניים לכל מפעל מים שתת-צה לבצעו בסודאן. המפעלים שיוקמו יהיו באחריות ופיקוחה הישיר של מצרים. בריטניה תגיש למצרים את כל ההקלות לעריכת מדידות והקמת מפעלים בארצות שבתחום השפעתה.

שני הישגים חשובים השיגה מצרים בהסכם זה, שהבריטים אמנם הכירו בהם מאז ומתמיד: 1. זכות העדיפות שלה לגבי סודאן בניצול מי הנילוס; 2. זכות הפיקוח על מפעלי ההשקיה בסודאן ובארצות האחרות הנתונות לשלטון בריטי. מכאן עבר יונה של מצרים בקיום תקפו של ההסכם לגבי סודאן ולגבי הארצות האחרות היושבות על הנילוס הנתונות לשלטון בריטניה שהיא צד להסכם. בריטניה לא הודיעה עד היום על ביטולו.

המו"מ על חלוקת המים

שטחי ההשקיה בסודאן הורחבו בקצב מהיר מאד. ב-1929 היה השטח המושקע באזור אל-ג'זירה בלבד 527 אלף פדאן, וב-1952 הגיע ל-982 אלף פדאן, וכבר דובר על תכנית מנאקל, בדרום-מערב

(6) ההסכם נתפרסם בלי איגרתו של לורד לוי ב-1929 League of Nations Treaty Series, Vol. XCIII, 1929. חילופי האגרות יחד עם אגרות של לורד לוי נתפרסמו ב-1929 Documents on International Affairs, Oxford 1929, pp. 300-303

המצרי בסודאן, בקאתיר) הוסכם על הקמת ועדה חדשה המורכבת מבריטי, מצרי ויו"ר הולנדי, היר דועה בשם Nile Commission, 1925. תפקידה של הועדה הוגדר כדלקמן: "לבחון ולהציע בסיס להשקיה תוך התחשבות מלאה באינטרסים של מצרים ומבלי שייגרם נזק לזכויותיה הטבעיות וההיסטוריות".

הועדה הציעה שיטה של הקצאת מים לסודאן לא על בסיס של גודל שטח הקרקע אלא על בסיס של הישוב כמויות המים לפי העונות מבלי לפגוע בזכויות המים של מצרים. הועדה קבעה שבעונת השפל של הנילוס, בתקופה שבין 19.1 ו-15.7, כל הוריימה הטבעית של הנילוס שייכת למצרים⁵). לגבי עונת הגאות נקבעה טבלה של כמויות שמותר לסודאן להשתמש בהן מהזרימה הטבעית: בימים 16.7–31.7 זכאית סודאן להשתמש באופן חופשי בזרימה הטבעית. יתר עונת הגאות 1.8–31.12, חולקה לשתי תת-עונות בהן חלות הגבלות מסוימות על השמוש החופשי במים. נוסף לכך עומדים לרשות סודאן המים הנאגרים במאגר סנאר לשמוש בעונת השפל (קיבולו היה אז 781 מיליון מ"ק). כן נקבעה תוספת של 24 מיליון מ"ק לזכות סודאן תמורת ההתאדות במאגר. הכמות הכללית שהועמדה לרשות סודאן, נוסף לשמוש מהזרימה הטבעית, עלתה ל-1.065 מיליארד יון מ"ק ($1.065 = 117 + 143 + 24 + 781$).

מצרים דחתה גם שיטה זו אולם האדמיניסטרציה הבריטית הנהיגה אותה בלי הסכמתה. ואמנם שיטה זו איפשרה לפתח השקיה מתמדת באזור אל-ג'זירה על שטח של כמיליון פדאן ולהרחיב את ההשקיה, בעיקר באמצעות משאבות. באזורים אחרים, בלי לפגוע בהתפתחות ההשקיה במצרים.

הסכם 1929

הסיבה העיקרית לדחיית ההסדר שהציעה ועדת הנילוס ע"י מצרים היתה מדינית. ממשלת הופד שהיתה אותה שעה בשלטון נמנעה מלנקוט צעד אשר יכול היה להתפרש כשתוף פעולה עם השלטון הבריטי בסודאן שהיא תבעה לבטלו. רק ממשלת מוחמד מחמוד, שעלתה לשלטון ב-1929, הסכימה לאשר את ההסדר. הדבר נעשה בחילופי אגרות בין מחמוד פחה לבין לורד לוי, הנציב העליון הבריטי במצרים, בצירוף הד"ח של ועדת הנילוס 1925, המהווים יחד את "הסכם ניצול מי

(5) פרט לזכויות סודאן להשקיה במשאבות בכמות של 143 מיליון מ"ק. לשם נוחות הוסדר שעונה זו תתחיל ב-1.1 ומצרים מחזירה לסודאן 117 מיליון מ"ק.

להשקיה רק בשנות העשרים של המאה הנוכחית. הצעדים הראשונים לכך נעשו עוד בתחילת המאה לאחר שנכונה האדמיניסטרציה הבריטית בסודאן על יסוד הסכם הקונדומיניום הבריטי-מצרי (1899). היור מים היו בעלי המטוויות הבריטים שהיו מעוניינים בגידול הכותנה ארוכת הסיבים בסודאן והאדמיניסטרציה הבריטית שראתה בפיתוח מטעי הכותנה את הדרך היעילה לקידומה של סודאן לקראת עצמאות כלכלית⁶). ב-1913 הוחל בהקמת המאגר השנתי בסנאר על הנילוס הכחול (355 ק"מ דרומית לח'ר-טום) להשקית מטעי כותנה באזור אל-ג'זירה המשתרע בין זרועות הנילוס הכחול והנילוס הלבן. בגלל מלחמת העולם הראשונה חלה הפסקה בבנייתו של המאגר והוא הושלם רק ב-1925 בקיבול של 781 מיליון מ"ק (כיום 929 מיליון מ"ק). לראשונה תוכנן, תוך תאום עם ממשלת מצרים, להשקות 300 אלף פדאן. אולם לאחר זמן הגיעו המומחים הבריטים למסקנה כי מטעי הכותנה על שטח בגודל זה לא יהיו רנטבליים ושאפשר להגדיל את השטח ל-660 אלף פדאן ואפילו עד מיליון פדאן מבלי שייגרם נזק לצרכי מצרים. סופה של תכנית זו שהיא בוצעה לתועלתה של סודאן מבלי שמצרים נזוקה.

המיקוח עם הבריטים

מצרים התנגדה להרחבת מפעל אל-ג'זירה למרות שועדה בינלאומית שהוקמה ביוזמתה ב-1920 (Nile Projects Commission) אישרה עקרונות את האפשרות של הרחבה זו. המניעים והשיקולים להתנגדותה היו:

1. חשש שפיתוח מפעל אל-ג'זירה יפחית את כמות המים שהיא מקבלת. לחשש זה, אפילו אם היה כן מצדה אותה שעה, לא היה יסוד. המומחים הבריטים, שפעלו בשירות מצרים, טענו את ענייני המים תוך הכרה והתחשבות מלאה בזכויותיה של מצרים למי הנילוס ולפיקוח על תכנון חלוקת המים בינה לבין סודאן.

2. חשש מפני התחרות הכותנה הסודאנית.
3. שאיפתה להפוך את סודאן לשטח מחיה לעורף האוכלוסיה שלה.

בתוקף מניעים ושיקולים אלה העלתה מצרים את הבעייה של הקצאת מים לסודאן כאחד הסעיפים הבולטים במאבקה לביטולו הסופי של השלטון הבריטי במצרים וסודאן גם יחד וסיפוחה של סודאן למצרים תחת הכתר המצרי. רק בדצמבר 1924 (לאחר רצח לי סטאק, מפקד הצבא

(4) הכותנה מהווה כיום למעלה מ-60% מיצואה של סודאן.

גאות גדולה מהרגיל. כן ניסתה סודאן, מטעם מים עניינים או כתמרוך של מיקוח, לשתף בהסדר את כל הארצות היושבות על הנילוס. לגבי הנקודה האחרונה יש להעיר כי 84% מהמים הבאים לסודאן ולמצרים הם מהנילוס הכחול, שכן מחצית הזרימה הבאה מאגמי הנילוס באפריקה המזרחית אובדים בביצות הסוד בדרום סודאן. העברת מי אגירה מאגמים אלה כרוכה בקשיים טכניים עצומים. קיימת תכנית תעלת ג'ונגלי ממוגן גלה למלאכל על הנילוס הלבן להעברת המים דרך הביצות. הדבר כרוך בשינויים מרחיקי לכת במבנה הכלכלי של חלק ניכר מהאוכלוסיה הסודאנית בשטחים אלה ואין ביצועה של תכנית זו נראה קרוב. לאור זאת נראית עמדתה של מצרים מוצדקת, שכן מאגר אסואן הגבוה שניתן להקימו במהירות יחסית יש בו כדי להקל על המצב הכלכלי הרוחק במצרים הן בתוספת מים והן בכוח חשמל (10 מיליארד קו"ש לשנה). גם דרישתה של סודאן להקים כמה מאגרים קטנים במסגרת הסדר דריצדדי אינו נראה ככל המקרים מהבחינה הטכנית (כמו חישובי התאדות ועוד), מה גם שבלאו הכי היא מקימה כמה מאגרים נוספים להסדר ההשקייה והפקת כוח חשמלי. עם כל יסודות הקפריזה והראווה שיש בהקמת מאגר אסואן הגבוה, הוא הוכר ע"י מומחים עולמיים כמפעל בריא וכמשלב בהסדר כולל של מי הנילוס בעתיד.

2. סודאן תבעה את ביטולו המידי של הסדר הקצאת המים בשבילה שנקבע ע"י ועדת הנילוס מ-1925 ושנכלל בהסכם 1929 ואף טענה שאין ההסכם יכול לחול עליה מאחר שאין היא צד לו. לרישא ענתה מצרים ב"שליה גמורה ולסיפא הציעה לסודאן שר תפוח ביתרונות שהסכם זה מקנה לה בשטח הפיקוח על מי הנילוס¹⁰. גורלו של הסכם זה נתון בעצם בידי בריטניה וזו לא ביטלה

10 על רקע הקצאת מים לסודאן פרץ סכסוך קשה כאשר סודאן חנכה את מפעל מנאקל באל-ג'זירה ביולי 1958 והקדימה להזרים את מי הנילוס להשקיית שלב א' של המפעל (200 אלף פדאן) ב"1.7 במקום ב"16.7 בלי ידיעת מצרים. בחגובה למחת מצרים הודיע עבדאללה ח'ליל, ראש מ"ש של סודאן אותה שעה, שממשלתו אינה מכירה בכלל בהסכם 1929 (אהראם 11.12.58). בפעולה זו מיצתה סודאן את אפשרויות ניצול מי הנילוס לפי הסכם 1929 עד ליתרה של 100 מיליון מ"ק בלבד.

אותו ואף לא הציגה תביעות ממשיות למים בשביל הארצות הנחונות לשלטונה.

3. אשר לחלוקת כמויות המים הנוספות לאחר הקמת מאגר אסואן — נענתה מצרים לתביעת סודאן שחלוקה זו תיקבע מיד. מטרתה של סודאן היתה למנוע ממצרים לרכוש זכויות ניצול מוקדמות עד להקמת המאגר. למעשה הוסכם כבר בספטמבר 1954 על שלושה נתוני יסוד: שהזרימה השנתית הממוצעת באסואן היא 84 מיליארד מ"ק, הזכות המוקדמת של מצרים היא ל-48 מיליארד מ"ק וזכותה המוקדמת של סודאן היא ל-4 מיליארד מ"ק¹¹. בהמשך המו"מ חזרה בה מצרים וטענה לזרימה של 80 מיליארד מ"ק ולזכות מוקדמת של 51 מיליארד מ"ק. סודאן טענה שמצרים בלבד צריכה לשאת בהפסד ההתאדות השנתית במאגר שנאמד ב-10 מיליון מ"ק. נוסחת מצרים היתה שה"יתרה לחלוקה היא $15 = 10 + 4 + 51$ — 80. נוסחת סודאן: $32 = 4 + 48 - 84$. המו"מ הסתבך עוד יותר בדיון על הבסיס לחלוקה: אם יש לחלק את הכמות הכוללת או את היתרה, בלי או עם הכמות המתאדית; על איזה בסיס יש לערוך את החלוקה — אם לפי יחס האוכלוסיה או לפי שטחי הקרקעות הניתנים להשקייה בכל מדינה ושיקולים אחרים. מצרים טענה בין היתר שבעוד שכל קיומה תלוי במי הנילוס הרי על רוב אדמתיה החקלאית של סודאן יורדים גשמים¹². מאחר שההסכם נחתם אין עניין להכנס לפרטי הדברים. עד לשלב האחרון של המו"מ הציעה מצרים לסודאן כמות כ"ל של 8, 11 ו-14 מיליארד מ"ק, ואילו סודאן תבעה לראשונה כמות כוללת של 28 ואח"כ 23 מיליארד מ"ק.

4. הפגיעה הבולטת בסודאן ע"י הקמת מאגר אסואן היא הצפת ואדי חלפא שעל גבול מצרים שמספר תושביו, לפי קביעת הסדר דאנים ב-1954, 50 אלף נפש. מצרים נענתה לתביעת סודאן שהיא תשא בהוצאות יישובם מחדש. המקום המיועד לכך הוא אזור ח'שם אל-קירבה במעלה נהר עטברה (או בג'זירה בקירבת ח'רטום). המיקוח על הסכום שמצרים צריכה להעמיד למטרה זו נע בין 35

11 למעשה צורכת מצרים כיום כ-51 מיליארד מ"ק וסודאן 5.1 מיליארד מ"ק.
12 על שליש משטחה של סודאן יורדים גשמים, כולל דרום אזור אל-ג'זירה, בו יורדים עד 400 מ"מ לשנה.

מיליון ל"מ סודאן תבעה לבין 10 מיליון ל"מ שמצרים הציעה.

ההסכם על חלוקת המים

השלב האחרון של המו"מ התנהל באוירה של רצון טוב מהסיבות הבאות: מצרים היתה מעוניינת לסיים את המו"מ כדי שתוכל לגשת לבנייתו של מאגר אסואן; השלטון הצבאי בסודאן גילה נכונות יתירה לחתימת ההסכם כי הבנק העולמי התנה מתן מלווה להקמת מאגר רוסיירס¹³ על הנילוס הכחול בהשגת הסכם על חלוקת המים עם מצרים¹⁴; ולבסוף — מגיעים מדיניים פנימיים פני-לו בסודאן לנקיטת מדיניות ידידותית כלפי מצרים.

עיקרי ההסכם הם:

1. הוסכם על הצורך בחלוקה חדשה של המים מאחר שהסכם 1929 הסדיר את חלוקתם של חלק ממי הנילוס; בזמן המעבר, עד להקמתם של מאגרים חדשים, תישאר בתקפה החלוקה על יסוד הסדר הסכם 1929; החלוקה לאחר הקמת המאגר תהיה: 55.5 מיליארד מ"ק למצרים ו-18.5 מיליארד מ"ק לסודאן¹⁵; נוספה 1 קובע שמצרים תקבל מ"חלקה של סודאן" מיקדמה של 1.5 מיליארד מ"ק לש"נה; מקדמה זו תנתן עד לנובמבר 1977; בתקופת המעבר זקוק כל צד להסכמת הצד השני להרחבת שטחי ההשקייה¹⁶.

13 קיבולו יהיה בשלב א' 3 מיליארד מ"ק ועם סיומו 7.6 מיליארד מ"ק. השטח שיושקע ממנו יגיע ל-2,150,000 פדאן ויבארו בו מים להשקיית 2 מיליון פדאן נוספים.
14 לפי תזכירו של בריגדיר מקבול אל-אמין, שר ההשקייה הסודאני, שקרא אותו בפגישת עתון-איים בח'רטום ב-3.12.59. *Sudanese Press Agency Weekly Review* — 5.12.59.

15 לפי דברי ההסבר של בריגדיר מקבול חלוקה הכמות נטו של 74 מיליארד מ"ק לפי יחס של 3:1. הוא טען כי כמות זו מספקת כיום את סודאן מאחר שהיא תספיק להשקיית 7 מיליון פדאן במחזור תל-שנתי.

16 לא ברור הרקע להכללת הנוספה על מתן 1.5 מיליארד מ"ק מאחר שלא נראה שסודאן תנצל את הכמות שהוקצתה לה עד 1977. כך שמצרים תור כל לנצל עודפי מים גדולים מחלקה של סודאן. ייתכן והנוספה נקבעה כמוצא של פשרה בין תביעתה של מצרים לבין הכמות שהוקצתה לסודאן. נראה שהסדר זה הוגדר כהלוואה כדי למנוע ממצרים את האפשרות לטעון לתקדים של זכות שימוש בכמות זו בעתיד. בריגדיר מקבול הגדיר בתזכירו את מתן 1.5 מיליארד למצרים כ"הענקת" וטען ש"סודאן לא תזדקק לכמות הזאת במשך תקופה זמן. לדבריו תעמוד לרשות סודאן בשנת 1966 כמות נוספת של 4.5 מיליארד (ממאגרי ג'בל אוליא וח'שם אל-קירבה ושלב א' של מאגר רוסיירס שיושלם באותה שנה) — כלומר כמות כוללת של 9.5 מילי-

2. הוסכם על שיתוף פעולה בניצול מי הנילוס: הוסכם על הקמת מאגרי אסואן הגבוה ורוסיירס ומאגרים נוספים בכל אחת מהמדינות החתומות; כל מדינה תוכל ליהנות מהמים שיתווספו לפי מידת השתתפותה בהוצאות המאגרים, עד למחצית; מצרים תהיה רשאית להקים מאגרים בסודאן לתור עלתה בלבד, וסודאן תוכל לקבל מים מהם כל אימת שתוצה במידת השתתפותה בהוצאות הקמתם, עד מחצית.

3. חוקם רשות מים משותפת פריטטית קבור עה. הפקידה יהיו תכנון ופיקוח על מפעלי המים ועל חלוקת המים. תחום פעילותה: בסודאן, מאגרי אסואן החדש והישן במצרים וכן בארצות היושבות על חלקו העליון של הנילוס¹⁷.

4. נקבע כי מצרים תשלם 15 מיליון ל"מ לשיקומם של תושבי ואדי חלפא שיועברו ממקומם לא יאחר מילוי 1963. נוספה 2 קובע כי הסכום יהיה צמוד לדולאר וישראל ב"4 תשלומים: ב"1 בינואר כל שנה, החל מ-1960.

5. מצרים וסודאן ינקטו עמדה אחידה לגבי תביעות הארצות האחרות היושבות על הנילוס. הרשות המשותפת היא שתייצג את מצרים וסודאן בארצות אלו בעניני הקצאת מים, הקמת מפעלי מים ומתקני מדידה בשטחיהן. בסיכום נראה כי ההסכם נוח למצרים ולסודאן גם יחד. סודאן הבטיחה לעצמה כמויות מים די צרכיה ולמצרים פתוחה האפשרות לפתח את אגירת המים ללא הגבלה.

הסכם 1929, שנשאר בתקפו, יוכל לשמש בסיס להרחבת הסכם ניצול מי הנילוס וחלוקתם והפקת כוח חשמל גם לגבי הארצות הנחונות כיום לשליטונה של בריטניה (אוגנדה, טנגניקה וקניה) ולגבי חבש וקונגו הבלגית שאינן צד בו. בתזכיר שהגישה בריטניה לקעים ולסודאן בסוף אוגוסט 1959 היא תבעה 13% מיליארד מ"ק לשיטחיה כמינימום למשך 25 השנים הבאות¹⁸. חבש אמנם חזרה והודיעה על זכויותיה לגבי מי הנילוס אך לא הציגה שום תביעה ממשית. שתיהן בירכו על השגת ההסכם בין מצרים לסודאן.

יארד. לרשות מצרים תעמוד לאחר השלמת שלב א' של מאגר אסואן (ב-1964) כמות נוספת של 8 מיליארד מ"ק, כלומר כמות כוללת של 59 מיליארד (51+8).

17 הרשות החלה לפעול בסוף פברואר, אחת מפעולותיה הראשונות היתה אישור מיקדמה של 450 מיליון מ"ק לסודאן. (אהראם 2.3.1960)
18 טיימס 2.9.59.

קצ"מ

משרד העבודות			
הצבוריות	8.1	8.6	15.8
משרד הווקף	—	—	3.6
משרד המשפטים	3.9	4.0	4.3
משרד החקלאות	4.3	4.7	3.6
משרד התחבורה	31.7	11.7	11.6
משרד המלחמה	71.9	13.8	—
משרד לעניינים	—	—	—
סוציאליים	3.0	3.1	3.1
משרד ההספקה	0.5	0.6	0.6
משרד התרבות	—	—	—
וההדרכה הלאומית	0.8	0.8	0.6
פנסיות	11.5	12.8	15.2
מענק יוקר מחיה	24.8	21.4	20.7
עובדים-לשעבר של	—	—	—
הצבא הבריטי	4.0	2.7	2.7
סובסידיות יוקר	—	—	—
מחיה	2.1	6.7	8.9
חלק בתקציב	—	—	—
המאוחד	—	71.4	95.8
סעיפים אחרים	12.1	12.2	12.8
רשות הנפט הכללית	281.8	271.5	293.8
רשות הרכבות	—	62.2	62.1
הכללית	—	24.0	24.5
מקורות ההכנסה העיקריים הם (במיליוני ל"מ):	281.8	357.7	380.4
% 1959/60	% 1958/59		
מס הכנסה ואגרות	84.9	30.2	90.9
מכס ומס קניה	102.6	36.6	112.1
רווחי עסקים ממשלתיים	30.5	10.9	30.9
מקורות שונים	62.7	22.3	87.6
	280.7	100.0	321.5

תקציב תכניות הפיתוח של מצרים ל-1959/60			
הוא כולל (במיליוני ל"מ):			
שנתי	1959/60	1958/59	1959/60
עבודות צבוריות:			
תכניות ניקוז	3.0	3.0	—
השקאה, מאגרים ושייט	2.7	2.7	—
מחלקה מיכנית וחשמלית	0.8	0.8	—
אדמיניסטרציה	—	—	—
הידר-חשמלית	2.7	2.7	—
חשמול החבל המצרי	1.7	1.9	0.2
תכניות של אדמיניסטרציה	—	—	—
החשמל והגז של	—	—	—
קאהיר	2.4	—	2.4
תכניות אחרות	0.8	1.1	0.3
	14.3	12.0	2.3

תקציב: אומדן הוצאות התקציב הרגיל ל-1959/60 מגיע ל-293.8 מיליון ל"מ, כולל החלק בתקציב המאוחד, לעומת 271.5 מיליון ל"מ ב-1958/59. אומדן ההכנסות עלה ל-321.5 מיליון ל"מ לעומת 280.7 מיליון ל"מ, בהתאם. עודף ההכנסה הרגילה על ההוצאה, בסך 27.2 מיליון ל"מ, יוקדש למימון חלק מהוצאות תקציב תכניות הפיתוח. חלקם של השרותים הסוציאליים בתקציב עלה מ-117 מיליון ל"מ ל-124 מיליון ל"מ ז.א. מ-43.1% ל-44.5% מכלל ההוצאות. ההשוואות מראות את השינויים שחלו עם האיחוד המצרי-סורי.

אומדני ההוצאות הרגילות			
1959/60	1958/59	1957/58	
(במיליוני ל"מ)			
10.7	10.4	8.0	חוב צבורי
—	—	2.1	משרד החוץ
—	—	—	משרד הכלכלה
—	—	1.0	והמסחר
1.9	1.6	—	משרד הכלכלה
4.3	4.4	4.6	משרד האוצר
1.0	7.8	16.3	משרד התעשייה
41.4	39.3	38.6	משרד החינוך
13.5	13.2	12.8	משרד הפנים
10.9	10.1	9.7	משרד הבריאות
—	—	—	משרד לעניינים מקומיים
9.9	10.2	10.0	

לקט כלכלי (אפריל-יוני 1959)

ב-1958 ערך היבוא של מוצרים אחרים, בהשוואה לשנת 1957, ביצוא הצרפתי לאזור חלה בין 1957 ל-1958 עליה בשיעור של 23%.
להלן פרטי סחרה של צרפת עם ארצות המזרח התיכון:

1958	1957			
יצוא ל :	יבוא מ :	יצוא ל :	יבוא מ :	
(במיליוני פונט)				
12.700	7.681	9.774	9.527	תורכיה
6.432	5.586	5.586	8.802	מצרים
1.721	3.528	855	5.099	סודאן
11.986	2.624	11.876	4.387	לבנון
11.986	19.502	7.493	23.751	פרס
1.794	78.182	1.173	77.743	כוויית
2.394	75.642	2.859	42.324	עיראק
				ערב
2.282	39.007	3.027	23.950	הסעודית
5.626	—	5.465	—	סוריה
(MEED, 12.6.1959)				

סחרה של בריטניה עם המזה"ת:

1958	1957	1958	1957	יצוא ל:	יבוא מ:
(במיליוני ליש"ט)					
7.0	11.7	10.5	10.6	תורכיה	
56.3	35.7	38.9	35.9	פרס	
7.5	7.1	13.8	18.1	קפריסין	
1.4	1.8	8.0	5.0	סוריה	
2.3	3.2	10.6	12.8	לבנון	
50.5	12.2	31.6	34.5	עיראק	
0.1	—	7.7	4.9	ירדן	
12.8	11.2	14.4	14.4	ישראל	
7.5	5.6	8.0	7.6	ערב הסעודית	
—	—	—	—	בחרין, קטאר ועומאן	
17.3	18.5	13.7	13.7	כוויית	
132.5	134.3	21.6	28.2	עזן	
7.2	13.5	7.7	8.2	לוב	
1.1	1.4	7.4	6.1	מצרים	
2.0	0.7	13.0	2.3	סודאן	
13.3	13.2	14.8	18.9	ס"ה	
318.8	270.2	221.7	221.2		
(מס' 1, 1959, BNBE)					

BNBE — Economic Bulletin — National Bank of Egypt, Cairo
MEE — Middle East Economist and Financial Survey, New York
MEED — Middle East Economic Digest, London
REC — Review of Economic Conditions — Türkiye İş Bankası, Ankara

כלכלי

נפט: קונגרס הנפט הראשון נערך בקאהיר בין ה-16 ל-23 באפריל. עיקר החלטותיו היו: דרישה להתחלק ברווחי הנפט מהבאר ועד לצרכן, הקמת חברות נפט לאומיות בארצות ייצור הנפט, תיאום מדיניות הנפט, ונוואלה יזמה הפסקת המדיניות של עידוד הייצור ותבעה לצמצם את הייצור על מנת לשפר את רמת המחירים. תכנית הנחת צנור נפט ערבי במחיר של 600 מיליון דולר מכוויית לחוף לבנון הובאה ע"י ערב הסעודית. לבנון הציעה להקציב 5% מרווחי הנפט לבנק ערבי לפיתוח. (מאי 1959, MEE)

עתודות הנפט של המזה"ת נאמדו בתחילת 1959 ב-23,900 מיליון טון, מתוך כלל העתודות העולמיות של 37,000 מיליון טון. בשנת 1958 היו עתודות הנפט של המזה"ת 64.5% מכלל העתודות העולמיות, לעומת 63% ב-1957.
להלן פירוט עתודות הנפט לפי ארצות (במילי-יוני טון):

ארץ	סוף 1957	סוף 1958
כוויית	8,100	8,200
ערב הסעודית	5,935	6,400
איראן	4,295	4,500
עיראק	3,300	3,400
האזור הנייטרלי	710	800
קטאר	200	340
השאר	125	260
	22,665	23,900
(MEED, 10.4.1959)		

סחר צרפת עם המזה"ת: בשנת 1958 חלה עליה בסחרה של צרפת עם המזה"ת. העליה ביבוא של צרפת מהמזה"ת נובעת מחידוש אספקת הנפט לצרפת ע"י ערב הסעודית ועיראק. לעומת זאת ירד

תכניות נפט וכריה	4.2	1.5	2.7	—	המחוז (מודיריה)	1939	1952	1958
שיפור הייצור החקלאי	0.4	2.4	2.0	+	1. גזיה	90	400	600
ובעליה	10.6	11.2	1.2	+	2. מנופיה	100	440	550
תחבורה					3. אסיוט	120	420	540
תכנית החומש					4. מניא	120	320	460
התעשייתית	12.0	45.5	33.5	+	5. קליוביה	120	330	450
השבתת קרקע					6. דקהליה	84	300	400
ומחוז תחריר	3.8	6.8	3.0	+	7. בני סוף	90	250	350
הסכר הגבוה	2.6	13.2	10.6	+	8. בחירה	53	250	350
תכניות בהירה ופיום	0.8	1.2	0.4	+	9. ערביה וכפר שיד	65	270	330
ואדי נטרון	0.2	2.0	1.8	+	10. שריקה	60	260	330
	46.0	98.1	52.1	+	11. ג'רג'א, קנא ואסואן	60	160	250
					12. פיום	45	120	190

כפי שמסתבר מהנ"ל, עיקר הגידול בתקציב הפיתוח נובע מגידול בהקצבות לתכנית החומש התעשייתית וכן ממימוש תכנית הסכר הגבוה. (BNBE, 1959/3)

אמצעי תשלום: במשך שלושת החדשים מאי—יולי 1959 חלה ירידה באמצעי התשלום בסך 19.5 מיליון ל"מ והם הגיעו ל-516 מיליון ל"מ. היקף אמצעי התשלום גבוה ב-29.4 מיליון ל"מ בהשוואה לשנה הקודמת, וגידול זה נובע מעליה באשראי לסקטור הפרטי שגדל בכ-24 מיליון ל"מ. יש לציין שבשנה שהסתיימה ביולי 1959 חלה ירידה של 13.7 מיליון ל"מ בכסף במחזור למרות הגידול הכללי באמצעי התשלום, בעוד שהפקדונות הפרטיים עלו בתקופה זו ב-32.4 מיליון ל"מ. הרי פרטי השינויים (במיליוני ל"מ):

1958	1959	1958	1959	1958	1959
יולי	אפריל	מאי	יוני	יולי	
174.6	179.1	177.8	181.6	188.3	174.6
23.5	23.4	33.7	45.9	21.2	23.5
280.2	275.2	269.6	263.8	247.8	280.2
קלירינג וחשבונות					
אחרים	29.0	43.9	42.3	39.6	32.4
ס"ה	486.3	535.2	523.4	517.3	515.7

(ר' המזה"ח, כרך י', חוברת 3) (BNBE, 1959/3)

רפורמה אנגרארית: הועדה, בראשות סייד מרעה, שר החקלאות והרפורמה האגרארית, החליטה על מכירת 135,000 פדאן מאדמות הממשלה הראויות לעבוד מלבד אדמות בור, לאכרים ועיי רים. התמורה תופיע ב-20 תשלומים שנתיים, בר-בית של 3% ובתוספת תשלום של 15%—10% להוצאות רישום ומינהל.

בתי חרושת שיקנו קרקעות ישלמו במזומן בתוספת 15% להוצאות רישום. (אהראם 1.4.59) להלן נתונים על מחירי האדמה החקלאית במצרים בשנים 1958—1939 (המחירים בל"מ לפדאן):

טון. התצורות המקומית של מוצרי נפט מגיעה ל-4 מיליון טון בשנה.

ייצור הנפט הגלמי במצרים עלה ב-1958 ל-3.2 מיליון טון לעומת 2.3 מיליון טון ב-1957.

(MEED, 12.6.1959)

נמלים: בנמל אלכסנדריה עגנו ב-1958 2,750 אניות, עם מטען של 6.42 מיליון טון לעומת 4.78 מיליון טון ב-1957. התחלקות המטען לפי הלאר מיות היתה כדלקמן:

איטליה	1,005.386
ברז"מ	724.057
ארה"ב	648.712
יוון	473.114
גרמניה המערבית	455.964
מצרים	375.763
יפן	373.296
נורבגיה	350.163
הולנד	294.826
בריטניה	241.589

התנועה ב-1958 חזרה לרמתה הנורמלית לאחר הגיגה שבאה בעקבות משבר סואץ. (אפריל 1959, MEE,

תעלת סואץ: במחצית הראשונה של 1959 חלה עליה נוספת בתנועה בתעלה, בהשוואה לתקופות המקבילות ב-1956 וב-1958, כפי שמראה הלווח הבא:

ינואר—יוני	טונג' (אלפי טון)	תקבולים (אלפי ל"מ)
1956	64.625	17.870
1958	73.698	20.173
1959	81.766	22.202

במחצית 1959 עלה נפח הנפט שהובל צפונה דרך התעלה ב-12% לעומת התקופה המקבילה ב-1958, והגיע ל-49.9 מיליון טון. לעומת זאת הסך חכם המטען היבש ב-21.9 מיליון טון במחצית הראשונה של 1959. כמו בשנים הקודמות התחלק המטען היבש שווה בשווה בין שני הכוונים, והיווה 30% מכלל המטען שהובל דרך התעלה (ר' המזה"ח, כרך י', חוברת 3) (מס' 2, BNBE, 1959)

חברה הולנדית הודיעה ביוני 1959 על כוונתה לחתום חוזה עם רשות תעלת סואץ לשם הרחבת והעמקה של התעלה בין האגמים המרים לבין סר אץ. מרחק של 25 ק"מ. העבודה תעלה כמיליון ליש"ט. (MEED, 26.6.1959)

תיירות: לשכת התיירות הודיעה כי מספר התיירים הגיע בשנת 1958 ל-316,504, מספר המה ווה עליה של 41% לעומת 1957. מספר התיירים האמריקנים עלה ב-50%. מבין התיירים האירופים

לי"מ ושכלל ביח"ר נוסף ליוטה, ביח"ר למלט, ביח"ר לזוכות ומפעלים לקרימיקה, מספרים ובר"גים, עפרונות, רקועי אלומיניום, חמרי בניה ומנועי דיזל. בסוף 1959 עמד להסתיים שלב שלישי שכלל מפעלים של שימורי מזון ושמן צמחי, בתי-חרושת לסקסטילים וכימיקלים ומפעל למכוניות, בעל-כור שר ייצור של 3,500 מכוניות ומשאיות ו-400 אוטובוסים לשנה. השר קבע את ההוצאות ב-31 מילי יון ל"מ. לשנת 1960 נקבעה מטרה עיקרית לסיום שני מפעלים: המתקנים ההידרו-שמליים באסואן וביח"ר לדשנים בסביבות אסואן. בכל המפעלים שיחלו לפעול ב-1960 יוצא 92 מיליון ל"מ ומר-בית סכום זה תוצא על שני המפעלים שהוזכרו. במפעלים שיתסימו ב-1961 וב-1962 יושקעו 70 ו-55 מיליון ל"מ, בהתאמה. היתה זו הפעם הראשונה, במשך שלבי תכנית החומש, שדובר רשמי דן בפרטיה. (MEED, 24.4.1959)

מלט: כושר הייצור של 3 בתח"ר הקיימים במצרים מגיע ל-1,950,000 טונות לשנה. מפעל חדש של החברה הלאומית לייצור מלט מייצר 420,000 טון נוספים. ב-1958 הגיעה התצורות המקומית ל-1,250,000 טון. הייצוא, בעיקר לארצות ערב, הגיע ל-217,900 טון. (BNBE, 1959/2)

פלדה וברזל: תפוקת התנור הגבוה הגיעה בדצמבר 1959 ל-8,664 טון ועלתה ל-11,000 טון לחודש בחדשים הראשונים של 1959. תפוקת מר-טות הפלדה עלתה מ-673 טון לחודש ל-7,953 טון, ופלדה מעורגלת מ-1,312 ל-6,412 טון לחודש. (מס' 2, BNBE, 1959)

מחצבים: ייצור המגנז ב-1958 הגיע ל-112 אלף טון לעומת 85,000 ב-1957. אולם היה עדיין נמוך מהממוצע של השנים 1952/56 שעמד על 217,000 טון. ייצור הפוספטים ירד מ-626,000 ל-558,000 טון בגלל קשיי יצוא. ייצור עפרות ברזל ירד מ-254,000 ב-1957 ל-178,000 טון ב-1958. (מס' 2, BNBE, 1959)

הכשרה מקצועית: 32 טכנאים, מסקטורים תעשייתיים שונים, נשלחו למסקוה לשם הכשרה ולימוד שיטות להעלאת פרויקט הייצור. (אהראם 1.4.1959)

נפט: שלטונות מצרים חתמו על הסכם עם חברות איטלקיות להקמת נמל נפט בסואץ. בסואץ קיימים שני בתי זיקוק: האחד של שדות הנפט האנגלו-מצריים, שכושר תפוקתו 2 מיליון טון בשנה השני ממשלתי שכושר תפוקתו 1.3 מיליון טון בשנה (ושירותו 1.8 מיליון טון בשנה). מפעל שלישי באלכסנדריה הוא בעל כושר תפוקה של 200,000 טון בשנה, והוא יורחב עד 500,000

למצרים תפסו הגרמנים את המקום הראשון ואילו מבין הערבים תפסו הסעודים את המקום הראשון. לשכת התיירות העריכה את ההכנסות מענף זה ב־15,560,000 ל"מ. (אהראם הכלכלי, אוגוסט 1959)

פיחות: השלטונות המצריים נקטו צעד חדש לקראת פיחות בפועל עלידי כך שהעלו את הפרמיה שעל היבואנים לשלם תמורת קניית מטבע זר, מ־17.6% ל־27.5%. בכך מגיע שער החליפין של הל"מ ל־2.25 דולר בקירוב, לעומת השער הרשמי של 2.87 דולר. (יוני 1959, MEE)

סחר חוץ: הגרעון המסחרי של מצרים בשנת 1958 הסתכם ב־74 מיליון ל"מ לעומת 11 מיליון ל"מ בשנה שקדמה לה. בשנת 1958 הגיע ערך היבוא ל־238.2 מיליון ל"מ והיצוא ל־163.8 מיליון ל"מ.

להלן רשימת מוצרי היבוא העיקריים ב־1958 (במיליון ל"מ):

מוצרי נפט	19.0
חטה	17.6
דשנים	15.3
מוצרי ברזל ופלדה	13.2
שמן גלמי	11.9

ואלה הם מוצרי היצוא העיקריים ב־1958 (במיליון ל"מ):

כותנה: גלמית	109.9
כותנה: חוטים	7.1
מוצרי כותנה	4.5
אורז	13.5

להלן החלוקה הגיאוגרפית העיקרית של סחר החוץ המצרי ב־1958.

יבוא	יצוא	מאזן
מיליוני %	מיליוני %	מיליוני
ל"מ	ל"מ	ל"מ
ארצות ערב	10.3	4.3
מזרח־אירופה	79.5	33.4
מערב־אירופה	98.7	41.4
ארצ"ב	17.7	7.4
סין	8.7	3.9
יפן	3.7	1.6
הודו	9.0	3.8
אחרים	10.6	4.4
ס"ה	238.2	100
	163.8	100
	74.4	—

(מס' 2, 1959, BNBE)

מאזן התשלומים: אומדן מאזן התשלומים לשנת 1958:

עסקות שוטפות:	1956	1957	1958
הכנסות:			
תקבולי יצוא	129.9	166.0	161.0
סחר טרנזיט	2.6	1.0	2.1
ביטוח	0.4	0.1	0.2
ספנות	8.7	7.4	8.7
הכנסות מתעלת סואץ	29.3	24.3	43.0
רביית ההכנסות שונות	5.6	4.8	5.0
נסיעות והחזקה	1.9	1.4	0.7
הכנסות אחרות	40.4	32.2	29.5
ס"ה	218.8	237.2	250.2

הוצאות:	1956	1957	1958
תשלום עבור יבוא	192.3	217.5	214.0
סחר טרנזיט	3.7	1.1	1.5
סרטים	0.3	0.2	0.5
תשלומים מסחריים אחרים	2.9	2.7	2.9
ביטוח	0.6	0.3	0.3
רביית הוצאות שונות	10.7	2.9	2.2
נסיעות	6.1	7.7	3.9
החזקה	1.9	1.2	1.1
הוצאות ממשלתיות	12.9	16.9	21.7
הוצאות אחרות	11.6	8.8	14.5
ס"ה	251.8	268.4	270.3

גרעון במאזן השוטף

ה ש ב ון ה ון:	1956	1957	1958
תקבולים	3.5	1.3	3.4
תשלומים	3.2	2.5	1.9
נטו	+0.3	-1.2	+1.5
מענקים	+1.7	+1.1	—
גרעון כולל	-31.0	-31.3	-18.6

הגרעון הנ"ל התכסה ע"י מלוות ותקבולים אחרים מחו"ל. (מס' 3, 1959, BNBE)

הסכם מסחרי עם איטליה: ב־29 באפריל נחתם הסכם מסחרי עם איטליה במגמה לסגור את הפער בחילופי הסחר ללא הקטנת היבוא המצרי. המאזן המסחרי בין שתי המדינות היה כמה שנים לזכות איטליה. בשנת 1958 חלה הרעה ניכרת במאזן המסחרי: במשך 6 החודשים הראשונים הגיע ערך היבוא מאיטליה ל־15.5 מיליון ל"מ (2 מיליון ל"מ יותר מאשר בכל שנת 1957) בעוד שהיצוא לארץ זו הגיע ל־2.4 מיליון ל"מ בלבד, והפער במאזן המסחרי בסוף 1958 הסתכם ב־18 מיליון ל"מ. הסיבה לגרעון הגדול והולך הוא הקטנת שוק הכותנה. נודע גם ששווייץ איטלקיים קונים כותנה מצרית בשוקי אירופה בתנאים נוחים

יותר מאשר במצרים עצמה. לפי ההסכם יעודדו את הטווים האיטלקיים לקנות במצרים עצמה. (MEED, 8.5.1959)

סוריה

תקציב: התקציב הרגיל ל־1959/60 מגיע ל־493.4 מיליון ל"מ לעומת 461.8 מיליון ל"מ בשנה הקודמת. תקציב הפיתוח הגיע ל־185.5 מיליון ל"מ שהם 104.7 מיליון ל"מ יותר מאשר בשנה הקודמת.

חלק השרותים הסוציאליים בתקציב עלה מ־24.9% ל־28.5% מכלל ההוצאות.

אומדני ההכנסות בתקציב הרגיל הם כדלהלן (במיליון ל"מ):

% 1959/60	% 1958/59	
19.3	95.1	מסים ישירים
42.6	210.3	מסים עקיפים ומכס
7.7	38.6	אגרות רישום
0.6	3.2	רכוש מדינה
0.4	2.2	הכנסה להורדת הוצאות
3.9	19.0	הכנסה מייוחדת
—	—	השתתפות החבל הדרומי
25.5	125.6	מקורות אחרים
100.0	493.4	
100.0	461.8	

אומדני ההוצאות בתקציב הפיתוח הכלכלי הם כדלהלן (במיליון ל"מ):

% 1959/60	% 1958/59	
32.5	60.3	משרד התעשייה ותכנית
14.8	27.5	5 השנים
6.9	12.8	משרד התחבורה
42.5	78.8	משרד לעניינים
3.3	6.1	מקומיים וכפריים
100.0	185.5	מפעלים גדולים
100.0	80.8	סעיפים אחרים

חקלאות: בשנת 1958 חלה ירידה ניכרת ביבול החקלאי, ביחוד בייצור חיטה ושעורה, כפי שמראה הלוח הבא (באלפי טון):

1958	1957	
562	1,354	חיטה
228	721	שעורה
72	154	קטניות

גידולי חורף:

1958	1957	
562	1,354	חיטה
228	721	שעורה
72	154	קטניות

גידולי קיץ:

50	52	דורה
10	15	תירס
1	2	אורז
93	107	כותנה
200	241	ענבים
65	39	זיתים
49	51	תאנים
29	24	משמש

(מס' 1, 1959, BNBE)

תעשייה: תכנית פיתוח התעשייה: התכניות העיקריות במסגרת תכנית החומש לפיתוח התעשייה הותוו באפריל 1959 כדלקמן:

הקמת בית־זיקוק באזור הנפט החדש בקרצ'וק; הנחת צינור לחלב־טרטור ודמשק; הקמת 4 מפעלי טווית כותנה חדשים (שנים בחומץ ושנים בחמת) בעלי 12,000 נולים כל אחד. הוקם כבר מפעל לאריגי צמר בהשקעה של 5 מיליון ל"מ. מפעלים מתוכננים אחרים הם בתי־חרושת לשטיחים, לשרשראות פלדה, למצברי חשמל, למקלטי רדיו ולשמורי ירקות ופירות.

ההשקעה הכוללת בתכנית החומש לתיעוש נא־מדת ב־560 מיליון ל"מ. (אפריל 1959, MEE)

ניר: בדמשק הוחלט להקים מפעל ניר שההשקעה בו תגיע ל־31 מיליון ל"מ. הייצור המתוכנן יגיע ל־25,000 טון — היקף שישיא עודף ליצוא. (אפריל 1959, MEE)

בית־זיקוק: בית הזיקוק, שנבנה ע"י חברת צ'כית בחומץ, החל לפעול ביוני 1959 בכושר של מיליון טון לשנה, בעוד שהתצרוכת המקומית היא 750,000 טון לשנה. מאגרי־נפט בכושר קיבול של 200,000 טון נבנים בכל חלקי הארץ. לפי הסכם שנחתם במאי 1959, תספק חברת הנפט העיראקית 200,000 טון נפט גלמי לשנה לבית הזיקוק וכמות זו תתחזר לחברה ע"י הצנור. בשלב מאוחר יותר יוספק נפט גלמי משדה קרצ'וק בצפון־מזרח סוריה. הוחלט להניח 2 צנורות להספקת נפט מבית הזיקוק לחוף הים התיכון. (MEED, 5.6.1959)

סחר חוץ: בחמשת החודשים הראשונים של 1959 הסתכם היבוא של סוריה ב־271.7 מיליון ל"מ והיצוא ב־152.4 מיליון ל"מ. הגרעון היה 119.3 מיליון ל"מ. מוצרי היבוא העיקריים היו דלק ושמן (26.6 מיליון ל"מ); מתכות ומוצריהן (41.7 מיליון ל"מ); מוצרי טקסטיל (45.5 מיליון ל"מ); ירקות ורעיי שמן (38.9 מיליון ל"מ); משקאות וטבק (20.6 מיליון ל"מ). מוצרי היצוא העיקריים היו כותנה (80.8 מיליון ל"מ); טקסטיל

טילים (24.6 מיליון ל"ט); ירקות ופירות (9.7 מיליון ל"ט) ובעלי-חיים ומוצרי חלב (8.9 מיליון ל"ט).

החלוקה הגיאוגרפית של סחר החוץ הסורי, ינואר-מאי 1959 (במיליוני ל"ט):

מאזן	יבוא	יצוא
ארצות ערב	34.6	47.1
הממלכה המאוחדת	24.1	8.3
ארה"ב	21.1	11.0
מזרח-אירופה	37.1	22.8
מערב-אירופה	108.4	33.8
יפן	8.5	12.5
סין	3.4	0.4
ארצות אחרות	34.5	16.5

הלוח הנ"ל מראה שמערב-אירופה סיפקה לסוריה 40% מיבואה, אך קנתה רק 22% מיצואה. (מס' 2, 1959, BNBE)

סודאן

תקציב: בתקציב לשנת 1958/59 מסתכמות ההכנסות ב-39 מיליון ל"ט וההוצאה ב-45.6 מיל-יון ל"ט. (מס' 3, 1959, BNBE)

פיתוח: מתוך 312 התכניות שבמסגרת תכנית הפיתוח ל-56—1951 הושלמו בסוף יוני 1958 293. ההקצבה לפיתוח לשנת 1958/59 הסתכמה ב-16.3 מיליון ל"ט מתוכם 5.6 מיליון ל"ט למפעל מנאגיל. (מס' 3, 1959, BNBE)

כותנה: יבול הכותנה לעונת 1958/59 נאמד ב-2,839,000 קנטאר. היבול הממוצע לפדאן היה 3.33 קנטאר. בעונה זו עובד לראשונה אזור מנאגיל וכך עלה שטח הכותנה ל-853,722 פדאן לעומת 701,389 בעונה הקודמת. (1959, 24.4, MEED)

סיוע חוץ: סודאן הגישה בקשה לסיוע מהבנק העולמי, בסכום של 51 מיליון ל"ט. 35 מיליון ל"ט יושקעו בסכר רוזירס ו-16 מיליון ל"ט בשל-בים השלישי והרביעי של מפעל מנאגיל. (1959, 29.5, MEED)

סחר חוץ: סחר החוץ של סודאן בשנת 1958 הסתכם בגרעון של 20,647,218 לירות סודאניות. סכום הגבוה ב-3 מיליון מהגרעון במאזן המסחרי בשנת 1957. ערך היבוא היה 63.3 מיליון לירות סודאניות. בדיוק כמו בשנה שקדמה, ואילו ערך היצוא ירד מ-45.5 מיליון בשנת 1957 ל-42.6 מיל-יון ל"ט בשנת 1958.

בהרכב היבוא חל שנוי בשנת 1958 לעומת 1957, שהתבטא בירידה ביבוא מוצרי-התצרוכת ובעליה ביבוא מוצרי-השקעה. מוצר היצוא העיקרי

הוא כותנה גלמית שערכו היה 23.5 מיליון לירות סודאניות ב-1958 לעומת 21.1 מיליון ב-1957. בריטניה סיפקה לסודאן בשנת 1958 מוצרי יבוא בסך 20.3 מיליון לירות סודאניות וקנתה מסודאן בסך 13 מיליון. (1959, 17.4, MEED)

לוב

נפט: חברות נפט אמריקניות גילו במחצית הראשונה של 1959 נפט בשטח הזכיון שלהן המשי-תרע על 29,116 קמ"ר בטריפוליטניה. 4 אזורים נפט נמצאו במרחק לא רב ביותר מהים התיכון. בצלצ'ון, השוכנת 180 קמ"ר דרומה לבנגאזי, הפיקה באר נסיונית 17,500 חביות ליום. (1959, 12, 19.6, MEED)

סיוע חוץ — ארה"ב: הקרן להלוואות פיי-תוח אישרה מלווה של 5 מיליון דולר ללוב לשם התקנת מפעל חשמל בטריפולי. (יולי-אוגוסט 1959, MEE)

ירדן

פיתוח: ממשלת ירדן עיבדה תכנית עשר ש-נים על בסיס המלצות משלחת הבנק הבינלאומי משנת 1956. ההוצאה המשוערת היא 110 מיליון דינאר (308 מיליון דולר) שחלקה הגדול ימומן ע"י עזרה של ארה"ב. התכניות החקלאיות מהוות את עיקר התכנית והן כוללות הקמת תעלת הג'וז המזרחי להשקאת 12,000 הקטאר, תכניות מים קטנות שונות, הרחבת גידולי מספוא ותכניות להרחבת ייצור פרי וזיתים.

ועדת הפיתוח החליטה להקים בנק חקלאי בעל הון של 7 מיליון דינאר. (דצמבר 1959, MEE)

תחבורה: דרך המדבר עמאן-מען-עקבה חושלם בעזרת מלווה בריטי של 500,000 ליש"ט. חברה אמריקאית תשפר את הדרכים מירושלים לים המלח ומירושלים לבית לחם. (דצמבר 1959, MEE)

חיפוש נפט: חברה פיליפס לנפט מסרה כי הפסיקה את העבודה בבאר הנסיונות בסוילה, מערב לעמאן. כל החפשים עד כה לא נתנו תוצאות חיוביות. הצידוד הועבר לג'ור, צפונה לים המלח. (1959, 22.5, MEED)

עיראק

תקציב: תקציב ההוצאות לשנת 1959/60 הסתכם ב-107.9 מיליון דינאר ותקציב ההכנסות ב-95.3 מיליון דינאר. הגרעון ימומן ע"י מיסוי מוגבר על רכוש, הכנסה וירושה, ע"י מערכת גביה חמורה יותר וע"י הקצאה גדולה יותר לתקציב הרגיל

מהכנסות הנפט. בעוד שבשנים קודמות הוקצו 30% בלבד מהכנסות הנפט לתקציב הרגיל ו-70% לתקציב הפיתוח, הרי בשנת התקציב 1959/60 מתחל-קות הכנסות הנפט שווה בשווה בין שני התקציבים.

מתקציב ההוצאות יוקדשו 33% להגנה, 16.2% לחינוך ו-6.8% לבריאות. (1959, 1.5, MEED)

מדיניות כלכלית: למרות שעדיין לא עובדה תכנית תעשייתית, מסר שר הכלכלה של עיראק שבעת הממשלה להמשיך בתכניות פיתוח של תעשייה כבדה וקלה, כאחת. מיולי 1958 ועד מאי 1959 הוצאו רשיונות להקמת 25 מפעלים. מפעלים כבדים שונים נכללים בהסכם העיראקי-רוסי. הממשלה מעודדת בעיקר מפעלים של תעשייה קלה על בסיס מקורות מקומיים. להון מקומי ניתנו כל החקלות בצורת מכסי מגן, עזרה טכנית והלוואות. (1959, 22.5, MEED)

פיתוח: סכר "דוכאן" ייחנך ב-14.7, וכבר הוחל בהזרמת מים מנהר אדזאב. הסכר עלה ביותר מ-13 מיליון דינאר. (חיות 1959, 4.4)

מועצת הפיתוח הקציבה 11 מיליון דינאר ל-בניית שדה תעופה חדש באבו-רג'ייב שיקושר בכביש מיוחד לבגדאד. (רדיו בגדאד 20.4.1959)

בנק לתעשייה: ועדת הפיתוח הקציבה מיל-יון דינאר נוספים להון הבנק התעשייתי שעמד על 10 מיליון דינאר. הבנק מעודד מספר תכניות של תעשייה קלה בשיתוף עם הון פרטי. (1959, 22.5, MEED)

חקלאות: ב-1.4 ירה קאסם את אבן-הפינה לכפר לדוגמא ב"לטיפיה" שליד בגדאד. הוא אמר שכפר זה הוא אחד מאלפי כפרים דומים שייבנו בעיראק. לפי תכנית הכפר ייבנו שם 100 יחידות דיור, בית-ספר, שוק, בית חולים, מרכז בריאותי ובארות. (חיות 1959, 2.4)

ב-15.4 פתח קאסם את "ועידת האיגודים החקלאיים" והכריז על תמיכתו בפלאחים. כן דיבר בועידה כאום פרושה בשם ההוועדה המיידית של התאחדות איגודי הפלאחים. (חיות 1959, 16.4)

אוסר חוק הקמת התאחדות כללית של איגודי החקלאים בבגדאד. החוק אוסר קיום יותר מהתאחדות כללית אחת. (רדיו בגדאד 11.5.1959)

נפט: הכנסות הנפט של עיראק בשנת 1958 הגיעו ל-232 מיליון דולאר. (אפריל 1959, MEED)

סיוע חוץ — רוסיה: (ר' המזה"ח כרך י, חוברת ג).

במסגרת המלווה של 500 מיליון רובל שהעני-קה ברה"מ לעיראק, תוכננו המפעלים הבאים:

1. מפעל פלדה בעל כושר ייצור של 60,000 טון לשנה, שיוכפל אם יוכתרו בהצלחה החיפוש אחר

עפרות ברזל; 2. מפעל לייצור מכונות וציוד לחק-לאות; 3. תחנת רדיו עם 4 משדרים; 4. מפעל לדשנים כימיים; 5. מפעל כימי לייצור 65,000 טון גפרית ו-110,000 טון חומצה; 6. ביח"ר לפניצ-לין; 7. מפעל למכשירים חשמליים; 8. מפעל לייצור 15 מיליון נורות חשמליות לשנה; 9. מפעל לתעשייה קלה; 10. מפעל למוצרי הלבשה; 11. מפעל לארגי צמר; 12. מפעל לבדי כותנה; 13. מחקרים טופוגרפיים; 14. מפעל נסיוני לסלק סוכר; 15. מפעל זכוכית; 16. תחנה מרכזית לטרק-טורים; 17. מפעל לייצור 3 מיליון בקבוקי זכוכית לשנה. תכניות אחרות בעזרה רוסית הן בניית מסי לות ברזל, תובלה בנהרות, וכו'. (מאי 1959, MEE)

גוש השטרלינג: ב-23 ביוני עזבה עיראק את גוש השטרלינג. יתרות השטרלינג של עיראק הגיעו ב-31.559 98.3 מיליון ליש"ט, ונוסף על כך, 14.4 מיליון ליש"ט בבנקים המסחריים בבגדאד. ע"י הפרישה הפכו היתרות לחשבונות חיצור-ניים הניתנים להמרה. (1959, 26.6, MEED)

הסכם מסחרי עם הודו: הסכם מסחרי בין עיראק להודו אושר ב-18 במאי 1959, למשך שנה. בתשעת החודשים הראשונים של 1958 ייבאה עיראק מהודו סחורות בשווי 1,067,000 דינאר וייצ-אה להודו בשווי 212,000 דינאר.

יצוא תמרים לגוש המזרחי: סגן מנהל אגודת התמרים, עבד אל-לטיף אש-שוואף הודיע כי לסין העממית נשלחו 30 אלף טון תמרים וכן עוד 30 אלף טון מהסוג "זהדי אל-פראת" לתעשייה ולמספוא. עיסקה זו נקראה ע"י הסינים עיסקת-הירדות.

לגרמניה הדמוקרטית נשלחו 340 טון תמרים למאכל וכן קנתה גרמניה המערבית 10 אלפים טון מהסוג "זהדי אל-פראת" לתעשייה, בהתאם להסכם מ-11.5. לצ'כיה נשלחו 2,250 טון מהסוג "זהדי" למטרת תעשייתיות. לפולין נשלחו 100 טון למאכל. כל ליגוסלאביה נשלחו 571 טון למאכל. להונ-גריה נשלחו 60 טון למאכל.

אש-שוואף אמר כי היצוא בשנה שלפני ההפיכה היה 195,555 טון. בשנה זו, היינו עד 20,658 הגיע הייצוא ל-256,717 טון ועוד 35,000 טון נמכרו ועומדים לייצא. סה"כ הוא 291,717 טון. יצויין שהעונה תיגמר ב-15.8 ולכן יש לצפות לייצוא של עוד כמה אלפי טונות. (את"ח-יורה 25.6.1959)

לבנון

המשבר המדיני וכלכלת לבנון: (ר' המזה"ח כרך י, חוברת 3).

אינדקס-טורים כלכליים לגבי שנת 1958 מראים

העיקרי בין לבנון לקע"ם נבע מההגבלות על סחר הטרוניט שהגביל את המעבר דרך לבנון לא רק לגבי סחר עם סוריה כי אם גם עם ירדן ועיראק. כן נבע הסכסוך מהכוונה גוברת והולכת של סחר החוץ הסורי לנמל לטקיה במקום לביירות וענין מעמדן של חברות לבנוניות בשני אזורים קע"ם.

גילוייהדעת מה-7 ביוני קובע ששני הצדדים יכבדו את ההסכם בין לבנון לסוריה בנוגע להטיל יצוא ולתעריפי מינימום אחידים. משמעות הדבר היא ששלטונות סוריה הסכימו לא להטיל הגבלות חדשות על דרך הסחר הלבנונית, אך התקנות בדבר השמוש בנמל לטקיה בשביל סחר החוץ הסורי נשארו בתקפן. לסוחרים סוריים יורשה להשתמש באזור החפשי של ביירות. האגרות המוטלות בסוריה על תנועת נוסעים ומכוניות פרטיות ללבנון תופחתנה עד לחצי. הסוכנויות הלבנוניות בסוריה תמשכנה בפעילותן חמש שנים נוספות, שלאחריהן הן צריכות לעבור לידי נתונים של קע"ם. חברות ופרטים לבנוניים במצרים ימשיכו להעביר את רווחיהם והכנסתם ללבנון. (MEED, 2.6.59)

סיוע חוץ — ארה"ב: הסיוע של ארה"ב ללבנון בשנת 1958 הסתכם ב-15 מיליון דולר: 12.5 מיליון דולר סיוע ישיר ו-2.5 מיליון דולר במסגרת דוקטינת איזנהאור. (MEED, 29.5.1959)

ערב הסעודית

פיתוח: תכניות הפיתוח כוללות את שיפור נמל דמאן ושדה התעופה בדהראן, נוסף לתכניות סלילת כבישים. לשם ביצוע התכניות מקבלת ערב הסעודית עזרה טכנית מארה"ב וכן מלווה של 10 מיליון דולר מהבנק ליבוא ויצוא. (BNBE, 1959/3)

נפט: ממשלת ערב הסעודית קיבלה בשנת 1958 הכנסות נפט ישירות מערמקן בסך 300 מיליון דולאר, עבור תפוקה של 49.3 מיליון טון. (BNBE, 1959/3)

שער החליפין: השער הרשמי של הריאל הוא 3/16% ריאל לדולר. הסוכנות המונטרית מספקת לשוק מטבע זר בשער זה לשם מימון יבוא סחורות חיוניות, תשלום שכר לזרים בשרות הממשלתי ולשם העברת כספים במסגרת התקציב. בשוק החופשי הורד שער החליפין ב-22 ליולי 1959 מ-5/0 1/2 ריאל ל-4/16 1/2 ריאל לדולאר. (BNBE, 1959/3 מס')

סחר חוץ: הנפט הנו כמובן מוצר היצוא העיקרי. מלבד נפט מיצאת ערב הסעודית תמרים, עורות וקפה. היבוא מרכב ממזון, דגנים, סוכר, רפואות, מכוניות, חמרי בנין, מכונות וטקסטילים.

כי השפעת המשבר על הכלכלה הלבנונית לא היתה חמורה כפי שחשבו תחילה. הגרעון במאזן המס-חרי, אם כי היה עדיין ניכר, פחת. נוצר עודף קטן בתקציב, אמנם ע"י עזרה אמריקנית. התנועה בנמל ביירות הגיעה ל-1,428,077 טון ב-1958 לעומת 2,018,179 ב-1957. ההכנסות ממכס הגיעו ל-65.7 מיליון ל"ל ב-1958 לעומת 78.8 מיליון ל"ל ב-1957. נזקים חמורים יותר נגרמו לסחר הטרוניט שנפחו ירד מ-587,000 טון ב-1957 ל-329,000 ב-1958. לעומת זאת ירדה התנועה האזרחית רק במעט, מ-514,651 נוסע ב-1957 ל-462,231 ב-1958. השטח בבניה הגיע ב-1958 ל-388,000 מ"ר לעומת 431,300 מ"ר ב-1957. ירידה זו קטנה יותר מזו שהיתה ב-1957 לעומת 1956.

הכסף במחזור הגיע ל-356 מיליון ל"ל בדצמבר בר 1957 (כסוי זהב 87%) ול-399 מיליון ל"ל בדצמבר 1958 (כסוי זהב 77%). אינדקס יוקר המחיה בביירות עלה אך מעט מ-477 נקודות בדצמבר 1957 ל-496 לאחר שנה, עליה של 4% לעומת עליה של 8% בשנה שקדמה.

בתחילת 1959 החל מצב העסקים להשתפר אם כי עדיין רמת הפעילות הכלכלית היתה נמוכה מזו שלפני המשבר. (אפריל 1959, MEE)

תקציב: התקציב לשנת 1959 מתאון בסכום של 206 מיליון ל"ל, סכום הגבוה ב-12 מיליון ל"ל מתקציב 1958. סעיפי ההוצאה העיקריים הם הגנה — 43.9 מיליון ל"ל, חינוך — 30.9 מיליון, עבודות צבוריות — 28.1 מיליון, משרד הפנים — 23.7 מיליון ולהחזרת חובות — 15.2 מיליון ל"ל. ההכנסות מתממנות ע"י מסוי עקיף בסכום של 104.7 מיליון ל"ל, מסוי ישיר 55.3 מיליון ל"ל ומקורות הכנסה אחרים, בעיקר דמי מעבר לנפט. (MEED, 29.5.1959)

הסכם עם חברת הנפט העיראקית: (ר' המזה"ח כרך י', חוברת 4). ב-3 ביוני 1959 התפרסם גלוי דעת בדבר הסכם בין לבנון לחברת הנפט העיראקית שבא להגדיל באופן ניכר את התקבולים עבור נפט הנשאב דרך הצנורות העוברים בתוך לבנון. הסכום שיתקבל עבור בית הזקוק בטריפולי ועבור מעבר של 7 1/2 מיליון טון, הוא 1,235,000 ליש"ט, שהם 11 מיליון ל"ל, לעומת 3.25 מיליון ל"ל ששולמו קודם לכן. כן הסכימה החברה לשלם 5.8 מיליון ליש"ט לספק התביעות הקודמות מאז 1952. כן מבטיח ההסכם ש-20% ממוצרי בית הזקוק בטריפולי ינתנו למשווקים לבנוניים. (MEED, 5.6.1959)

הסכם כדבני עם קע"ם: ב-7 ביוני 1959 נחתם בקאהיר הסכם שבא ליישב כמה מן הבעיות שביחסים עם קע"ם, ביחוד עם סוריה. הסכסוך

8. בעלות על מגורים 487.7 539.4
9. שירותים ממשלתיים 1,379.2 1,355.3
10. הכנסה מקומית (1 עד 9) 14,020.2 15,530.3
11. הכנסה משאר העולם — 31.7 — 35.1

12. הכנסה לאומית (במחירי גורמי הייצור) 13,988.5 15,495.2
13. מסי עקיפין 1,450.6 1,606.9
14. תוצר לאומי נקי (במחירי השוק) (12+13) 15,439.1 17,201.1
15. פחת 628.2 680.5
16. תוצר לאומי גלמי (במחירי השוק) (14+15) 16,067.3 17,782.6
17. תוצר לאומי גלמי (מחירי גורמי הייצור) (12+15) 14,616.7 16,175.7 (ינואר-פברואר 1960, REC)

מחירים: להלן נתונים על תנועת המחירים לצרכן באנקרה ובאיסטנבול, ברבע השני של שנת 1959, לעומת התקופה המקבילה בשנת 1958.

אינדקס יוקר המחיה (1953 = 100)

אנקרה	איסטנבול
1958	1959
160	207
161	207
165	215

(ינואר-פברואר 1960, REC)

אשראי: בבנק לפיתוח תעשייתי, שנוסד ב-1950 במטרה לעודד את התעשייה הפרטית, העניק בשנים 1950-1958 אשראי בסכום של 256.4 מיליון ל"ל.

מקורותיו של האשראי היו כדלקמן: (במיליוני ל"ל)

קרן הסקטור הפרטי של תכנית מרשל	מלוות הבנק הבין-לאומי	מקורות עצמיים של הבנק	קרן מלווה הפיתוח
121.4	66.2	39.3	29.5
256.4	ס"ה		

אשראי זה התחלק כדלקמן (במיליוני ל"ל):

קבוצת תעשייה	מספר	סכום
טקסטיל	58	63.3
קרימיקה, חרס וחוכית	39	54.8
תנורי התוך במכוניות	15	35.6
מזון	60	34.3

הספקים העיקריים הם ארה"ב, בריטניה, מערב גרמניה ויפן. בשנת 1958 חלה עליה גדולה ביבוא מיפן. בשנת 1958 עלה היצוא לארה"ב, הודו ואוסטרליה וירד היצוא לכל יתר הארצות.

סחר החוץ הסעודי, 1958-1953 (במיליוני דולר)

1958	1957	1956	1955	1954	1953
860	850	840	811	800	710
280	280	270	265	186	220

יצוא
יבוא
(BNBE, 1959/3)

כוחית

פיתוח: ממשלת כוחית החליטה לבנות מלון ממשלתי בסך 4 מיליון דולר. כן החליטה לבנות שדה תעופה בסך 15 מיליון דולר ובניין צבור בסך 6 מיליון דולר. כן מתכננת הממשלה מתקן התפלת מים שקיבולתו מיליון גלון ליום בסלמיה, מפעלי התפלה אחרים, מערכת ביוב, רשת חלוקת מים ומתקני תאורה. (אוקטובר 1959, MEE)

נפט: ב-18 במאי 1959 הושלמו הניסויים המוצלחים בבאר מונגיש, 21 מילין מערבה לשדה בורגן. (MEED, 29.5.1959)

חברת מיכליות: בטוקיו הושלמה המיכלית הראשונה בבעלות כוחיתית. בו בזמן נוהל מ"מ לבניית מיכלית שניה בקיבולת של 46,000 טון עבור חברת מיכליות הנפט של כוחית. (MEED, 29.5.1959)

תימן

שתוף כלכלי עם קע"ם: בתחילת יוני 1959 הגיעה לתימן משלחת של קע"ם לשם הפעלת החברה החקלאית שנוסדה באפריל. (MEED, 12.6.59)

תורכיה

הכנסה לאומית: (במיליוני ל"ל, במחירי גורמי הייצור של 1948):

1958	1957
7,296.1	6,248.3
1,709.0	1,631.9
947.5	863.8
1,541.8	1,350.6
1,068.1	1,025.6
683.1	340.3
690.0	692.8

1. חקלאות, יעור ודיג
2. תעשייה
3. בנייה
4. מסחר
5. הובלה ותחבורה
6. מוסדות פיננסיים
7. מקצועות פרטיים ושירותים

פרס

הכנסה לאומית: ההכנסה הלאומית בפרס לשנת 1957/58 נאמדה ב־2,405 מיליון דולר. האוכ' לוסייה היתה 19,723,000 ב־1958. ההכנסה לנפש היתה, אם כן, 122 דולר, סכום המהווה עליה קלה לעומת זה של השנה שקדמה לה. (אוקטובר 1959, MEE)

נפט: תפוקת נפט גלמי בדרום פרס הגיעה בחודש מאי 1959 לשיא של 4.0 מיליון טון. בחד־שים ינואר־מאי 1959 היתה התפוקה תפוקת־שיא של 17.9 מיליון טון. הויקוק במאי 1959 הגיע ל־1.3 מיליון טון.

נמסר כי מתכוונים לפתוח שדות נפט נוספים. בין המועמדים לחיפוש נפט בפרס נמצאות חברות צרפתיות ואף ממשלת צרפת עצמה; בין השאר הוקם בפרס מכון נפט חדש בהשתתפות צרפתית. (MEED, 19.6.59)

סיוע חוץ: ב־29.5.59 אישר הבנק העולמי מלווה בסך של 72 מיליון דולר לפרס לשם מימון סלילה ושיפור של הכבישים במסגרת תכנית הפיתוח השנייה לשבע שנים. זהו המלווה השני שהבנק העולמי נתן לפרס. הראשון ניתן לה בשנת 1957 והוא הסתכם ב־75 מיליון דולר.

(MEED, 5.6.1959)

סיוע חוץ — גרמניה: שר הכלכלה של גרמניה המערבית הודיע עם סיום ביקורו בפרס, ב־3 במאי 1959, שהבטיח לממשלה הפרסית עזרה בקנה־מידה גדול לשם פיתוח התעשייה. ההשקעה המערב־גרמנית תובטח בעיקר למפעל הנחת צינור אהואז—עבדאן, בסכום של 500 מיליון מרק וכן לעבודות הפלדה באזנה שהוזמנו מחברת Demag Krupp ב־1957.

(יוני 1959, MEE)

יוסף גבאי

יבוא

ינואר־יוני 1959 ינואר־יוני 1958

מכונות	113.6	129.5
ברזל ופלדה	67.2	40.7
אמצעי תובלה	53.5	36.9
מוצרי נפט	63.2	63.0
טקסטיילים		
וחוטים	36.0	46.6
הימיקאליים		
וצבעים	57.7	47.6
אחר	171.9	158.9
ס"ה	563.1	523.2

החלוקה הגיאוגרפית של המסחר היתה כדלקמן:

יבוא	יבוא	יבוא	יבוא
ינואר־יוני 1959	ינואר־יוני 1958	ינואר־יוני 1959	ינואר־יוני 1958
גרמניה	104.7	48.7	103.7
המערבית	37.6	16.4	63.6
הממלכה	107.4	99.9	100.3
ארה"ב	42.3	11.1	48.1
איטליה	25.7	17.4	24.8
צרפת	7.1	2.1	12.9
בלגיה	192.2	174.4	209.7
שאר	517.0	370.0	563.1
ס"ה	517.0	370.0	563.1

באמצע מאי 1959 חלה ליברליזציה ביבוא לתור־כיה, כאשר הוכרז שיתאפשר ייבואן של 169 סוגי סחורות ללא רשיון מוקדם (רוב הסחורות האלה הן חלקי חילוף או חלקי מכונות).

(MEED, 12.6.59)

מיליון דולר	מיליון דולר	מיליון דולר	מיליון דולר	מיליון דולר
1958	1957	1956	1955	1954
182.46	1,399,445	7,669,676	50,848	1958
161.28	1,119,315	6,940,309	49,248	1957
שנוי				
+13	+25	+11	+3	באחוזים

להלן התחלקות שטח הבנייה לפי ענפים (באלפי מ"ר):

ענף	1958	1957	שנוי באחוזים
בתים פרטיים	3,742.9	3,819.5	+6
בתי דירות	2,143.0	1,540.3	+39
בנינים מסחריים	916.9	991.2	-8
בניני תעשייה	417.4	442.1	-6
בניני תרבות,			
תברואה וחברה	120.5	124.9	-4
אחרים	328.8	322.1	+2
ספסמבר—אוקטובר 1959 (REC)			

להלן נתונים על התפתחות סלילת כבישים:

סוג הכבישים (ק"מ)	1948	1955	1958
כבישים סלולים	930	2,556	4,911
דרכים טובות	8,163	16,302	16,694
דרכים גרועות	5,868	951	454
דרכים פרימיטיביות	7,865	4,744	2,741
ס"ה	22,826	24,553	24,800
ספסמבר—אוקטובר 1959 (REC)			

סחר חוץ: להלן נתונים על סחר החוץ במחצית הראשונה של 1959 (במיליוני ל"ת):

יבוא	יבוא	יבוא
ינואר־יוני 1959	ינואר־יוני 1958	ינואר־יוני 1958
דגנים	85.0	4.8
טבק	186.7	204.3
כותנה	65.2	5.4
פירות	70.0	52.1
זרעים	6.0	5.5
מחצבים	24.1	45.2
אחר	80.0	52.7
ס"ה	517.0	370.0

כימיקלים	41	23.6
צלולוזה	10	12.3
מוצרי מתכת	16	6.6
עץ	5	6.1
מכשירי מכונות	18	5.1
אמצעי תובלה	7	3.3
בתי מלאכה לתקונים	89	2.6
משקאות	5	1.9
מכרות	6	1.3
הלבשה	1	0.6
מוצרי עור	5	0.6
גומי	4	0.5
מוצרי־לואי לפחם ונפט	1	0.3
אחרים	22	3.5

ס"ה 402 256.4 (מרץ—אפריל, 1959, REC)

חקלאות: טבק: ייצור הטבק הגיע ב־1958 ל־112,700 טון לעומת 114,000 ב־1957. הייצוא הגיע ב־1958 ל־66,782 טון, לעומת 88,472 טון ב־1957. (ספטמבר—אוקטובר 1959, REC)

מחצבים: ייצור פחם קשה (רחוץ) ב־1958 הגיע ל־4.1 מיליון טון. הייצור ב־1958 היה גבוה ב־2% מזה של שנת 1957. ייצור הליגניט (פחם חום) ב־1958 הגיע ל־3.4 מיליון טון, עליה של 4% לעומת 1957. ייצור הנחושת היה 22,530 טון ב־1958. כאן חלה ירידה של 8% לעומת 1957. ייצור עפרות כרום ב־1958 הגיע ל־449,406 טון. כאן חלה ירידה של 40% בייצור לעומת שנת 1957, כאשר ייצור עפרות הכרום הגיע ל־751,029 טון.

ייצור עפרות ברזל בשנת 1958 הגיע ל־832,907 טון, לעומת 1,017,285 טון ב־1957, כלומר חלה ירידה של 18% בייצור עפרות ברזל. (ינואר—פברואר 1959, REC)

נפט: ייצור הנפט ומוצרי־הלואי ע"י חברת הנפט התורכית היה ב־1958 כדלקמן:

נפט גלמי	327,807 טון
גזולין	66,084 טון
מטורין	23,553 טון
שמן דלק	168,187 טון
אספלט	48,100 טון
ינואר—פברואר 1960 (REC)	

בנייה: בשנת 1958 חלה עלייה גדולה בתנועת הבנייה בתורכיה, כפי שניתן לראות מהלוח הבא: